Українська література в загальноосвітній школі

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ
НАПН УКРАЇНИ

Науково-методичний журнал

№ 6, червень 2013

Свідоцтво про реєстрацію
Серія КВ № 3352

Передплатний індекс 22410

Видається з січня 1999 року

Головний редактор
Н. М. Логвіненко, канд. пед. наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Н. М. Бібік, д-р пед. наук
М. С. Вашуленко, д-р пед. наук
С. А. Гальченко, канд. філол. наук
Н. Б. Голуб, д-р. пед. наук
А. В. Градовський, д-р. пед. наук
А. Б. Гуляк, д-р філол. наук
С. О. Жила, д-р пед. наук
В. О. Зайчук, канд. пед. наук
А. Й. Капська, д-р пед. наук
Л. І. Мацько, д-р філол. наук
В. В. Оліфіренко, канд. пед. наук
С. П. Паламар, канд. пед. наук
В. Ф. Погребенник, д-р філол. наук
П. І. Розвозчик, заслужений учитель України
Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук
А. Л. Ситченко, д-р. пед. наук
О. В. Слоньовська, канд. філол. наук
В. І. Шуляр, канд. пед. наук,
заслужений учитель України
Т. О. Яценко, канд. пед. наук

Редактор **Олена Черниш**
Верстка, дизайн **Дмитро Лебедь**

Постановою Президії ВАК України
від 14.04.2010 р. №1-05/3
науково-методичний часопис
«Українська література
в загальноосвітній школі»
включено до переліку наукових видань України

Затверджено вченою радою
Інституту педагогіки НАПН України
Протокол № 5 від 27 травня 2013 р.

За підтримки видавництва
«Антросвіт»

☎ **481—37—70**

✉ **04053, Київ-53,**
вул. Артема, 52-Д
Редакція журналу
«Українська література
в загальноосвітній школі»

☞ **E-mail: ukr_lit@ukr.net**

ЗМІСТ

Конкурс "І щоб його духом запліднити українську ниву"

Голобородько Я. Українська література як філософія відкриття. Рефлексії над новим романом Михайла Слабошпицького — лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. . . .2

Братко В. Культурологічний аспект вивчення ліричних творів Тараса Шевченка. 5 клас. 8

Маншина А. Тарас Шевченко і Поділля. Усний журнал. 12

Перші Волошинські читання

Бурко О. Методичний ключ визначення жанру барокової і романтичної поезії. 14

Бабійчук Т. Відеофрагменти як засіб патріотичного виховання. Позакласна робота з української літератури. 16

Гричаник Н. Структура і функції навчальної книги з літератури. .19

Шульган В. Модель підручника нового покоління в методичних поглядах Н.Й. Волошиної. 21

Сучасний урок літератури: методика і досвід

Охріменко Н. Урок за поемою М. Вороного "Євшан-зілля". 24

Гаврилюк О. "Я (Романтика)" Миколи Хвильового — новела про добро і зло в житті та в душі. Проблема внутрішнього роздвоєння людини між гуманізмом і обов'язком. 25

Прядка Н., Шулешко Г. Вивчаємо поезію Миколи Вінграновського "Бабунин дощ". 27

До 150-річчя від дня народження Бориса Грінченка

Неживий О. До вивчення життєпису Бориса Грінченка: урок — драматичне дійство. 30

Ігрові методи навчання

Бондаренко Л. Ігровий майданчик на уроках української літератури. 5 клас. 34

Факультатив

Логвіненко Н. Сучасне українське фентезі: формування змісту поглибленого вивчення національної літератури. 36

Заочний круглий стіл
"Компетентнісний підхід в літературній освіті"

Паламар С. Розвиток літературних компетенцій п'ятикласників у процесі вивчення фольклорної казки. 41

Позакласна робота

Парфенюк О., Борейчук С. Шоу "Я люблю Україну!". 44

Хроніка подій

Овдійчук Л. Науковці-філологи, педагоги, письменники, бібліотекарі, діти — разом, або Час, Місце і Простір змінити можна (нотатки про IV Міжнародний симпозіум "Література. Діти. Час" у Рівному). 46

Індекс видання 22410

Формат 60x84/8. Обл. - вид. арк. 5,60 Зам. 13-33
Друкарня ТОВ «ЗАДРУГА»
м. Київ, вул. Фрунзе, 86

© «Українська література в загальноосвітній школі», 2013

Українська література як філософія відкриття

Рефлексії над новим романом Михайла Слабошпицького — лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка

Ярослав Голобородько,
доктор філологічних наук, професор
м. Херсон

У стратегічно всеохопному творі "Воля до влади", зібраному-змонтованому з різних текстових нотаток, чернеток і фрагментів Фрідріха Ніцше й уперше опублікованому по смерті мислителя — 1901 року, вербалізовано одну з його ключових, найзначущих макротез завершального періоду творчості, що звучить карбовано та визначено, із непохитністю канону та беззаперечністю постулату: "... Мовив би я: ні, саме фактів не існує, а лише *інтерпретації*" (4, с. 224). За логікою німецького філософа, те, що тривіально називають фактом, є не більше, ніж черговою інтерпретаційною "упаковкою", оскільки насправді факт — це різновид інтерпретації, який лише за усталеною традицією продовжують називати фактом. У проблемі співвідношення "фактаж і його концептуальна обробка" Ніцше мужньо декласує поняття факту й послідовно монархізує категорію інтерпретації. Йому вдалося передчути тенденцію кардинального посилення ваги інтерпретаційних акцентів, ракурсів і версій, що виявилася інтелектуальним атрибутом XX ст. й щільно опікає мисленнєвий розвиток XXI ст.

До числа найбільших і найзатребуваніших соціумних очікувань нині зараховуються ті, що несуть у собі, в своєму єстві ресурс інтерпретаційної новизни. Якщо макротезу Фрідріха Ніцше концептуально радикалізувати й довести до граничного завершення, то матимемо наступні формули-максими. Формула перша, так би мовити, прагматична: фактом нині є така його інтерпретація, що сприймається як сколки достеменної, живої реальності. Й формула друга, умовно кажучи, теоретична: інтерпретацією є не будь-який погляд, а лише неординарний, новояскравий погляд, оскільки тільки він живить, надихає, стимулює процес мислення і виступає головною його ознакою.

Михайло Слабошпицький своїм романом *"Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші"* (К.: Ярославів Вал, 2012) заявив про розробку й інсталювання модернізованої інтерпретаційної оптики, що стосується часового пласту, ментальних колізій і помітних персоналій кінця XIX — перших десятиліть XX ст. Це спроба розповісти під позатрадиційним кутом зору про життєво-психологічний простір, пов'язаний, дотичний, похідний від енігматичної персони М.Коцюбинського.

"Що записано в книгу життя..." являє собою наративну форму, яку я номінував би на статус роману-полімонологу, оскільки текст сумлінно згруповано за принципом партитури монорозповідей. На число таких мономовців, монорозповідачів указує авторська ідентифікація жанру книжки — "біографія, оркестрована на дев'ять голосів". З-поміж цих персонажів-мономовців лише двоє є суто умовними — це Біограф і Жінка, що забажала лишитися невідомою. Решта персонажів-нараторів — реальні фігуранти українського літ-, політ- і літполітпроцесу, до яких/якого належать Володимир Самійленко, Михайло Могилянський, Володимир Леонтович, Євген Чикаленко, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко і, безперечно, сам Михайло Коцюбинський.

Функцію фактичної зав'язки в "голосовому" романі Михайла Слабошпицького виконує презентація класичної любовної конфігурації, в якій участь бере незамінно стабільна трійця, представлена в текстових колізіях персонами Михайла Коцюбинського, його дружини Віри Устимівни і молодої Олександри Аплаксіної. "Голоси" мономовців, що оглядають цей любовний трикутник і розмірковують над поведінкою всіх його учасників, більш чи менш відверто сходяться на тому інтерпретаційному підсумку, що головна його дійова особа — сам письменник і що інакше з ним не могло й бути, іншого не могло й статися. Головне питання, що його формулюють перед собою монорозповідачі, звучить у цілком життєво-філософському ракурсі: чому цей трикутник склався, оформився, уможливився, зреалізувався в почуттєвих фабулах Михайла Коцюбинського?

Одна з інтерпретаційних версій, висловлених у "голосі"-розділі, який я позначив би як "Михайло Могилянський"-3, має наступне семантичне звучання: "Це пристрасне поривання чоловіка від збуденненопрісних стосунків туди, де є змога пережити прекрасний спалах свіжого почуття, сповненого невимовної ніжності і краси. Це — як своєрідне омолодження, гаряче збентеження крові. Еміграція в молодість" (5, с. 258). Таке пояснення, безумовно, загалом є цілком умотивованим. Воно широке, універсальне й по-своєму доказове: кохання досвідченого і сімейного письменника як протест проти тиранії побуту й дамоклового меча нажитих років. У "голосі" Могилянського доволі прозоро бринить пояснення нового кохання аргументом, ба навіть джокером загальнолюдського чинника.

Проте, думається, причини інтимного відчуження від дружини й постання закоханості в значно молодшу Шурочку Аплаксіну є сенс передусім шукати у більш особистісних вимірах — у потаємних психологічних файлах Михайла Коцюбинського. Його не просто вибаглива, а гіпервибаглива натура не приймала і не могла прийняти безваріантну статику життя, явлену невмолимою розміреністю і "розписаністю" існування. Його натура потребувала граничної насиченості різноманітними емоціями, густими почуттями, контрастними станами, одне слово, максимальної наповненості очевидним (зовнішнім) і прихованим (внутрішнім) життям. Причому насиченості-наповненості до краю, по вінця, до межі, а категорії пере -насиченості/-повненості життям для нього, схоже, не існувало. Це потверджується спогадами Михайла Могилянського, який підкреслював, що натурі Коцюбинського була властива "невичерпна жадоба зміни вражень, повноти життя", що "жадоба вражень, жадоба бачити, чути щось нове помічалася з кожної розмови з Михайлом Михайловичем" (3, с. 84). Інтимні взаємини з Шурочкою

Аплаксіною стали для нього віднайденням того способу існування, що забезпечував і гарантував йому якнайтонше і якнайпроникливіше відчуття життєвого простору, віднайденням животворної та продуктивної інтенсивності буття. Проте історія відомого чоловіка, який, з одного боку, опинився між двома жінками, а з другого — живе із двома жінками, є лише одним із субсюжетів "роману голосів" від Слабошпицького. І субсюжетом далеко не найпосутнішим. Головне в романі попереду — обсервація ознак і якостей, виразно прикметних поведінковому єству Михайла Коцюбинського.

В розділах-"голосах" виокремлюються його поведінкові властивості, що постали із стосунків з оточуючими й вкарбувалися у свідомості та пам'ятуванні сучасників. Чи не найперша з них — замкнутість, застібненість душі на всі ґудзики, тяжіння до внутрішньої герметичності, до самонеінформативності. У монологічному розділі "Михайло Коцюбинський"-2 ця особливість його натури озвучена такими словами: "Я завжди остерігався випинати свою персону напоказ... Та й стільки всякого носиш у собі — подеколи безнадійно дріб'язкового, курйозного, комічного, зовсім приватного, — що аж страшнувато уявити, як хтось раптом усе те дізнається" (5, 52). Так, залишилося чимало згадок і фіксацій того, що Коцюбинський практично завжди тримав відстань між собою і співрозмовником, знайомцем, приятелем, що він не підпускав іншу людину до обсервації свого внутрішнього "я", так би мовити, з близької відстані, проте романна думка-самохарактеристика "остерігався випинати свою персону напоказ" потребує уточнення.

Насправді Михайло Коцюбинський був зовсім не проти того, щоб "випинати свою персону напоказ". Тільки це стосувалося виключно його зовнішнього явлення. Можливо, чи то інтуїтивно, чи то свідомо він навіть був зацікавлений у тому, щоб привернути до себе увагу, зосередити її на своєму зовнішньому образі й тим самим відтінити, закамуфлювати зазвичай старанно приховувані внутрішні, психологічні тональності. Спостереження, що підтверджують полемічність положення про невиставляння письменником "своєї персони напоказ", містяться в нарисі Миколи Чернявського "Червона лілея. Спогади про Михайла Коцюбинського", видрукуваному окремою книжкою в Херсоні 1920 року. Розмірковуючи над вираженням самоти в долі й поведінці митця, Микола Чернявський, який понад два роки ледь не щодня бачився і спілкувався з Коцюбинським, у своєму мемуарному нарисі окреслив таку його особливість: "Кожна художня індівідуальність — самотна. І Коцюбинський почував себе самотним. Та тільки він не любив самотности, тікав од неї.

У його була цілком жіноча вдача, і та вдача вимагала, щоб хтось оцінював її красу, ніс їй свою офіру. Найтяжчою мукою для такої вдачі буває, коли не помічають її краси, або свідомо ігнорують її. Коцюбинський завжди повинен був бути на людях. Щоб його бачили, щоб про його говорили, щоб він почував на собі чиїсь очі, щоб чув своє ім'я в чужих вустах..." (6, с. 8—9). Демонстративна частина у його образі не лише була доволі помітною і смаковито спостерігалася сучасниками, її необхідність, очевидно, була зумовлена самою природою, самою психологічною суттю Коцюбинського. Соціумна присутність і, відповідно, гостра відчутність цієї присутності для надчутливої натури письменника були дуже важливими, ба навіть незамінними умовами його життєвого існування і творчого розвитку. А що соціум у його креативно-енігматичній персоні побачить, що прочитає, що, врешті, виявиться спроможним збагнути — це вже проблеми виключно його, соціуму, з яким Коцюбинський був зовсім не проти, щоб посерйозному і різноаспектно пограти. Позаяк гра — зокрема гра "на/ при людях", поведінкова гра — також один із "каналів" продуктивного насичення й урізноманітнення життєвого існування.

Ще одне положення, яке постійно озвучується-інтерпретується в "голосах"-розділах книжки, стосується делікатності й тактовності Михайла Коцюбинського, що оприявнювалися в акцентованій коректності його соціумної поведінки. У розділі "Євген Чикаленко"-1 цього полімонологічного роману це лейтмотивне положення викладено в максимально ясному й однозначному формулюванні: "У спілкуванні зі всіма він був незмінно доброзичливий і лагідний. Цього ніхто не заперечить" (5, с. 125). Безперечно, для такого тлумачення його персоналії, його образу знайдеться чимало фактичних і документальних підтверджень. Урешті, тактовність Коцюбинського є рисою-якістю, що спостерігалася й відмічалася багатьма з тих, хто залишив про нього свої спогади. Окремі епізоди виходу Коцюбинського за межі коректності, толерантності "голосами" роману переважно потрактовуються як непритаманні, ба навіть неприродні для особистості письменника. Усе це зумовило інтерпретаційну версію, за якою в романних "голосах" Михайло Коцюбинський постає персоною зваженої, витриманої і підкреслено коректної соціумної поведінки.

Так, безумовно, загалом і було. Тільки, думається, для проникнення в психологічні потаємини Коцюбинського продуктивніше було б увагу зосередити не так на зовнішніх виявах його поведінки, як на співвідношенні його внутрішнього емоційного інтер'єру та зовнішнього вираження цього самого інтер'єру. А тут, думається, постає проблема, над якою доцільно поміркувати ретельніше.

Не виникає сумнівів у тому, що Коцюбинський жив напрочуд повнокровним і багатозвучним емоційним життям, що у його чуттєвому єстві нуртували найрізноманітніші тони й обертони — від лагідно-мінорних до пристрасно-патетичних, від епічно-медитативних до вибухово-нищівних, що його настроєвий мелос не знав і не міг знати кордонів. Але "Коцюбинський усередині" й "Коцюбинський назовні" — це доволі контрастні чуттєві іпостасі, сформовані його надзвичайно тонким відчуттям людської природи, психології українського соціуму і законів міжособистісної комунікації. Притаманні йому вроджений такт, уміння розбиратися в людях, дар орієнтації в поведінкових і комунікативних ситуаціях спрямував Коцюбинського на фільтрування власних емоцій і психологічних поривань, на формування і вироблення такої соціумної поведінки, яка б спиралася на засади пластичності й неконфліктності. Саме це слугувало підставою в "голосі"-розділі "Сергій Єфремов"-1 означувати, що Коцюбинський був "завжди вельми обережний, мудрований у фразах, коли не хоче прямо сказати якусь не дуже приємну річ" (5, с. 62—63). Він свідомо, ба навіть концептуально прагнув не ускладнювати стосунки там, де цього можна було не робити, або ж не ускладнювати їх настільки, щоб потім із них не можна було більш-менш безболісно вивільнитися, виплутатися. Він прекрасно усвідомлював, що неконфліктність — особливо на тлі рельєфно строкатих і амбітно конфліктних українських характерів — етично виграшна й морально "прибуткова" (та й не тільки морально) поведінкова стратегія. Звідси й численні спогади сучасників про його зовнішньо-явлену, зовнішньо-поведінкову елегантність, стильність, вишуканість, імпозантність, якими він неначе підкреслював свою дистанційованість від навколишнього поліконфліктного соціуму.

Формування зовнішньої іпостасі антиконфліктної, контрконфліктної особистості — важливий складник його соціумної практики. Проте постійно тримати себе під контролем, безперервно виконувати функції цензора своїх власних вчинків у фізичному сенсі дуже непросто, подекуди неможливо, й тому в Коцюбинського час

від часу траплялися виходи за межі прагматично комфортної поведінкової оболонки, що зафіксовано в окремих спогадах про нього. Один з таких спогадів належить Михайлу Могилянському, який розповідає про конфліктну ситуацію, що сталася між ними. Факт цього конфлікту, до речі, згадується в романі "Що записано в книгу життя...", проте наведу саме фрагмент спогаду Могилянського, оскільки в ньому (цьому фрагменті) як у першоджерелі міститься одна вкрай значуща деталь. Отже, Могилянський так передав сутність і перебіг тієї конфліктної ситуації: "Мова зайшла про Ф.Сологуба, і Михайло Михайлович чомусь з невластивою йому різкістю висловив свій негативний погляд на його творчість. Не все приймаючи в Сологубі, я заперечив оцінку Михайла Михайловича й високо поставив "Дрібного біса". Михайло Михайлович чомусь втратив звичайну свою рівновагу, в очах йому блимнув такий невластивий йому злий вогник роздратування, в голосі прозвучала легенька нота особистої ворожості, коли він послався для зміцнення своєї думки на думку Горького в бесіді з ним. Соромно, але, признаюсь, я відповів так само: злий вогник роздратування блимнув у очах, в голосі прозвучала легенька нотка особистої ворожості..." (3, с.82). Непевна, якщо не розгублена форма "чомусь" — стосовно Коцюбинського — не тільки невипадково, а й абсолютно закономірно передує вислову "втратив звичайну свою рівновагу". Михайло Коцюбинський майстерно проводив свою поведінкову партію і зумів переконати майже всіх своїх сучасників у безваріантній органічності своєї внутрішньої неконфліктності, уявлення про яку він сам і витворив, сформував. Передаючи романним голосом Михайла Могилянського цей факт зіткнення, Михайло Слабошпицький не додав одну промовисту деталь, один психологічний штрих, що міститься в тих же спогадах Могилянського. Після зіткнення "Михайло Михайлович забалакав про щось інше, а через хвилину засоромив, звернувшись до мене з прибільшеною ласкавістю, в якій звучало прохання вибачити йому..." (3, с. 82). Коцюбинський відчув, що контроль за ситуацією, за власним соціумним образом було втрачено. Необхідно було якомога швидше поновити свій status quo неконфліктної особистості, що він і постарався зробити. Цей мікроконфлікт завершився цілком керованим і оперативним кроком — нейтралізацією і виправленням ситуації, що могла трохи зіпсувати послідовно сформований і акуратно підтримуваний імідж.

Поодинокий факт, як відомо, ще може не бути оприявленням тенденції. Тому наведу фрагмент спогадів Михайла Жука, в якому він розповів про один з візитів Коцюбинського, який зайшов до нього, щоб роздивитися його малюнки, і про психологічні відтінки діалогу, що стався між ними. У нарисовому спогаді "Погасле світло" Михайло Жук розповів про цей епізод із збереженням прямої мови Коцюбинського, оскільки саме вона посилює ефект достовірності, створює ситуацію мемуарної точності, достеменності: "Я одкриваю йому центр роботи своїх літніх вакацій, великий малюнок-акварель "Біле й чорне". Закінчено тільки правий і лівий бік акварелі, а сама середина ще не зроблена, і я пояснюю її словами. Він слухає й дивиться, дивиться не абияк, а почуваєш, що ціла його душа тут, що він переживає все і зв'язує у своїй уяві недокінчене з викінченим.

— Мене дратує ця чорна квітка, от тут, з правого боку ... — різко кидає Михайло Михайлович.

Мене наче уколов хто. Не його увага або незгода з комбінацією фарб, а саме його різкий, трохи грубий тон у голосі. Він миттю помічає це і поспішає викреслити грубе місце.

— Я, може, помиляюся, з мене поганий критик, і краще, коли ви мене не будете слухать" (1, с. 193).

Маючи від природи, за словами Могилянського, "артистичну натуру", Коцюбинський яскраво демонстрував арт-соціумну поведінку, провідним постулатом якої було максимальне уникнення зовнішніх конфліктів і конфліктних ситуацій, майстерно замасковане під психологію органічної внутрішньої неконфліктності. Якщо ж таки "проколи" траплялися — а вони не могли не ставатися, — докладалися невідкладні зусилля до викреслювання "грубого місця" і підтримки назовні пропонованого, інстальованого образу власної позаконфліктності. Ця поведінка викликала доволі поверхове, "глянсове" і явно не адекватне уявлення про його реальну внутрішньо-емоційну суть і не тільки не була її оприявленням, а й не могла нею бути. Достеменна фактура внутрішнього життя Михайла Коцюбинського — темпераментного, гострозорого, позбавленого солодкавого декору "для соціуму" й "соціумного вжитку" — прорвалася в його короткій, але разом із тим ледь не вибуховій рецензії "Філянський. Лірика".

В ній письменник дав волю своєму критичному мисленню. Якщо не всю, то принаймні часткову. А нуртування такого мислення зазвичай не виставлялося на привселюдний огляд, це було недемонстративною частиною його насичено-напруженого "життя-не-для-соціуму". Компактна за формою, вона явила імпульсивно-стихійне багатство іронічних тональностей, що приховано буяли в психологічному єстві Коцюбинського й нарешті ожили у загострених висловах-образах, дошкульних висловах-характеристиках на кшталт "коли читач не боїться за своє здоров'я та за свіжість голови, нехай прочитає вірші на стор. ..." (2, с.336) або "будемо мати надію, що в день останнього суду господь бог простить поетові його гріхи і не згадає його віршів" (2, с.335). У рецензії прозвучало стільки життєтворного скепсису, органічної іронії, разючої дошкульності, живого критичного пафосу, скільки цього всього може бути в людини, в якій повнокровно буяє вся здорова — не дистильована і тим паче не регульована — насиченість життєвих емоцій. Випадки виходу за межі артистично-пластичної соціумної поведінки, що "голосами" роману Михайла Слабошпицького потрактовуються як невластиві, нехарактерні для натури Коцюбинського, є якраз оприявленням симфонічності його природи, в якій виразно звучали найрізноманітніші душевні та настроєві композиції. Різниця між Коцюбинським-внутрішнім і Коцюбинським-зовнішнім дає підстави для припущення, що за своєю ментальною природою, за психологічною натурою він належав до категорії людей-ґеймерів і що грати — власними манерами, образом, поведінкою — для нього означало більш повноцінно реалізовуватися в житті.

У романі "Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші" виокремлюється й потрактовується ще одна характерно стабільна властивість Коцюбинського — постійні скарги на службу в статистичному бюро. У голосовому розділі "Біограф"-3 відзначається, що Коцюбинський "в листах до Михайла Могилянського, Євгена Чикаленка, Михайла Грушевського й Володимира Гнатюка може нарікати, що йому так погано пишеться, що служба забирає всі сили й що він не дуже вдоволений художнім рівнем того чи того твору" (5, с. 104). У монологічному розділі "Михайло Могилянський"-2 "службовий мотив" знову актуалізується і варіюється: "У багатьох листах Михайло Михайлович нарікав на дві речі. Перша — немила серцю робота, яка висотує з нього всі сили й не лишає їх для літературної праці" (5, с. 209). Для звучання такої спрямованості "голосів" є достатні фактологічні підстави. Навіть уважно спостережливий Михайло Жук і той у своєму нарисі-спогаді занотував про Коцюбинського, що "він змучений роботою у статистичному бюро" (1, с. 191). При цьому в романі Михайла Слабо-

шпицького аналітично зауважується, що далеко не все, що Коцюбинський вимовляв і промовляв у своєму поліформатному спілкуванні, варто приймати на віру, що його репліки й фрази про важкість його земської служби виглядають своєрідним ритуалом і їх не слід сприймати буквально. У романі "Що записано в книгу життя..." цілком аргументовано подається інша інтерпретація специфіки роботи Михайла Коцюбинського в статистичному бюро Чернігівського губернського земства й обґрунтовується, що вона була, м'яко кажучи, не вельми обтяжливою.

Проте, думається, в потрактуванні характеру служби Коцюбинського варто піти ще далі й мовити, що робота в статбюро для нього носила настільки вільний, гранично розкутий і — не побоюсь цього слова — не обов'язковий характер, наскільки це нині навіть важко уявити. Уточню свою думку такою історичною паралеллю: порядки національної держслужби у форматі XXI ст. виглядають просто таки нормативно жорсткими й тоталітарно регламентованими порівняно з тими, якими вони були у Чернігові за часів Михайла Коцюбинського. У цьому сенсі інформативними є мемуарні нотатки Миколи Чернявського, в яких він зафіксував свої враження від Чернігова і звичаїв Чернігівського земства, де пропрацював статистиком понад два роки. Перше враження припадає на початок лютого 1901 року, і Микола Чернявський виклав його так: "Приїхав до Чернигова. Прибився того ж таки дня по снігу до "статистичного бюро", що містилось за Червоним Мостом, в садибі скасованого жіночого земського сирітського дому, в одноповерховому старому деревляному будинку, під захистом високих старих дерев. Ввіхожу в бюро. Знайомлюсь з моїми новими товаришами по службі. Бачу: більше все — "типи". Помічаю серед їх де-кого з моїх сусідів по номеру в гостиниці. Добре вони там зранку вже дзвонили в чарки... І тепер обличчя в їх налились і набубнявіли, мов горох, що ніч постояв у воді.

— Очень пріятно!.. Весьма пріятно!.. — басять і хриплять добродії, подихаючи сивушним перегаром" (6, с. 1 — 2).

Особливістю земської роботи було те, що службовець Михайло Коцюбинський навряд чи потерпав від навали справ, які конче потребували швидкого, а тим паче надтермінового виконання. Він зазвичай був сам собі господарем на службі і не відав, що таке "виробнича необхідність", виконання справи "на вчора" чи деспотичний режим/ графік роботи. Цікаву штрих-деталь залишив Михайло Могилянський, який у своїх спогадах про Коцюбинського розповідав, що, "бувало, заходиш до нього, особливо влітку, до статистичного бюро й шпацируєш з ним годину по старому парку, що був при будинку, в якому містилось бюро.

— Михайле Михайловичу, може, я вам заважаю? Може, маєте негайну працю?

— Та ні, я б сказав, походімо з чверть години... — і за бесідою не помічаємо, як проходить і четверть, і половина, й три чверті години, й година..." (3, с. 81).

Якщо служба в Чернігівському губернському земстві й бувала пов'язана із складнощами і навіть з небезпекою для людського життя, то не через характер самої служби, а через супутні умови, які в таких випадках завжди знайдуться, складуться і не уникнуть можливості підкреслити власну значущість. Серед таких умов нерідко виділяються природні, що можуть і нині, у XXI ст., цілком відчутно вплинути не лише на рівень працеспроможності, але й на якість фізичного самопочуття сучасної людини, що, скажімо, виявилося під час київського снігопаду в другій половині березня 2013 року. У портретному нарисі "Червона лілея" Микола Чернявський виокремив і деталізував прикметний життєвий фрагмент, що стався із ним наприкінці 1902 року у Воронежі, у якому він, перебуваючи тоді разом із сім'єю, займався статистичним описом міста. Зима була такою суворою, що він згадував: "Ховались ми від лютих морозів в необмазаній з одинарними вікнами хатині вороніжського мешканця Миколаєнка. Бідували страшенно. Велику кімнату покинули, бо там уже не можно було жить. Тіснились у невеличкій кімнатці, без вікон. Вікно в ій заміняли скляні двері, на двір, на ганок" (6, с. 18)

Обурений побутовими негараздами і загальною ситуацією, що склалася під час виконання ним своїх функціональних обов'язків, Микола Чернявський надсилає різкого, щоб не сказати гнівного листа до земства, в якому дорікає, що про них не дбають і що за таких умовах неможливо працювати. Й от як він викладає у своєму нарисі продовження тієї воронезької історії: "Через який час одержую від Михайла Михайловича листа. Пише схвильовано, майже лайливо. Що ви, мовляв, з глузду зсунулись у тому Вороніжі, що пишете таке? Що у вас там робиться, — земська управа не знає. А коли робити не можно, то й не робіть. Ліквідуйте роботу й ідьте до Чернигова. Папер я ваш порвав і в корзину кинув. Бо показати його управі, це означає наробити вам великої неприємности.

Здивувався я було, прочитавши листа й образився на Михайла Михайловича за самовправство, але потім подумав і зробив так, як він раяв. І вийшло все гаразд" (6, с. 19). Обов'язки службовців у Чернігівському губернському земстві мали, за гамбурзьким рахунком, факультативний статус, і головною місією працівників земства було не їх сумлінне виконання і навіть не їх виконання взагалі, а підтримка, точніше, непорушення усталеної атмосфери спокою, що непохитно й непереможно володарювала в земстві. Обсяг роботи, яким треба, варто чи доцільно було займатися в тамтешньому земстві, нерідко залежав не стільки від начальства і від його послідовних або примхливих вимог, скільки від самого службовця. Інакше кажучи, він мав свободу не поспішати її виконувати або й не виконувати її взагалі.

Розвиваючи інтерпретаційний погляд, що час від часу звучить у "голосах" роману Михайла Слабошпицького, які вмотивовано ставлять під сумнів скарги Коцюбинського на важкість своєї служби, є достатні підстави мовити радикальніше: робота письменника у статистичному бюро чернігівського земства проходила в недосяжно лояльних і комфортних службових умовах, оптимальніші за які у помежів'я XIX—XX ст., можливо, не так уже й просто було знайти, а невдоволення нею — один із незамінних атрибутів його соціумно сценічної поведінки. Людина — це вистава, і вистава, життєво пролонгована в часі. Зазвичай це, як мінімум, подвійна вистава: одна та, дія якої відбувається в надрах і нетрях людського єства, друга та, що свідомо розігрується на кону прискіпливого публічного огляду. В Коцюбинського була ще й третя вистава — та, постановка якої здійснювалася в його творах. І кожна з цих вистав була необхідною для повнокровності його життєіснування. Обсервуючи ставлення Михайла Коцюбинського до своєї служби в статбюро, варто не забувати й ту обставину, що сама його психологічна фактура увиразнювалася яскравою суперечністю — з одного боку, вона не могла існувати, дихати, реалізовуватися без соціумної уваги й соціумного чинника, з другого — в ній жив і потребував вивільнення ген "вільного художника", якому могла видаватися травматичною сама лише думка про необхідність хоча би періодичного виконання своїх службових, себто соціумних обов'язків.

З-поміж з проблем, що інтенсивно інтерпретуються в романі Михайла Слабошпицького, виділяється та, що її варто схарактеризувати як "проблема сина". "Голоси" роману неодноразово згадують-вихоплюють із простору минувшини персоналію Юрія Коцюбинського і намагаються поглянути на неї крізь призматику бать-

кових цінностей. І згадують переважно період Юрієвої участі у воєнних подіях в Україні 1918—1920 років, причому в доволі емоційних тонах. Якщо експресивність "моноголосів" Сергія Єфремова й Володимира Леонтовича виглядає цілком умотивованою — вони говорять як свідки й фігуранти соціополітичних процесів тих часів, то підвищена емоційність Біографа, що усім своїм наративом прагне утверджувати себе в амплуа уважного аналітика життєдіяльності Михайла Коцюбинського, сприймається як перенесення клейнодів публіцистичного наративу у сферу суто дослідницьких підходів та інтересів. Публіцистично заангажоване питання, виражене "голосом" Біографа — "Чи опинився б при живому батькові Юрій Коцюбинський там, де він опинився? Чи став би він червоним командиром, який розстрілював сторозтерзаний Київ?" (5, с. 14), — фактично провисає в тексті роману. Воно звучить настільки емоційно, що нейтралізує об'єктивістську, інтерпретаційно неупереджену стилістику обсервації проблеми "цінності батька — доля сина".

Думається, сенс звернення до особистості Юрія Коцюбинського міг бути якраз у тому, щоб запропонувати нову й логічно вмотивовану версію того, як і чому він обрав радикальну модель свого життєвого самоздійснення, які мотиви привели його до вступу в РСДРП 1913 року, які обставини, чинники зумовлювали розвиток його адміністративно-політичної кар'єри від посади народного секретаря військових справ у структурі українського радянського уряду через дипломатичну діяльність у Австрії та Польщі, через посади голови Держплану, заступника голови Раднаркому УСРР до арешту і страти за участь в "українському троцкістському центрі". Думається також, що при розгляді піднесення й занепаду службово-керівної кар'єри Юрія Коцюбинського зовсім не зайве було б послуговуватися мисленнєвою максимою Бенедикта (Баруха) Спінози — non ridere, non lugere, geque detestari sed intelligere (не сміятися, не плакати, не ненавидіти, але розуміти), що б вивело "проблему сина" за межі експресивно-публіцистичного наративу й надало їй акцентованої інтелектуальності звучання.

Можливо, був би сенс зазирнути в особистісно-душевний простір Юрія Коцюбинського, зануритися в нюанси й особливості його психологічного єства. Можливо, замість зовнішньо-емоційних оцінок-характеристик та оцінок-присудів, що висловлюються "голосами" роману Михайла Слабошпицького, був би сенс подати "зрізи" внутрішнього самовідчуття й саморозуміння Юрія. Не виключно, що до симфоніки "голосів", які звучать у романі і розвивають його фонічну партитуру, був би сенс додати й синовій "голос", показати його у зіставленні з батьковим "голосом" і батьковими цінностями. І це був би не тривіальний художній крок, і це була б чи не найоригінальніша архітектонічна фішка "голосової" оркестровки роману.

Думається, в романі "Що записано в книгу життя..." можна було б інсталювати, обґрунтувати, розглянути й зовсім кардинальне питання, яке, прикладом, могло б звучати у такий спосіб: чи не містилися в генотипі Коцюбинських ті якості, що за психологічних, ментальних, соціополітичних реалій початку XX ст. урешті й зумовили соціумну поведінку та ціннісний вибір Юрія Коцюбинського? Інакше кажучи, чи не була життєва модель Юрія закладена в життємисленні, життєповедінці його батьків і, відповідно, чи настільки вже непрохідна прірва між "долею сина — цінностями батька", як на цьому наполягають романні "голоси"? Такий проблемно-інтерпретаційний ракурс цілком уможливлюється одним з передфінальних фрагментів, що міститься у мемуарному портреті Миколи Чернявського "Червона лілея. Спогади про Михайла Коцюбинського". Згадуючи свою зустріч із Коцюбинським 1906 року, коли вони разом з Чернігова пароплавом добиралися до Києва, він виклав колізію-ситуацію, що вкарбувалася йому в пам'ять, а за великим рахунком — вразила. Ця колізія у його пам'ятанні мала такий вигляд:

"Пізно в-ночі ми зійшли в каюту й лягли на відпочинок. І тут, лежучи на ліжку, Коцюбинский повів розмову про одну знайому нам родину. Молодший член ції дуже дружної родини, палка, екзальтіровна дівчина, кинулась тоді в огонь революції, а доля звела іі з людиною, що мала, очевидно, дуже примитивні погляди на кохання взагалі й на обов'язки мужчини до об'єкта свого кохання й наслідків його — з-окрема. Розбита морально, з зруйнованим здоров'ям, дівчина вернулась до батьків і ті берегли іі тепер, як свою душу, дожидаючи нового пришельця в світ боротьби й зради, туги й печалі...

Обоє ми близько знали цих людей. Знав я, що між Коцюбинским і батьком тіі родини тлів і жеврів давній затаєний антагонізм. Знав і основи того антагонізма, й тільки жалкував, що він єсть і неможно його знищити. Бо тут зустрівались два протилежні світогляди й характери" (6, с. 28). У контексті викладу цієї ситуації Микола Чернявський зауважив, що "Михайло Михайлович, росказуючи всю історію, видимо радів горю свого знайомого" (6, с. 28) і що на цьому ґрунті між ними відбулося різке зіткнення. "Більше ж ту ніч ми не сказали ні слова. На душі було важко й неприємно, — продовжував оповідати він. — На ранок Коцюбинський заспокоївся, але був сухий і коректний: у його в серці ще жевріло вороже темне чуття" (6, с. 30).

Згадуючи, що "тоді, на Десні, радів Коцюбинський лихові свого ближнього" (6, с. 31), Микола Чернявський у нарисі, написаному в Херсоні й датованому 21 лютого 1918 року, невдовзі перейшов до долі сина, причому перейшов таким чином, що провів зоровий місток між вербально-ціннісною поведінкою батька та соціополітичними діями сина і завершив цей наративний субсюжет відчутною сентенційно-пафосною інструментовкою: "Не умудрило ще тоді його життя. Не боявся він, що й над ним, як над кожним, доля може виректи своє pollice verso. І коли він сам не попав під ніготь долі, як зайва й непотрібна літера, то це тільки його щастя... А хто повів на Київ темних людей проливати кров братів своіх, руйнувати національну будівлю, до якої творчих рук докладав і Михайло Михайлович, як не син його Юрко?

Юрко, син славетного батька, на зразок Юрка Хмельницького...

Ах, це ж далеко гірше, ніж нещасне кохання чистої ідеалістично настроєної дівчини!" (6, с. 32).

"Голоси" біографічно-психологічного роману "Що записано в книгу життя..." розмірковують, безперечно, не лише над життєвою партитурою і багатоголоссям прози Михайла Коцюбинського. Кожен з них, за винятком хіба що "моноголосу" Біографа, розмірковує-розповідає і про власні перипетії — житейські й не тільки. А розповідаючи про себе, "голоси" додають смислових штрихів, композиційних деталей та інтонаційних фарб до образу інших своїх сучасників, до ескізного, але від того не менш виразного зображення своєї доби. Фонікою "голосів" намічено й окреслено проблему, що претендує на статус суто/ одвічно/ безнадійно української, — це проблема гостроти, а нерідко й непримиренності стосунків між представниками національної меритократії (тут у значенні "інтелектуалітету"). У монологічному розділі "Володимир Леонтович"-2 озвучується думка про те, що категорія особистого, амбітно особистого в українській ментальності зазвичай виявлялася сильнішою, точніше, діяльнішою за категорію загального, загальносоціумного й що від цього передовсім потерпала справа, на яку елементарно не вистачало життєвого й історичного часу: "... Як це завжди в нас, українців, буває, стільки сил тратимо на з'ясування стосунків та залагодження

конфліктів, що вже мало їх залишається для роботи" (5, с.286). "Голоси" роману відтворюють, здається, нескінченну конфігурацію міжособистісних протистоянь та ускладнень, у якій Борис Грінченко демонстративно конфліктував із Грушевським, Євген Чикаленко мав не менш глибокі зіткнення з Грінченком, Петлюра системно критикував Володимира Винниченка, Винниченко вів ледь не війну із Сергієм Єфремовим, Чикаленко й Винниченко з постійною періодичністю різко полемізували одне з одним, Володимир Леонтович критично оцінював персоналію і творчість Винниченка, а Винниченко не надто прихильно ставився до Коцюбинського. "Одне слово, внутрішня війна (часто без будь-яких правил) чи не усіх із усіма", — як стисло підсумовано в голосовому розділі "Євген Чикаленко"-1 (5, с. 150).

Якщо ж до цього долучити спостереження й висловлювання узагальнювального ґатунку на кшталт тих, що уведені в "голосові" розділи-партії "Володимир Винниченко"-2 і "Михайло Коцюбинський"-3 — а це відповідно "Все на світі можу уявити, але не можу уявити, щоб українці раптом обклалися книжками й почали там шукати всі премудрості. Набагато легше уявляється, як вони натхненно пліткують та поїдають один одного. Якщо нас самих послухати, то ми такі патріотичні і такі едуковані, що рівних нам немає у всьому світі, а насправді все виглядає якраз навпаки" (5, с. 220) та "Вельми не люблять у нас тих, хто щось робить і хто якогось успіху в роботі досягає. Більших ворогів нам, аніж ми самі, немає... Колись хтось дослідить, скількох українців утопили українці, заоблікує жертви української жаби, скаже про місце й значення в нашій історії такого фактора, як заздрість — чи не першого нашого почуття. Чи, може, не тільки нашого?" (5, с. 242—243) —, то стає очевидним, що своїм романом Михайло Слабошпицький виокремив і розпочав інтерпретаційне студіювання такого делікатного й стратегічно гостроактуального аспекту, як деструктивні складники і проблемні зони української ментальності. У "голосах" роману живе відчуття того, що маркування й розгляд цих складників, зон має безсумнівну прагматичну мету — мінімізацію їхніх впливів у процесі паністоричного самоутвердження нації, розуміння того, що не говорити про них означає гранично уповільнювати, а то й унеможливлювати достеменний розвиток українського суспільства, що коли деконструктивне явище назване, вичленоване, то воно втрачає свою максимальну поширеність і дієспроможність.

Макротеза Фрідріха Ніцше про абсолютність і всевладність інтерпретацій, виражена у "Волі до влади", підкріплюється стислим коментарем, що має вигляд напівпояснення-напівдоповнення і суттєво розширює її (макротези) смислову територію: "Оскільки взагалі слово "пізнання" має смисл, світ можливо пізнати: але його може бути *потрактовано* й іншим чином, він не має якогонебудь одного смислу, проте незчисленні смисли" (4, с. 224). Положення Ніцше про "незчисленні смисли" глобального світу цілком актуально продовжується новочасною доктриною поліінтерпретаційності навколишнього простору. Множинність інтерпретацій передбачає і провокує потребу в оновленому, модернізованому потрактуванні реалій, що видавалися давно зрозумілими й раніше відкритими. Множинність інтерпретацій передбачає і зумовлює невідворотність абсолютно нового тлумачення реалій, що вважалися глибоко або ж назавжди прочитаними. Погляд на події, процеси, тенденції, явища і персоналії — особливо такі, що стосуються минувшини, — не тільки потенційно може містити, але й реально має бути оздоблений оптикою в стилі діскавері (Optics in the style of Discovery), а сума таких поглядів, сама ця оптика ретранслює і оприявнює інтелектуальну стратегію, зорову філософію, яку варто окреслити й означити як Діскаверізм (Discoverism).

Discoverism не є "переоцінкою всіх цінностей", яку було інстальовано формулами, афоризмами й текстовими сегментами стратегічно радикальної "Волі до влади", в якому різка критика попередніх і сучасних Ніцше форм, стадій інтелектуальної цивілізації (християнської свідомісної і буттєвої моделі, інертності європейського протестантизму, ключових положень Канта, Шопенгауера, Конта, моралі як протиприродної умовності, одне слово, "нашої нездорової Європи" (4, с. 74)) незмінно переходить у їхнє масштабне заперечення, у якому вся минула історія людства фактично виголошується пропедевтичним етапом-кроком до справжньої, достеменної історії, що лише повинна нарешті настати, явитися, реалізуватися. Discoverism є науково-філософською практикою з максимальною увагою до минулого — проте без його культивування й абсолютизації. Discoverism не заперечує і тим паче не відкидає минуле, він вбирає, всотує, "перетравлює" його — проте це таке вбирання минулого, що модернізує, осучаснює його, оскільки минуле ніколи не проходить повністю, а різними своїми гранями живе в наступних процесах, явищах і поколіннях. Discoverism відкриває минувшину, історію для цієї самої історії, відкриває новими інтерпретаціями, іншою трактувальною оптикою, новочасними поглядами й тлумаченнями. Discoverism є не лише новим, наступним, черговим відкриттям, здавалося б, безваріантно знайомих персоналій і неодноразово прочитаних реалій минулого, але й концептуальним переформатуванням сучасності та моделюванням вірогідних, імовірних, гіпотетично можливих ейдосів майбутнього. Discoverism — це філософія глобального відкриття, це мисленнєва стратегія локальних і камерних відкриттів, це постійний інтелектуальний рух, що позначений як мірою, так і безміром радикальності — і який водночас завжди тримає в пам'яті те, що було зроблено, досягнуто раніше.

Й тоді з періодичною стабільністю з'являтимуться книжки, праці на кшталт роману Михайла Слабошпицького "Що записано в книгу життя…", в яких робитимуться спроби наново відкрити і вдихнути свіже життя в те, що присипане архівним пилом стереотипності, й найбільш вразливими місцями яких виявиться добросовісне тиражування шаблонових поглядів та оцінних суджень. Й тоді під оновленим, трансформованим кутом зором час від часу постійно поставатимуть і Михайло Коцюбинський із сином Юрієм, і Володимир Винниченко, і Сергій Єфремов, і події та процеси національної літератури, культури, історії, і явища європейського порядку та світового значення. Філософія Discoverism підтримує світ у його нескінченному складно-організованому розвитку, позаяк допоки світ розвивається інтелектуально — він просувається вперед, рухається у напрямку перспективи завтрашньої історії.

Література

1. Жук Михайло. Погасле світло // Спогади про Михайла Коцюбинського / Упоряд., післямова та прим. М.М.Потупейка. — 2 вид., доп. — К.: Дніпро, 1989. — С. 191—197.

2. Коцюбинський М.М. Філянський. Лірика // Коцюбинський М.М. Твори: В 2 . — К.: Наук. думка, 1988. — Т. 2: Повісті та оповідання (1907—1912). Статті та нариси / Упоряд. і приміт. В.А.Зіпи; Ред. тому Н.Л. Калениченко. — С. 335—337.

3. Могилянський Михайло. Людина великої культури // Спогади про Михайла Коцюбинського / Упоряд., післямова та прим. М.М.Потупейка. — 2 вид., доп. — К.: Дніпро, 1989. — С. 80—86.

4. Ницше Фридрих. Воля к власти: Опыт переоценки всех ценностей. — М., 1994. — 352 с.

5. Слабошпицький Михайло. Що записано в книгу життя: Михайло Коцюбинський та інші: Біографія, оркестрована на дев'ять голосів. — К.: Ярославів Вал, 2012. — 352 с.

6. Чернявський Микола. Червона лілея. Спогади про Михайла Коцюбинського. — Херсон: Видання кооперативного т-ва "Українська Книгарня", 1920. — 34 с.

УДК 373.5.016:821.161.2]: 008

Культурологічний аспект вивчення ліричних творів Тараса Шевченка

5 клас

Валентина Братко
Інститут педагогіки НАПН України
м. Київ

У статті розглядається культурологічний аспект вивчення ліричних творів Тараса Шевченка на уроках української літератури в 5-у класі загальноосвітньої школи. Головна увага зосереджується на емоційній та інтелектуальній підготовці учнів до сприйняття поезії, шляхах аналізу ліричних творів, формуванні етнокультурної компетентності.

Ключові слова: *літературна компетентність, культурологічний аспект, Тарас Шевченко, ліричний твір, молодші підлітки, пейзажна лірика.*

Ідея культурологічного підходу до вивчення української літератури стала однією з провідних у національній системі літературної освіти (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті; Державний стандарт базової та повної загальної середньої освіти; Концепція літературної освіти). Реалізація культурологічного принципу навчання української літератури передбачає висвітлення зв'язків літератури з філософією, міфологією, фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями різних народів і національностей. Своєю чергою, ці зв'язки становлять ядро культурологічної лінії та потребують добору відповідного текстового та ілюстративного матеріалу, зокрема відомостей з історії, мови, музики, живопису, власного життєвого досвіду учнів.

З огляду на це актуалізується проблема вивчення української літератури в 5—7 класах, що передбачає орієнтацію її на формування насамперед літературної компетентності учнів на основі творчого засвоєння й осмислення літературних творів, головних носіїв традицій і цінностей культури рідного народу та інших культур; знання відомостей про життя і творчість видатних українських письменників; уявлення про зміст і форму художнього твору; основні вміння інтерпретації літературного твору; розуміння авторської позиції та способів її вираження; формування мовленнєвої і читацької культури, творчих здібностей, культури ведення діалогу. Умови реалізації культурологічного підходу під час викладання літератури розглядались у працях вітчизняних і зарубіжних методистів.

Про важливість осмислення постаті Т.Шевченка та його творчої спадщини у вимірі сьогодення засвідчує вагомий літературознавчий доробок, а сучасні літературознавчі дослідження І. Дзюби, М. Жулинського, Ю. Барабаша, В. Шевчука, В. Смілянської, Н. Яковенко, О. Забужко, В. Пахаренка та ін. відзначаються новизною та актуальністю.

За зізнанням літературознавця І.Дзюби, ми все ще знаходимося на шляху до глибокого пізнання поета: *"Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе — свій час і Україну в нім"* [2, с.5]. У розвідці "Тарас Шевченко. Життя і творчість" науковець розкриває поетичне й моральне обличчя великого митця, його психологічний портрет, духовну й творчу еволюцію. Дослідник проводить поетапне вивчення особистості поета починаючи з дитячих років, поєднуючи біографічний нарис з творчим зростанням митця. Історичний час, у період якого народився Шевченко, І. Дзюба називає "епохою національностей", відтворює світ перших років поета у розділі "Дитинство".

Навчальна програма з української літератури для 5—9 класів загальноосвітньої школи відображає різноманіття жанрових різновидів лірики Т. Шевченка, а кожен жанр, як відомо, потребує своєрідного підходу й урахування його специфіки. Вивчення творчості видатного поета в основній школі здійснюється за концентричним принципом, учні поглиблюють свої знання від класу до класу. Учні 5-го класу, молодші підлітки, здатні сприймати емоційну значущість поетичної форми й отримувати від цього естетичну насолоду, у них формується почуття естетичного сприймання прекрасного. У цьому віці діти сприймають літературні твори безпосередньо, як реальність, відчувають себе учасниками зображеного. Їм властивий певний "наївний реалізм", тому текст вони розуміють інформативно й фрагментарно, героїв художніх творів сприймають на рівні асоціативної ідентифікації (перевтілюючись у них або неначе продовжують ігри з однолітками).

Для 5-го класу рекомендовано для вивчення два вірша Т. Шевченка: "Садок вишневий коло хати"... і "За сонцем хмаронька пливе". Програмою передбачено, що учні повинні пригадати відомості про Україну за часів Т. Шевченка, засвоєні у початковій школі; розповідати про дитинство поета і його родину (на основі повісті С. Васильченка "В бур'янах"); відтворювати настрої пейзажних поезій; описувати й аргументувати власні відчуття; виразно читати ліричні твори; знаходити в них порівняння та персоніфікацію.

Для досягнення поставлених завдань уроки проводимо за такими етапами: емоційна та інтелектуальна підготовка учнів до сприймання поетичних творів; художнє читання віршів напам'ять; бесіда про перше цілісне враження від почутої поезії; аналіз ліричного твору.

Емоційна та інтелектуальна підготовка учнів до сприймання поезії Т. Шевченка. Етап підготовки до сприймання поезії Т. Шевченка — перший на шляху до аналізу, покликаний викликати в учнів бажання читати ліричні твори, робити перші спроби до пізнання таємниць поетичної майстерності поета, вчитися слухати і бачити, думати і зіставляти, говорити і писати. На цьому етапі рекомендуємо різні види навчальної діяльності:

1) бесіда — виявлення знань учнів про життя й творчість поета, набутих ними у початковій школі *(що ви знаєте про Тараса Шевченка і його родину? Як згадує поет своє дитинство, хатинку, де він народився, школу, в якій навчався? У яких творах йдеться про це? У чому особливість дитячих захоплень і вражень малого Тараса?);*

2) читання й коментування уривків з повісті С. Васильченка "В бур'янах" [1];

3) демонстрація творів суміжних видів мистецтва, зокрема малюнків самого Т. Шевченка "Хата батьків у Кирилівці", "Селянська родина", "У Києві" та ін.;

4) залучення мемуаристики — листи, щоденники, перекази, спогади про поета: Павла Зайцева "Життя Тараса Шевченка" [4], "Життя і твори Тараса Шевченка" Михайла Чалого [13], "Тарасові світанки" Дмитра Красицького [6], "Про життя і творчість Тараса Шевченка" Богдана Лепкого [7] тощо.

У з'ясуванні окремих епізодів життєвого і творчого шляху Кобзаря важливу роль відіграє мемуарна література — автобіографії, щоденники, перекази, спогади, автори яких були учасниками або очевидцями описуваних подій. Про дитячі роки майбутнього поета розповідається в автобіографічних спогадах-фрагментах у російських прозових творах, зокрема в повісті "Княгиня", написаній у 1853 р. на засланні: *"Переді мною наша бідна, стара біла хата, з потемнілою солом'яною стріхою та чорним димарем, а коло хати на причілку — яблуня з червонобокими яблуками, а навколо яблуні квітник, улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки. А коло воріт стоїть стара, розлога верба з засохлим верхом, а за вербою клуня, а за клунею, схилом, іде вже садок, а за садом — левада, а за левадою — долина, а в долині — тихий струмочок, що ледве жебонить, облямований вербами й калиною, огорнутий широколистими темно-зеленими лопухами. А в цьому струмку під навислими лопухами купається білявий хлопчак; а викупавшися, вбігає в тінявий сад, падає під першою-ліпшою грушею чи яблунею і засинає... Прокинувшися, він дивиться на протилежну гору й запитує себе: а що ж там — за горою? Там мають бути залізні стовпи, що підтримують небо. А що, коли піти та подивитися, як це вони його там підпирають?"* [11, с.108]

Згодом поет ще не раз згадував батьківську хату:

...неволя,
Робота тяжкая... Ніколи
І помолитись не дадуть,
Мені аж страшно, як згадаю
Оту хатину край села.

Один із перших біографів Т. Шевченка О. Кониський у книзі "Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя" розповідає про дитинство поета: *"Ледві чи можна вказати якого іншого ще великого поета, щоб у його був такий сумний, безрадісний, так скорботно охмарений вік дитинний, який був у нашого генія слова. Крепацька неволя вкупі з великими злиднями, сирітство, сварка, бійка, тяжке і несправедливе катування: пекло в родині і в хаті...брудна сорочка, дірява свитина;ноги босі; голова і влітку і зимою неприкрита і повна нечисті... Голодування і різки у дяка в школі; носіння відрами води на гору..."* [5, с.36].

Названий брат Варфоломій Шевченко у "Споминах про Тараса Григоровича Шевченка" згадує Кирилівську школу, в якій він також навчався кількома роками пізніше: *"Школа була в великій хаті біля церкви, на майдані: ця хата була обідрана, не обмазана, шибки у вікнах розбиті. Од сусідніх хат вона різнилася тільки величиною та тим, що стояла на відшибі самотньою й без двору... Заправляли й порядкували в школі й учили в ній кирилівські дяки: Петро Богорський та Андрій Знивелич [...] Через усю школу стояв довгий стіл, за яким і вчилися всі разом, усі школярі й Богорського й Знилевича; кому нестало місця за столом, то сідав просто на долівці. Вчителі наші не дуже пильнували про наше навчання: бувало, що по два, а то й про три дні вони не завертали до школи. Промовчу про те, де вони проводили ті дні, а додам тільки те, що як наверталися вони в школу, то ми дрижали зо страху, наче листя на осиці; тремтіли ми, дожидаючи своїх наставників і не знаючи, з яким духом вони прибудуть у школу"* [2];

5) самостійна пошукова робота: знайти й виписати прислів'я про великого Кобзаря *("Шевченко для людей — це безсмертний Прометей"; "Шевченкові думки переживуть віки"; "Сяє геній Кобзаря, мов у темряві зоря"; "Хто з Шевченком знається, той розуму набирається"; "Шевченко Тарас — наче сонце для нас"; "Слово Тараса — наша зброя і окраса"; "Хто Шевченка прочитав, той багатший серцем став").*

Загальномистецький контекст. *Малярська спадщина поета.* Мистецтво і духовність мають спільну мету — удосконалення особистості. Враховуючи вікові особливості учнів, інтереси яких передусім зосереджені на сюжеті і героях літературних творів, доцільно увиразнювати для кожного літературного твору актуальні для нього культурологічно-контекстні зв'язки. Діалог літературного твору з творами мистецтва передбачає використання певних засобів наочності, зокрема репродукцій картин, фото архітектурних пам'яток, відео- або аудіозаписів музичних творів, перегляд театральних постановок і кінофільмів, і підпорядковується навчальній меті уроку. Емоційний вплив засобів музики і живопису на учня сприятиме, на нашу думку, посиленню його інтересу передусім до читання художніх творів, формуванню справжнього мистецького смаку, духовного збагачення особистості.

Малярська спадщина Т. Шевченка — це твори живопису і графіки, які виконав поет протягом усього життя в різній техніці. Збереглося вісімсот тридцять п'ять творів, які дійшли до нашого часу в оригіналах і частково в гравюрах на металі й дереві вітчизняних і зарубіжних граверів, та копіях, виконаних сучасниками поета. Передусім нас цікавлять твори пейзажного жанру. На уроці слід знайти час для словникової роботи, адже учні повинні пригадати або засвоїти спеціальні терміни: *автолітографія, графіка, естамп, офорт, лінограв'юра, літографія, сепія*.

Особливості національного світовідчуття Т. Шевченка яскраво виявились у його пейзажному мистецтві. Пейзажні твори становлять майже половину художньої спадщини митця. Першим українським краєвидом Т. Шевченка вважається робота "У Києві" (1844), що ввійшла до альбому офортів "Живописная Украина". З аркушів альбому відкриваються чарівні краєвиди, давні архітектурні пам'ятки, народні звичаї: *"Те, которые видели однажды нашу краину, говорят, что желали бы жить и умереть на ее прекраснейших полях. Что же нам сказать, ее детям, должно любить и гордиться своею прекраснейшею матерью. Я, как член ее великого семейства, служу ей ежели не на существенную пользу, то, по крайней мере, на славу имени Украины"*, — писав Т. Шевченко. Репродукції картин та малюнки поета за умови їх правильного методичного використання надають учням змогу повторити й засвоїти новий навчальний матеріал, тонко вловлювати стан душі героїв, особливо природи, переносити на неї свої емоції, почуття, настрої, шукати співзвучність.

Т. Шевченко, збираючи матеріали до задуманого альбому "Живописная Украина", створив багато пейзажних творів під час подорожі Україною (1843 р.), зокрема малюнок "Хата батьків у Кирилівці". У завершених малюнках, етюдах і начерках пейзажі становлять майже половину мистецького доробку поета-художника, а виконані вони олівцем, аквареллю, сепією або в техніці офорта.

На внутрішньотекстовий зв'язок поезії та живопису Т. Шевченка звернув увагу О. Новицький, автор дослідження малярської спадщини поета. У статті

"Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка" (1914) відомий історик мистецтва вказав на єдність художнього мислення поета-художника: "У поезії, як і малярстві, він однаково малює природу з тим же безпосереднім почуттям" [9, с.51].

Т. Шевченко і музика. Із листів поета до його друзів простежується, що він був добре обізнаний з європейською музичною культурою. Серед митців поет шанував С. Гулака-Артемовського, захоплювався грою скрипаля А. В'єтана та віолончеліста А. Серве. У повісті "Музикант" Шевченко так писав про віолончель: *"Я вам, кажется, не писал еще о виолончели? Чудный, дивный инструмент! [...] Только одна душа человека может так плакать и радоваться, как поет и плачет этот дивный инструмент"* [11, с. 193—194] .

Сучасники Т. Шевченка відзначали чудове виконання ним народних пісень. До народнопісенного репертуару увійшло багато його віршів, котрі своїми мотивами, образами, символікою й ритмікою перегукувалися з народною піснею. Це і твори пейзажної лірики, уривки з балад і поем, в яких змальована природа, зокрема: "Садок вишневий коло хати...", "Реве та стогне Дніпр широкий", "Защебетав жайворонок" (уривки з балади "Причинна"), "По діброві вітер виє" (з балади "Тополя"), піснями стали його поезії-медитації ("Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!", "Минають дні, минають ночі").

Інтерпретація віршів Т. Шевченка в музиці почалася ще за його життя, зокрема, були покладені на музику "Тяжко-важко в світі жити", "Нащо мені чорні брови", "Така її доля" (уривок з балади "Причинна") та ін. Значного поширення набула пісня "Зоре моя вечірняя" (з поеми "Княжна"), записана поетом від мандрівного кобзаря.

У 1860 році поезію "Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!" поклав на музику О. Рубець, 1868 р. музику до "Заповіту" написав М.В. Лисенко, згодом на цей твір писали музику М. Вербицький, Г. Гладкий, К. Стеценко та інші. Понад вісімдесят пісень на слова Шевченка належать композитору М.В. Лисенкові. Його гарну традицію продовжили К. Стеценко ("Вечір", "Ой літа орел"), Я. Степовий ("Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!", "Зоре моя вечірняя", "Вітер з гаєм розмовляє"), С. Людкевич ("Сонце заходить, гори чорніють"), В. Заремба ("Нащо мені чорні брови", "І багата я"), А. Штогаренко ("Якби мені черевики") та ін. Відомий український композитор С. Людкевич, який один із перших почав вивчати народнопісенну основу віршів Т. Шевченка, зазначив, що поет не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії, та визначив важливу особливість його віршів — вільний перехід від одного ритму до іншого.

Музику до вірша "За сонцем хмаронька пливе" писали М. Кропивницький, М. Лисенко, П. Сениця, Я. Ярославенко. Вірш "Садок вишневий коло хати" поклали на музику П. Чайковський, М. Лисенко, Я. Степовий, Г. Хоткевич, Я. Ярославенко та ін. На початку XX ст. 227 віршів "Кобзаря" було втілено в понад 1500 музичних творах. Пісні на слова Шевченка мали значний вплив на українську народнопоетичну творчість, бо вони вносили свіжі мотиви, ідеї та збагачували новим змістом народні пісні.

Видання творів Т. Шевченка для дітей. У 1961 р. юні читачі дістали книгу "Малий Кобзар. Вибрані поезії для дітей" Т. Шевченка. У "Малому Кобзарі" зібрані поезії, що доступні учням, це передусім вірші про дитинство та пов'язані з ним враження, про картини природи, щедро наповнені багатством барв і звуків.

У Львівському видавництві Старого Лева (2012 р.) вийшов "Дитячий Кобзар"[13], художнє оформлення якого виконала київська художниця Марина Михайлошина. До збірки увійшло 37 віршів та уривків з поем із "Кобзаря", упорядкованих відомою сучасною письменницею-казкаркою Зіркою Мензатюк. До "Дитячого Кобзаря" уведені поетичні твори, не лише передбачені шкільною навчальною програмою для вивчення в загальноосвітній школі ("Заповіт", "Мені тринадцятий минало", "Сон", "Плач Ярославни"), а й такі, що передають красу рідної природи, любов до своєї землі і батьків. Великий формат видання, яскрава обкладинка, чудові ілюстрації художниці налаштовують на читання поезії Т. Шевченка в сімейному колі.

Бесіда про перше цілісне враження від почутої поезії. Як доводить практика, починаючи з уроків літератури в 5-у класі, можна широко застосовувати читацький досвід учнів і створювати можливість для їхнього самостійного читацького відкриття. Пропонуємо школярам висловити свої почуття й асоціації від почутої поезії "Садок вишневий коло хати..." кількома словами та записати їх на дошці. В результаті проведеної словникової роботи з'являються слова й вирази:

— музичність.
— радість,
— тихий вечір,
— щастя,
— сум, печаль.

Ґрунтуючись на учнівському сприйнятті поезії Т. Шевченка "Садок вишневий коло хати...", далі переходимо до наступного етапу уроку, де можна застосувати діалог "учень-учень". Учні обмінюються враженнями про поезію, вчаться бачити головне у ліричному творі, зіставляти й порівнювати, відповідають на запитання: а) Які думки й почуття викликав у вас вірш "Садок вишневий коло хати..."? б) Що описує поет? Які художні засоби використовує він для передавання стану героя? в) Які події з поетового життя стали поштовхом для написання цього вірша?

Аналіз ліричного твору передбачає дослідницьку роботу на уроці, евристичну й аналітичну бесіди, виразне читання й обговорення образу природи, порівняння репродукцій картин із ліричним текстом тощо.

Глибоке розуміння й сприйняття текстів, виховання мовленнєвої культури формується саме під час вивчення ліричних творів. У багатьох поезіях Т. Шевченка створені неперевершені за своєю майстерністю і виразністю картини природи, що сприймаються учнями як втілення краси рідної землі, захоплюють багатством барв і звуків, викликають благородні почуття, виховують естетично. Існують певні труднощі сприйняття поезії п'ятикласниками, обумовлені тим, що мова віршів умовна. Опрацювання ліричних творів поета вимагає від учнів повноцінного сприймання пейзажної лірики, а емоційне сприйняття готує підґрунтя і для інтелектуального: збагачувати тезаурус п'ятикласників, розвивати поетичну спостережливість, асоціативну й творчу уяву, вміти аналізувати образно-емоційний зміст, давати естетичну оцінку поезії та відображеній у ній дійсності, формувати вдумливого кваліфікованого читача, який любить і вміє читати поетичні твори.

Вірш "Садок вишневий коло хати..." увійшов до циклу "В казематі", написаного навесні 1847 р. в умовах ув'язнення і допитів у казематі Третього відділу в Петербурзі під час слідства над учасниками Кирило-Мефодіївського товариства. Поет, чекаючи вироку для себе, уболіває за долю України. У його уяві виникають картини рідного краю, вишневі сади, облиті білим цвітом, молоді дівчата, пісні яких не стихали до самого ранку, плугатарі, що поверталися потомлені з поля, матері, які чекали на вечерю своїх дітей. Сила емоційного впливу цієї поезії — в її світлому, життєствердному настрої, в природності й

рельєфності малюнка. Ментальний пейзаж у вірші насичений рисами, характерними для визначеної національної культури й етнічних елементів. Поезія "Садок вишневий коло хати..." органічно увібрала в себе багатовіковий історичний, культурний і етнопсихологічний досвід українського народу, піднісши поетичний образ до рангу міфу.

За визначенням літературознавця В. Пахаренка, у поезії "Садок вишневий коло хати..." Т. Шевченко *"закарбовує (мов на кіноплівці) ідеально досконалу для людини модель життєустрою, що здавен (ще від Трипілля) виробилася в Україні. Сутність цієї моделі — у родинному укладі, гармонійному взаємозв'язку людини з довкіллям і Богом, у зрівноваженні двох форм буття — духовної і матеріальної"* [10, с.83].

Видатний український поет І. Франко неодноразово зазначав, що творчість Т. Шевченка знаменує нову віху у розвитку художньої майстерності української літератури. Аналіз поезії "Садок вишневий коло хати" він подав в естетичному трактаті "Із секретів поетичної творчості". У ньому поет-критик розкрив "секрети" майстерності великого поета та підкреслив, що Т. Шевченко не використав у цьому творі жодних прикрас, змалював образи майже прозаїчними словами. Але ці слова передають *"найлегші асоціації ідей, так що наша уява пливе від одного образу до другого легко, мов той птах, що граціозними закрутами без маху крил пливе в повітрі все нижче й нижче. В тій легкості і натуральності асоціювання ідей лежить увесь секрет поетичної природи сеї вірші"* [12, с.68].

На думку І. Франка, поезія "Садок вишневий коло хати" належить до ідилічних творів, в яких автори "добирають" асоціації, що заспокоюють, заколисують уяву читача, або просто висловлюють такі асоціації, які без жодної напруги "напливають" в заспокоєній поетовій уяві. Так, у вказаній праці поет, зокрема, писав: *"Вся та вірша — немов моментальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого весняного українського вечора.*

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть".

Поезія "Садок вишневий коло хати" ("Вечір") належить до шедеврів української пейзажної лірики, вона відтворює ідилічну картину весняного вечора в українському селі. У малярстві такий образ-ідеал Т. Шевченко втілив у картині "Селянська родина" (1843).

Вірш "За сонцем хмаронька пливе..." написаний у першій половині 1849 р. на о. Кос-Арал. Під час заслання до Оренбурга (Казахстан) поету пощастило потрапити на цей острів з науковою експедицією як художнику. У цей період Т. Шевченко намалював акварелі "Місячна ніч на Кос-Аралі", "Острів Чеканарал". "Низький берег острова Ніколая", "На березі Аральського моря", "Шхуни біля форту Кос-Арал" та ін. Вірш "За сонцем хмаронька пливе" — один з небагатьох зразків поетової пейзажної лірики, в якій відбилися його безпосередні враження від краєвидів Аральського моря.

Для глибшого засвоєннями п'ятикласниками специфіки ліричних творів доцільно запропонувати запитання й завдання з метою пояснення літературознавчих понять *персоніфікація* та *ліричний герой*. На прикладі поезії Т. Шевченка учні мають усвідомити, що *персоніфікація* (лат. *persona* — особа і *facio* — роблю) — це уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям; вид метафори, що сприяє поетичному олюдненню довколишнього світу [8, с.533].

Отже, врахування культурологічного аспекту під час вивчення літературних творів Т. Шевченка прилучає учнів до справжніх цінностей вітчизняної і світової літератури, до духовного досвіду нашого народу, що знайшов відображення у фольклорі та українській класичній літературі як художньому явищі, вписаному до історії світової культури. Виховувати естетичну культуру сприйняття й оцінювання художніх творів, формувати потребу систематичного спілкування з творами мистецтва означає передбачити духовно-ціннісний, інтелектуальний розвиток людини у шкільному віці.

Література

1. Васильченко С. Широкий шлях. Частина перша "В бур'янах" / Чайка. Вибрані твори. — К.: Веселка, 1970. — 221 с.
2. Дзюба І.М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. — 2-ге вид., доопрац. — К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. — 718 с.
3. Доля: Кн. Про Тараса Шевченка в образах і фактах / Авт.-упоряд. тексту В.О. Шевчук. — К.: Дніпро, 1993. — 779 с.
4. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. — К.: АТ "Обереги", 1994. — 456 с.
5. Конiський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. — /Упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В.Л. Смілянська. — К.: Дніпро, 1991. — 702 с.
6. Красицький Д.Ф. Тарасові світанки: Повісті: Для серед. шк. віку. — 2-е вид., перероб. — К.: Веселка, 1989. — 264 с.
7. Лепкий, Богдан. Про життя і творчість Тараса Шевченка. — К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2005. — 140 с.:іл.
8. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. — К.: ВЦ "Академія", 2007. — 752 с. (Nota bene).
9. Новицький О. Краєвиди в поезії та малюнках Шевченка // Сяйво. — 1914. — № 2.
10. Пахаренко В. Незбагненний апостол. — Черкаси: БРАМА-ІСУЕП, 1999. — 296 с.
11. Тарас Шевченко. Повісті. — Дніпропетровськ: Січ, 2003. — 690 с.
12. Франко І. Із секретів поетичної творчості // І. Франко. Зібр. творів: У 50-и т. — Т.31. — К.: Наукова думка, 1981. — С.45—119.
13. Чалий М.К. Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біогр.) / Михайло Чалий; пер., післям. та коммент. В.Л. Смілянської. — К.: Веселка, 2011. — 263 с.: іл.
14. Шевченківський словник у двох томах. — К.:Головна редакція УРЕ, 1978.
15. Шевченко Тарас. Дитячий кобзар / Упор. Зірка Мензатюк, худ. М. Михайлошина. — Львів, Видавництво Старого Лева, 2012. — 60 с.
16. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. (вид., автентичне 1—6 томам "Повного зібрання творів у дванадцяти томах") / Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. — К.: Наук. думка, 2001. — Т.5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. "Букварь южнорусский". Записи народної творчості. — 496 с.: портр.
17. Шевченко Тарас. Вибрана поезія. Живопис. Графіка / Упоряд., авт. прим. С. Гальченко; вступ. ст. І. Дзюби. — К.: Мистецтво, 2007. — 607 с.: іл. — Укр., англ.

Valentina Bratko. Culturological Aspect of Studying Taras Shevshenko's Lyric Works (5th form)

The article deals with urgent problem of culturological aspect of studying Taras Shevshenko's lyric works on the lessons of Ukrainian Literature in the fifth form of secondary school. The main attention is concentrated on the emotional and intellectual training of pupils to poetry perception, ways of analyzing lyric works, forming literature competency.

Keywords: *literature competency, culturological aspect, Taras Shevshenko's, lyric works, younger teenagers, landscape lyrics.*

Тарас Шевченко і Поділля

Усний журнал

Алла Маншина,
вчитель української мови та літератури
Сахновецької ЗОШ І—ІІІ ступенів
Хмельницька обл.

Мета: поглибити знання учнів про життя та діяльність Т. Г. Шевченка; розвивати зв'язне мовлення, самостійність мислення; виховувати усвідомлення важливості збереження історичної пам'яті народу.

Обладнання: портрети письменника та вислови про нього, виставка видань художніх творів про Т. Г. Шевченка.

Епіграф: *Імення його було, єсть і буде свято для всіх тих, у кого єсть жива душа і живе серце у грудях.*
Д. Яворницький

Хід заходу

Ведучий. Є особистості, про яких кажуть так: це — людина-держава. Вони помітні й впливові, яскраві й незабутні, діяльні й визначні. Вони тривалий час перебувають у полі зору суспільства, напружено і творчо працюють, переймаються різноманітними корисними для народу справами, виховують суспільні смаки, формують громадські ідеали. До них тягнуться люди — відомі й не дуже, за підтримкою й для спілкування.

Людина-держава завжди творить — своїми словами, вчинками. Вона створює навколо себе поле духовного життя. Вона є натхненником, лідером, її авторитет беззаперечний. І саме тому в неї з'являється чимало опонентів, недоброзичливців, вона позбавлена самозакоханості, проте поважає себе. Вона самодостатня й неспокійна, настійлива й творча, працьовита й відкрита для новацій. Така людина завжди вірить у те, що робить, цурається фальші. Вона стабільна у своїх переконаннях, які, власне, і забезпечують її внутрішню державність.

Саме такою особистістю і був Тарас Григорович Шевченко, який своїми діями, творами заслужив всенародну шану. Він знаний в усіх куточках світу, а його твори дорогі кожному серцю, теплом його обігріті, долею його освячені. Кобзареве слово було тим світильником, який осявав народу шлях до волі, зміцнювало віру в кращу долю, до нього прислухались по всіх усюдах.

Як же світив цей світоч розуму на подільській землі?

Біограф. У березні 1845 року Тарас Шевченко закінчив курс Петербурзької Академії мистецтв. Він був удостоєний вченою радою Академії звання художника і його відрядили в Україну для художніх занять. Тут вчорашній кріпак влаштувався на роботу художником Київської тимчасової Археографічної комісії. За дорученням комісії Шевченко у кінці 1845 і на початку 1846 років подорожує Київщиною і Чернігівщиною. А у вересні 1846 року Київська Археографічна комісія доручила своєму співробітникові Шевченкові обстежити історичні пам'ятники Поділля.

Літературознавець 1. У подільський край Тарас Шевченко прибув під час жорстокої розправи царського режиму з учасниками антикріпосницького руху, очолюваного Устимом Кармалюком (на той час ватажок був вже підступно вбитий). 23 роки під його керівництвом Поділлям котилася хвиля народних повстань проти гніту польських, російських та українських панів. До "Галузинецької комісії" — суду над повстанцями — було притягнуто 2 тисячі 700 учасників руху. Хоч Кармалюка не було тоді в живих, але пам'ять про нього жила в народі і кликала до продовження боротьби. Звучали народні пісні про месника, які записав у Кам'янці Тарас Шевченко. Поет підтримував дружні відносини з інтелігенцією міста. Зустрівся з художником, викладачем гімназії Іваном Васьковим. Це був товариш Шевченка по Академії мистецтв.

У Кам'янці поет і художник знайомився з народним побутом, занотовував пісні. Виконуючи доручення Археографічної комісії, Тарас малює історичні пам'ятки міста. На Поділлі Кобзар записав пісню про Микиту Швачку (кармалюківця), яка стала епіграфом одного з розділів його поеми "Гайдамаки".

Подільські краєвиди, знайомство з людьми та історія краю залишили свій відбиток у творах "Гайдамаки", "Меж скалами, неначе злодій". Оспіваний народом образ Кармалюка глибоко вразив уяву поета. Під час перебування в селі Вербка він зустрівся з тими, хто давав притулок герою.

За народними спогадами, улюбленим місцем відпочинку Т. Шевченка стала Кармалюкова гора. Він писав про місто у щоденнику: " И вот я в Каменце... Я увидел город и удивился смелой и гордо-неправильной его архитектуре..." Тут поет, активний член Кирило-Мефодіївського товариства, вів революційну пропаганду серед селян-кріпаків.

Літературною пам'яткою про перебування на Поділлі є повість "Варнак". Герой Шевченка — народний месник, який веде боротьбу, очолює пригноблені маси. Початок повісті "Варнак" прямо вказує на місце селянського повстання. Сам образ Варнака, район його дій, тактика повстання — все це дуже схоже з Устимом Кармалюком, якого народ називав славним лицарем. Так називав його і поет. Про Кармалюка заборонено було писати, а щоб повість була надрукована, Тарас Шевченко змінив кінець життя Варнака — той сам здався на милість царського суду.

За свідченням самого Шевченка, на Поділлі він бував двічі. Про другу поїздку є згадка в повісті "Прогулка с удовольствием и не без морали". Повість написана у формі подорожніх записок художника. Образ художника Дармограя — автобіографічний (Дармограй — псевдонім Шевченка-прозаїка). Опублікована російською мовою, повість розповідає про Україну, яка стогнала під гнітом російського царизму, згадується трагічна доля України і за часів польського панування. У повісті Тарас Шевченко таврує українських поміщиків-лібералів, розкриває їхню розбещеність, жорстокі методи знущання над кріпаками. Кобзар протиставляє Україну рабську і Україну, яка веде боротьбу за свободу.

Відомо, що до Кам'янця і назад Шевченко їхав старим поштовим трактом Житомир — Кам'янець-Подільський. Згодом він так описав свої враження: "На

полях Волині і Поділля ви часто любуєтесь мальовничими руїнами стародавніх масивних замків і палат. Про що говорять, про що свідчать ці похмурі свідки минулого? Про деспотизм і рабство. Про холопів і магнатів".

Літературознавець 2. Більше Кобзарю не довелося бувати в цих місцях, але доля не раз зводила його з подолянами. Через три роки на засланні в Оренбурзі відбулося знайомство з Венгжиновським, уродженцем Проскурова, випускником Кам'янець-Подільської гімназії. Наглядач шкіл для киргизьких дітей подружився з солдатом Шевченком, допоміг йому відновити зв'язки зі старими знайомими, зокрема з Рєпніною. Назавжди у поета залишилась добра згадка про "милого друга Аркадія".

Повертаючись із заслання в 1857 році, Шевченко в Астрахані зустрівся з учителем гімназії Іваном Клопотовським, подолянином, випускником Київського університету. Наш земляк зустрів поета "як батька, як брата, як найбільшого друга", про що зробив запис у його щоденнику.

І такі прояви любові подолян до Шевченка траплялися не раз. "Якщо буде нагода бути на Поділлі, не відмовте ступити в хатину Михайла Гладиша, котрий Вас много любить і почитає" — писав поету 14 липня 1860 року житель Зінькова.

Але невдовзі Шевченка не стало. У травні 1861 року труну з тілом Шевченка перевезли в Україну. Серед тих, хто зустрічав катафалк біля Києва в селі Микільському, був уродженець Кам'янця-Подільського Каленик Шейковський. Він виголосив перед присутніми, за словами сучасника, славну, глибоко продуману промову. Активний учасник руху за створення недільних шкіл для народу, автор книги "Побут подолян" Шейковський все своє життя популяризував творчість Кобзаря.

Слава поета швидко зростала. Його вірші, які стали народними піснями, завітали в хату кожного трудівника. Серед тих, хто активно сприяв цьому, був уродженець Дунаєвець композитор Владислав Іванович Заремба. На вірші Кобзаря він написав близько 30 пісень. З-поміж них "Така її доля", "Калина", " І багата я, і вродлива", " На вулиці невесело", " Якби мені черевички", "Якби мені, мамо, намисто", "Утоптала стежечку" стали народними.

Революційні за своїм характером твори Шевченка використовували для агітації народники. Коли в 1868 році в Кам'янці-Подільському виникла Подільська комуна, яка мала свої відділи в селах кількох повітів, то на сходках народники поруч читали твори Некрасова і Шевченка.

Літературознавець 3. З роками все більше людей відвідувало могилу Кобзаря біля Канева. У 1895 році тут побував письменник Григорій Мачтет, дитинство і юність якого пройшли в Летичеві і Кам'янці-Подільському. Активний учасник Подільської комуни Мачтет за участь у революційному народницькому русі 1870-х років сидів в одноосібній камері Петропавловської фортеці, пережив тягар суворого сибірського заслання.

З дитинства Мачтет любив поезію Кобзаря. Ця любов проявилась і в тому, що свого сина він назвав Тарасом.

Мачтета приємно вразило, що могилу Шевченка відвідує багато людей — і українці, і росіяни, і поляки. У своєму нарисі "На могилі. Подорожні картинки" він писав: "Біля багать точаться розмови і співаються пісні, згадують минуле, мріють про майбутнє, дихають тим, що було заповідано піснею великого поета…"

У 1898 році ще молодий письменник Михайло Коцюбинський в нарисі "З Українського Поділля" відзначив, що найпопулярніша книга серед мешканців малих міст Поділля — "Кобзар".

У 1905—1908 роках багато для популяризації творчості Шевченка в Кам'янці-Подільському зробив художник В'ячеслав Розвадовський, який заснував у місті художню школу. Сам художник у ці роки намалював картини за творами "Тополя", " Хустина", "Думка", виконав портрет поета з кераміки. В лютому 1906 року за активною участю Розвадовського в Пушкінському будинку Кам'янця-Подільського відбувся вечір-концерт, присвячений Шевченкові. Розвадовський порушив питання про спорудження пам'ятника поету в місті. Оголосили про збір пожертвувань на зведення пам'ятника. Про це в січні 1908 року повідомили газети. Розвадовський залучив до цієї справи видатного російського художника Рєпіна, який за мотивами поеми Шевченка " Кавказ" виконав малюнок "Прометей" для листівки, яку мав видати в Кам'янці-Подільському Розвадовський. Всі кошти від її продажу мали надійти у фонд спорудження пам'ятника. Проте здійснити задум не вдалося. Художня школа у Кам'янці-Подільському була закрита, а Розвадовського вислали з міста.

Літературознавець 4. Передова громадськість України вирішила спрямувати всі зусилля на спорудження пам'ятника Шевченкові в Києві. Було створено Об'єднаний комітет, який оголосив про збір коштів серед населення. 26 лютого 1909 року Подільська земська управа повідомляла, що в Кам'янецькому повіті було зібрано на спорудження пам'ятника Кобзареві 257 карбованців 34 копійки, в Летичівському — 95 карбованців 28 копійок, у Проскурівському — 157 карбованців 94 копійки. Збір коштів було продовжено і в наступні роки. Дехто надсилав гроші безпосередньо в Київ. "Посилаю три карбованці грошей на пам'ятник Т. Г. Шевченкові, невелика моя жертва, але дуже щира", — писав 11 квітня 1912 року мешканець Шепетівки Павло Римарчук. Всі вшанування пам'яті Шевченка відбувались в умовах протидії царської влади.

У 1914 році передова громадськість країни готувалась відзначити столітній ювілей Т. Г Шевченка. Ювілейні комітети були створені в Москві, Петербурзі. У Києві в день ювілею планувалось закладання пам'ятника Кобзарю.

11 січня 1914 року 184 громадяни Кам'янця-Подільського звернулись до міської думи із закликом належним чином відзначити ювілей. Був створений ювілейний комітет. 29 січня 1914 року газета "Киевская мысль" повідомила, що Кам'янець-Подільська міська дума постановила присвоїти одній з вулиць міста ім'я Шевченка. Але царський уряд заборонив відзначення ювілею і подільський віце-губернатор вимагав від підлеглих "не допустити публічного вшанування пам'яті названого поета з боку як громадських груп, так і окремих осіб".

Звертаючись до подолян, геніальний пророк писав: "О, мои милые непорочные земляки! Если бы вы были так богаты, как нравственной сердечной прелестью, вы были бы счастливейший народ в мире. Но увы! Земля ваша, как рай… вы Лазари убогие!"

Ведучий. Подоляни полюбили Великого Кобзаря. Його полум'яне слово зміцнювало духовні зв'язки народних мас і прогресивної інтелігенції. Шевченко був їхнім батьком, заступником, голосом, виразником інтересів. Для кам'янчан найдорожчою реліквією є прижиттєве фото Тараса Григоровича (одне з чотирьох відомих), яке збереглося й експонується на виставці унікальних експонатів у картинній галереї Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника.

Поета не стало. Згасла свічка його життя. Але залишилося слово, яке не має обмежень у просторі, бо воно злітає все вище і вище, до верховин духу генія, де немає розбитих мрій, надій, розчарувань.

УДК 371.3(045)

Методичний ключ визначення жанру барокової і романтичної поезії

Ольга Бурко,
молодший науковий співробітник
НДЛ грінченкознавства
Київського університету імені Бориса Грінченка

У статті систематизовано відомості про внесок знаних учених-методистів України у вивчення жанрів поезії. Зроблено спробу виявити, чи молодші та старші підлітки набули вміння визначати жанри ліричних творів, розрізняти баладу, легенду, молитву, фігурні вірші, романси та ін. на уроках української літератури. Запропоновано авторську технологію навчання барокової і романтичної поезії. Її структурними складниками є прийоми альтернативного тесту та матриці при визначенні жанру відповідної поезії. Обґрунтовано доцільність їхнього використання на уроці-презентації журналу та уроці-"вікні у мистецтво".

Ключові слова: *бароко, І. Величковський, Є. Гребінка, жанр, методика навчання, прийом, романтизм, урок-презентація журналу та урок-"вікно у мистецтво".*

В історії методики навчання літератури акцентувалося на вивченні жанрів поезії. Учені та вчителі-практики спроектували роботу з цієї проблеми у двох напрямах: теоретичному і практичному.

Ми спиратиметься на наукові розвідки О. Бандури та Г. Бандури, Н. Волошиної, Л. Мірошниченко, Б. Степанишина, Г. Токмань та ін.

Проблема вивчення жанрів романтичної поезії поставлена ще О. Бандурою та Г. Бандурою. Вчені наголосили на створенні поетами-романтиками нового жанру — героїко-історичної поеми, перенесенні в літературу жанрів із фольклору (пісні, думки, балади, легенди) та інших літератур (елегії, романсу, мадригалу). Етапним у дослідженні жанрів поезії романтизму стали праці Н.Волошиної. Вона наполягала на тому, щоб "...залучити школярів до роботи над жанровими особливостями поезій" [1, с. 2]. Г. Токмань розглядає специфіку шкільного аналізу творів різної жанрової природи. Вона робить висновок про те, що "... визначення жанрової природи твору, що вивчається, є не тільки складовою аналізу тексту, але й важливим чинником вибору методичної моделі уроку, яка твориться вчителем" [10, с. 237]. Н. Голуб у вибудуваній структурі навчання риторики виділяє тріаду:

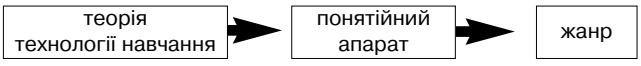

Л. Мірошниченко накреслила шляхи реалізації цієї ідеї: "На першому уроці теоретичний матеріал буде подаватися через виклад учителем початкових відомостей. На другому — розпочинається бесіда, бо вчитель повторює й закріплює той теоретичний матеріал, який він подав на першому уроці. На третьому — дослідницька робота: учитель запропонує учням самостійно знайти в ній риси жанру" [6, с. 100].

Б. Степанишин рекомендує опановувати барокову поезію Г. Сковороди, її жанри на двох уроках. Погоджуємося з думками вчених і використовуватимемо такий вид роботи зі старшими підлітками.

Чинна програма регламентує вивчення лірики всіх жанрових груп, які визначаються за провідними мотивами: громадянської ("Думка", "Іван Підкова", "Тарасова ніч" Тараса Шевченка); інтимної ("Їхав козак за Дунай" Семена Климовського, "Рибалка" Петра Гулака-Артемовського, "Соловей" Віктора Забіли, "Українська мелодія" Євгена Гребінки); медитативної ("Небо" Михайла Петренка); пейзажної ("Соловейко" Миколи Костомарова, "Веснівка" Маркіяна Шашкевича); політичної ("De libertate" Григорія Сковороди, "Великий льох" Тараса Шевченка); релігійної ("Давидові псалми" Тараса Шевченка); філософської ("Стоит явор над горою", "Всякому городу нрав і права" Григорія Сковороди). Шкільний курс української літератури передбачає і вивчення жанрових її різновидів: афоризму, балади, елегії, медитації, містерії, романсу, фігурного (курйозного) вірша.

Наше дослідження цієї проблеми почалося з констатувального експерименту. Ми провели опитування молодших та старших підлітків різних областей України та Республіки Крим: гімназії № 9 м. Сімферополя Республіки Крим (39 учнів); Дубровицького НВК "Ліцей — ЗОШ І—ІІ ст." Рівненської обл. (37 учнів); Кінецьпільської ЗОШ І—ІІІ ст. Миколаївської обл. (27 учнів); Стеблівської ЗОШ І—ІІІ ст. Черкаської області (36 учнів); ЗОШ І — ІІІ ст. № 13 м. Вінниці (53 учні); ЗОШ І—ІІІ ст. № 4 м. Бучі Київської обл. (64 учні). Загальна кількість респондентів — 256 осіб. За результатами анкетування було виявлено, що молодші підлітки (6 — 7 класи) не набули вміння визначати жанри ліричних творів, розрізняти баладу, легенду, молитву. Тільки 44 з них упізнали визначення балади. Відтак маємо поглибити знання семикласників про жанри ліричних творів. У зв'язку з цим постає проблема: виявити межу здатності молодших підлітків засвоювати численні поняття з теорії літератури.

Особливо цікавими були відповіді старших підлітків на запитання "Які жанри привертають увагу в поетичних збірках?" Більшість із них віддали перевагу баладі (87 учнів), приблизно однаково їх цікавлять елегія (78 дев'ятикласників), романс і фігурні (курйозні) вірші (76 школярів), афоризм (52 респонденти), частково — містерія (20 осіб) і медитація (9 старших підлітків). Аналіз проведеного опитування дає підстави стверджувати, що вміння впізнавати жанри барокової і романтичної поезію формуються на недостатньому рівні.

У ході анкетування встановили, що старші підлітки частково виконують вимоги до знань і вмінь учнів основної школи. Дев'ятикласники середнього рівня виписують тлумачення термінів з енциклопедичного

словника (21 учень); школярі високого рівня з більшим бажанням виконують завдання творчого характеру: складають фігурні вірші (6 респондентів); виконують романси у супроводі музичних інструментів (5 учнів); ілюструють балади (30 учнів). Такі види діяльності дають їм можливість подати себе на уроці української літератури.

Отже, опитування молодших і старших підлітків про барокову і романтичну поезію допомогло виявити, що вони частково обізнані з різноманіттям жанрів поетичних творів бароко і романтизму.

Ситуація може змінитися, якщо працювати за авторською технологією навчання барокової і романтичної поезії. Під цим кутом зору актуальною є настанова А. Ситченка: "Однією з умов технологізації навчального процесу є обов'язкова обізнаність учнів із порядком розумових дій, необхідних для розв'язання навчальної задачі" [9, с. 322]. Відтак пропонуємо старшим підліткам скористатися прийомом альтернативного тесту "Упізнай жанр поезії". Пропонований вид роботи, очевидно, буде ефективним на уроці-презентації журналу. Його назва співзвучна із темою уроку: "Українська література бароко. Поезія". Також на уроці, тип якого ми визначили як "вікно у мистецтво". Його тема: "Література українського романтизму. Поети-романтики".

Учитель на підсумковому етапі уроку-презентації журналу "Українська література бароко. Поезія" запропонує учням, які входять до міні-груп, поміркувати над альтернативними тестами, роздрукованими на картках. Пропонуємо один із варіантів *(див. обкл 3)*.

Словесник також використає пропонований прийом на етапі узагальнення вивченого матеріалу під час проведення уроку-"вікна у мистецтво" на тему "Література українського романтизму. Поети-романтики". За Юрієм Луцьким, "Та навіть і романтики не дуже досягли успіху в розширенні радіусу дії різних літературних форм" [5, с. 71] *(див. обкл. 3)*.

Проте на етапі аналізу та інтерпретації романтичної поезії педагог поставить проблемне запитання: "Як упізнати романс?". На наше переконання, доцільно звернутися до прийому матриці "Жанрова означеність романсу". Учитель запропонує її для всіх міні-груп старших підлітків, порадить опрацювати поетичні тексти поетів-романтиків: "Гуде вітер вельми в полі" В. Забіли, "Дивлюся на небо та й думку гадаю" М. Петренка, "Ні, мамо, не можна нелюба любить!" Є. Гребінки. При цьому учні кожної міні-групи добиратимуть цитати із пропонованих поезій до сегментів матриці.

Безумовно, усі ці ознаки не вичерпують поняття романсу. Розраховуємо на співпрацю з науковцями.

Отже, у статті було зроблено спробу визначити спектр ефективних прийомів навчальної діяльності, які сприяють формуванню соціальної компетенції (здатності до співпраці у міні-групах); мотиваційної (вміння робити власний вибір жанрових ознак романсу); функціональної (уміння оперувати знанням про жанри барокової й романтичної поезії під час її аналізу та інтерпретації в основній школі на уроках української літератури).

<table>
<tr><td>синкретична форма, оскільки поєднує епос (розповідь про подію); лірику (культ страждання); драму (діалог ліричних героїв)</td><td colspan="2">обрамлення звертанням; синтаксична строфічна анафора і епіфора (за О. Камінчук)</td></tr>
<tr><td>здебільшого використовувався амфібрахій (за Г. Сидоренко)</td><td>Жанрова означеність романсу</td><td>задуманий як пісня і побутує у супроводі інструментів</td></tr>
</table>

Література

1. Волошина Н.Й. Перспективні педагогічні технології у практичній діяльності вчителя-філолога / Ніла Волошина // Всесвітня література та культура. — 2007. — №5. — С. 2—3.
2. Голуб Н.Б. Теоретично-методичні засади навчання риторики у вищих педагогічних навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Голуб Ніна Борисівна. — Київ, 2009. — 505 с.
3. Гурбанська А. "Як він любив її..." (Вечір українського романсу) / Антоніна Гурбанська. — Дивослово. — 2003. — №1. — С. 74—77.
4. Камінчук О.А. Поетика української романтичної лірики (Проблеми просторової організації поетичного тексту) / Ольга Камінчук. — К.: ТОВ "ЛДЛ", 1998, 157 с.
5. Луцький Ю. Між Гоголем та Шевченком. Ред. рада: В.О.Шевчук та ін. Вст. ст. М.Рябчука. Худож.-оформлювач серії І.М.Гаврилюк / Юрій Луцький. — К.: Час, 1998. — 225 с. (Укр. модерна літ.)
6. Мірошниченко Л. Формування професійної готовності студентів-філологів до викладання світової літератури: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Мірошниченко Леся. — К., 2010. — 403 с.
7. Наєнко М. Романсеро Євгена Гребінки (До 200-річчя від дня народження митця) / Михайло Наєнко. — Літературна Україна. — № 5 (5434). — 2 лютого 2012. — С. 1—5.
8. Сидоренко Г.К. Українське віршування: від найдавніших часів до Шевченка / Галина Сидоренко. — К.: В-во Київського університету, 1972. — 140 с.
9. Ситченко А.Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.02 / Ситченко Анатолій. — Миколаїв, 2005. — 396 с.
10. Токмань Г.Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція / Ганна Токмань. — К. : Міленіум, 2002. — 320 с.

Бурко Ольга. Методический ключ определения жанра барокковой и романтической поэзии

В статье систематизированы сведения о вкладе знаменитых ученых-методистов Украины в изучение жанров поэзии. Сделан шаг по выявлению умения младших и старших подростков определять жанры лирических произведений, отличать балладу, легенду, молитву, фигурные стихотворения, романсы и др. на уроках украинской литературы. Предложено авторскую технологию обучения барокковой и романтической поэзии. Ее составляющими являются приёмы альтернативного теста и матрицы при определении жанра соответствующей поэзии. Обоснована целесообразность их использования на уроке-презентации журнала и уроке-"окне в искусство".

Ключевые слова: *барокко, И. Величковский, Е. Гребинка, жанр, методика обучения, приём, романтизм, урок-презентация журнала и урок-"окно в искусство".*

Burko Olga. Methodical key for determination of the genre of baroque and romantic poetry

The information about contribution of prominent scientists and methodologists of Ukraine in studying of the genres of poetry is systematized in the article. An attempt to detect whether younger and older adolescents have acquired the ability to define the genre of lyrical works,distinguish ballad, legend, prayer, curlypoems, songs, andothers at the lessons of Ukrainian literature. An authoring technology of training baroque and romantic poetry is presented. Its structural components are analternative test methods and matrix in determining the appropriate genre of poetry. It is determined the appropriateness of their using at the lesson-presentations of journal and lesson "window to th eart".

Keywords: *Baroque, I. Velichcovskyi, E. Grebinka, genre, technique training, reception, Romanticism, lesson-presentation of journal and lesson "window to the art."*

УДК 377.8.016:821.161.2:371.333

Відеофрагменти як засіб патріотичного виховання

Позакласна робота з української літератури

Тамара Бабійчук,
кандидат педагогічних наук
Бердичів

У статті осмислюється проблема патріотичного виховання студентів у світлі ідей Н.Й. Волошиної. Пропонуються різні форми позакласної роботи. Подається структура організації засідання відеоклубу "Ми — українці".

Ключові слова: *патріотичне виховання, позакласна робота, відеофрагмент, відеоклуб.*

В Україні, на жаль, ще й досі (після 22 років проголошення незалежності) патріотичне виховання трактується в дусі радянського, соціалістичного, інтернаціонального. У сучасних підручниках з педагогіки це виховання далеко заховане: вона входить у склад громадянського, а громадянське — у склад морального. Отож патріотичне виховання — це, на думку таких учених, дещиця у виховному процесі. А на наш погляд, саме патріотичне виховання займає перше місце у творенні молодої людини. *"Якщо ми не наповнимо українським змістом освіту в школах і вишах, молоді люди не знатимуть своєї історії, а відповідно і не берегтимуть незалежність України"* [3]. Саме цим обумовлюється **актуальність** нашої статті.

Виховувати патріота України — це дбати насамперед про національну безпеку держави. Тому, на нашу думку, замовником якісного патріотичного виховання повинна стати передусім держава. Український філософ Я. Ярема ще в 30-х роках ХХ ст. писав, що *"держава сама себе засудила б на смерть, якби відмовилася від державно-громадянського виховання молоді та передала те виховання тим, що поруч або, частіше, проти держави схотіли б молодь виховувати..."* [4].

Як відомо, до питання патріотичного виховання зверталися **філософи** В. Бичко, П. Кралюк, І. Надільний, І. Стогній, В. Шинкарук, **психологи** І. Бех, А. Богуш, М. Боришевський, В. Котирло, Ю. Трофімов, О. Чебикін, **педагоги** Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Духнович, П. Кононенко, В. Кузь, І. Огієнко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Скуратівський, М. Стельмахович, В. Ступарик, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Я. Чепіга, Б. Чижевський, К. Чорна, П. Щербань, П. Яременко, М. Ярмаченко [1]. Концепцію виховання засобами художнього слова вироблено **літературознавцями і письменниками** С. Гальченком, О. Гончаром, І. Дзюбою, В. Дончиком, С. Єфремоим, Г. Клочеком, Л. Куценком, М. Жулинським, П. Іванишиним, Ю. Ковалевим, В. Марком, Д. Чижевським, В. Шевчуком. У **методиці літератури** окремі аспекти патріотичного виховання піднято Г. Бійчук, Н. Волошиною, С. Жилою, О. Куцевол, Н. Логвіненко, Г. Могильницькою, В. Неділком, Л. Овдійчук, Є. Пасічником, О. Рудницькою, О. Слоньовською, Б. Степанишиним, Г. Токмань, А. Фасолею, В. Федоренком, Л. Фурсовою, П. Хропком, З. Шевченко, Т. Яценко.

Як засвідчив аналіз науково-методичної літератури, проблема патріотичного виховання засобами літератури досліджена недостатньо. Учителі-словесники відчувають гостру потребу в методичних рекомендаціях. Тому **мета** нашої публікації — умотивувати використання відеофрагмента як цікавого для студентів засобу патріотичного виховання, засобу, що може ефективно використовуватися не тільки в аудиторній, але й позакласній роботі.

Ніла Волошина, патріот-науковець, з-поміж напрямів виховання пріоритетним називала саме патріотичне. Вона широко трактувала поняття патріотичного виховання. Це насамперед виховання любові до рідної землі, мови, історії, культури. Н. Волошина завжди боляче реагувала на комплекс меншовартості, що його прищеплювали нашому народові упродовж століть. Усвідомлюючи причини появи відступників, переживала, що й сьогодні для багатьох в Україні бути патріотом — соромно. Розуміла, що виховання патріотизму — процес довготривалий, що результати можуть бути тільки тоді, коли за справу візьметься патріот, який розумно, професійно впливатиме на почуттєву сферу вихованців. *"Через художнє слово маємо задіяти почуттєву сферу школяра, щоб сформувати певні образи, уявлення, поняття. Учні мають усвідомити свою національну належність, відчути себе причетними до національної спільноти, ім'я якій — український народ. Вони — частина його, мають кровну спорідненість із ним, спільну мову, спільну Батьківщину — Україну. Проймаючись національною ідеєю через художнє слово, вони споріднюються з його історичною долею* [2, с.8]".

Справедливо називаючи цілеспрямоване знищення й денаціоналізацію вітчизняної еліти одним з найпідступніших і найжорстокіших способів боротьби проти українців, Н.Волошина вводила в програму твори письменників не тільки розстріляного Відродження, шістдесятників, але й діаспори. Із забуття в безсмертя наполегливо і невтомно науковець виводила світлі постаті тих українських письменників, що їх імена в СРСР були забороненими (Микола Хвильовий, Микола Куліш, Борис Антоненко-Давидович, Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Євген Маланюк, Олена Теліга, Олег Ольжич, Улас Самчук, Іван Багряний, Василь Барка). Між іншим, науковець заохочувала до вивчення творчості Яра Славутича.

Аналізуючи Концепцію літературної освіти, Програму з літератури для 12-річної школи (Н.Волошина була керівником групи, яка розробляла ці документи), одразу бачиш розумно вибудовану стрункy систему патріотичного виховання, що його здійснюють на уроках і в позакласний час. Працюючи над підручниками, Н.Волошина прагнула зробити для юних читачів потрібними твори, які вчили любити Україну.

Науково-методичний посібник "Ми є. Були. І будем ми!", укладений за редакцією Н.Волошиної [2], справді став однією з перших у методичній науці книг про патріотичне виховання дітей та юнацтва на матеріалі фольклору та художньої літератури.

Виходячи з концепції патріотичного виховання, яке розробила Н.Волошина, пропонуємо відеофрагменти як засіб формування патріотизму в студентів педагогічних коледжів у позакласній роботі з літератури.

На наш погляд, для виховання патріотичних почуттів студентів важливою є саме позакласна робота, тому що це, на відміну від навчальної, більш творчий і відкритий процес, що передбачає широкі можливості у виборі змісту, форм, методів, прийомів, засобів проведення. Така робота не є регламентованою програмами, часом та місцем проведення, складом учасників і розпорядників. Вона дозволяє проявити творчість, спонукає до ініціативи як студентів, так і педагогів; сприяє об'єднанню зусиль навчального закладу та родини в патріотичному вихованні юнаків і дівчат.

Озвучимо поняття *відеофрагмент. Відеофрагменти* — це відзняті на відеоплівку 7—12-хвилинні екранізації художніх творів українських письменників, це міні-фільми, призначені для занять. Відеофрагмент — це екранізація не всього художнього твору, а лише згустку найдраматичніших подій, подій, що є найважливішими для розвитку сюжету, для характеристики головних героїв.

Назвемо форми **групової роботи**, де будуть доцільні відеофрагменти на патріотичну тематику. Це **гуртки, літературні студії, клуби, товариства**. Відеофрагменти патріотичного змісту можуть стати органічним компонентом таких форм **масової роботи, як вечори, свята, фестивалі, конкурси, круглі столи**. Так, наприклад, під час проведення

— **усного журналу "Житомирські літакценти"** можна використати відеофрагмент, створений за поемою Михайла Пасічника "Пам'яттю крові" (тема Великої Вітчизняної війни),

— **театральних зустрічей з героями драматичних поем Лесі Українки** — відеофрагмент за драматичною поемою "Оргія" (мотив національної самосвідомості, людської гідності представника пригнобленої нації),

— **лекторію "Володимир Винниченко — філософ, письменник, громадянин"** — відеофрагмент за п'єсою "Між двох сил" (питання морального вибору героїв: Україна чи більшовицька ідея),

— **конференції "Ліна Костенко — золота сторінка української літератури",** — відеофрагмент за драматичною поемою "Дума про братів неазовських" (проблема покути кожним з нас гріхів співвітчизників).

Мета використання відеофрагментів: забезпечення патріотичного виховання через посилення емоційного фону заходів, яскравість подачі інформації, переживання, катарсис.

Слід заохочувати студентів до фіксації заходів (фото, відео) з подальшим показом і розповіддю батькам; батьки, відповідно, будуть реагувати, останнє стане стимулом до нового пошуку, нових відкриттів. Якщо батьки місцеві, бажано запросити їх на заходи, запропонувати стати учасниками.

Відеоклуб — це об'єднання студентів, які люблять не тільки дивитися кіно, а й обговорювати побачене, вести предметну розмову про цей вид мистецтва (про його здобутки, проблеми, сучасний стан). Комітет клубу (від трьох і більше членів) проводить зустрічі не менше одного разу на місяць. Викладачам слід подбати, щоб під час сеансів демонстрували також фільми патріотичної тематики і не тільки створені професійним кінематографом, але й укладені з відеофрагментів.

Алгоритм використання відеофрагментів:

1. Вступне слово (члени комітету розповідають про менталітет українців, про риси характеру сильного співвітчизника; коротко переповідають сюжет творів, уривки з яких були екранізовані).

2. Демонстрація фільму (демонструється один відеофрагмент, після його осмислення — інший, знову осмислення і так до кінця).

3. Робота після демонстрації кожного відеофрагмента (це обов'язково бесіда; окрім бесіди — інші форми роботи).

4. Домашні завдання.

Засідання відеоклубу має стати подією для кожного члена клубу. Ми пропонуємо розвивати довготривалу пам'ять студентів шляхом виконання різних завдань — подовжених у часі; цікавих, доступних і водночас корисних для студентів, їхнього розвитку. Домашні завдання повинні бути, по-перше, особистісно зорієнтованими, затребуваними самими виконавцями, по-друге, творчими, по-третє, носити діяльнісний характер. Особливу увагу необхідно звернути на такий вид домашніх завдань, як **сімейне читання**. Завдяки такому читанню відбувається єднання членів родини, виховуються національно свідомі сім'ї.

Виконуючи завдання, студенти залучають собі в помічники товаришів, членів родини. Як бачимо, відеофрагменти стають предметом обговорення у великій аудиторії. Для того, щоб якісно, творчо виконати завдання, студенти часто звертаються до художнього тексту. Так виховується **потреба в книзі**, що є, на наш погляд, надзвичайно актуальним сьогодні.

Слід проводити обов'язкову **перевірку виконаних завдань**, це має бути обумовлено напередодні. Такі творчі звіти дисциплінують студентів, заохочують до творчості, пошуково-дослідницької діяльності, виховують самоповагу, самодостатність.

Так, наприклад, одне із засідань відеоклубу — перегляд фільму "Ми — українці". Фільм укладено з відеофрагментів, створених за драмами "За дев'ятим порогом" Олексія Коломійця, "Патетична соната" Миколи Куліша, "Тарас Бульба", "Маруся Богуславка" Михайла Старицького, романами "Апостол черні" Ольги Кобилянської, "Пий воду з криниці своєї" Василя Захарченка, повістю "Золота медаль" Олеся Донченка.

Орієнтовні питання бесід + домашні завдання
(представлено тільки лінію патріотичного виховання)

За драмою **"За дев'ятим порогом" Олексія Коломійця**

1. Послухаємо голос кобзи (3—4 хв., найчастіше — аудіо- чи відеозапис, краще — живий звук).

2. Завдання:

— Поповніть свою аудіотеку кількома піснями, що їх виконували кобзарі.

— Періодично слухайте ці пісні, запропонуйте аудіозаписи друзям.

— Запишіть враження від пісень, складіть відгук.

— Підготуйте короткі повідомлення про 2-3 кобзарів. Осмисліть яскраві факти їх біографії.

3. Бесіда:

— Чому Максим вирішує стати незрячим? Про що свідчить таке рішення? Назвіть риси характеру Максима.

— Чи справді Максим може зробити для України більше, ставши сліпим, ніж будучи зрячим?

— У чому, на вашу думку, сила кобзарської пісні?

— Чому кобзарів називали речниками народу?

За драмою **"Патетична соната" Миколи Куліша**

1. Метод "Займи позицію": Марина Ступай-Ступаненко — національно свідома українка, патріотка чи фанатка, маніяк?

2. Бесіда:

— За що її вбиває колишній коханий — поет Ілько Юга?

— Хто з вас хоче виправдати Ілька?

3. Диспут: Чи можна бути комуністом і націоналістом водночас?

За драмою **"Тарас Бульба" Михайла Старицького**

1. Бесіда:

— Чи сподобалася вам гра акторів? Аргументуйте.

— Чи сподобалися самі герої? Аргументуйте.

2. Диспут: Чи буває неусвідомлена зрада Батьківщини? (ті, хто заперечували цю думку, посилалися на містерію "Великий льох" Т.Шевченка).

За драмою **"Маруся Богуславка" Михайла Старицького**

1. Бесіда:

— Які прислів'я доречні для цього фрагмента?

— Чи є актуальними проблеми, озвучені автором? Назвіть їх.

2. Завдання:

— Запишіть розповіді емігрантів четвертої хвилі про ностальгію за Батьківщиною.

— Дослідіть основні причини еміграції українців, за результатами складіть діаграму.

— Проведіть соціологічне дослідження.

3. Метод "Займи позицію": Еміграція — добро чи зло для України?

За романом **"Апостол черні" Ольги Кобилянської**

1. Бесіда:

— Назвіть відомих українців, які стали духовними провідниками свого народу.

— Що вони встигли зробити для Батьківщини?

— Чи є сьогодні в Україні духовні поводирі?

— Чи потрібні вони нашому народу?

2. Проект: Яким повинен бути наставник, щоб за ним пішли тисячі?

За романом **"Пий воду з криниці своєї" Василя Захарченка**

1. Бесіда:

— Які думки і почуття викликав відеофрагмент? Поясніть.

— Пригадайте вислови про мову, прокоментуйте їх.

2. Метод "Мікрофон": Для мене українська мова….

3. Завдання:

— Дайте відповідь українофобам, які на різних сайтах (Інтернет) ганьблять українську мову. Вичленіть питання, підберіть приклади з історії, життя.

— Запропонуйте своїм рідним і друзям заперечити думки українофобів.

— Створіть плакати на захист рідної мови.

— Підготуйте виступ на мітингу, прочитайте його перед рідними, запам'ятайте їх оцінку, врахуйте їх зауваження.

— Дослідіть мовну ситуацію в місті, озвучте її в ЗМІ.

— Презентуйте мультимедійний проект "Я знаю, люблю і пропагую рідну мову". Використайте власні світлини.

За повістю **"Золота медаль" Олеся Донченка**

1. Бесіда:

— Які сильні риси українців виокремлює автор?

— Назвіть риси, які роблять нас, українців, слабкими (за відеофрагментом).

— Що слід зробити, щоб наша нація не виродилася, не зникла, а, навпаки, щоб жила, стала шанованою у світі? Чи залежить щось (що?) від нас?

— Що може зробити кожен для свого народу?

2. Завдання:

— Сфотографуйте людей, на яких ви б хотіли бути схожими. Прокоментуйте свій вибір.

Ми не претендуємо на всеохопність висвітлення означеної проблеми. У перспективі слід поглибити розгляд питання сучасних форм позакласної роботи з літератури у педагогічних ВНЗ І—ІІ р.а.

Література

1. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). — Дрогобич: видавець Святослав Сурма, — 2010. — 160 с.

2. Ми є. Були. І будем Ми! Виховання національної самосвідомості учнів засобами художньої літератури: Навчально-методичний посібник / За ред. Н.Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2003. — 215 с.

3. Стрілько В. Наша молодь має знати й вшановувати своїх українських героїв! // Літературна Україна. — 2013. — №12. — С.12.

4. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах // Перший педагогічний Конгрес у Львові (1935 р.): тези, висловлювання, ідеї (до 70-річчя з часу проведення). — Львів: ЛНУ, 2005. — С. 17—18.

Бабийчук Т.В. Видеофрагменты как средство патриотического воспитания (внеклассная работа по украинской литературе)

В статье поднимается проблема патриотического воспитания студентов в свете идей Н.И. Волошиной, предлагаются разные формы внеклассной работы. Рассмотрена структура организации заседания видеоклуба "Мы — украинцы".

***Ключевые слова:** патриотическое воспитание, внеклассная работа, видеофрагмент, видеоклуб.*

Babiychuk T.V. Video clips as a means of patriotic education (extra-curricular work in the Ukrainian literature)

The article deals with the problem of patriotic education of students according to the ideas of N.Y.Voloshyna. The various forms of extra-curricular activities are proposed. The structure of video club meeting organization is proposed "We are Ukrainians".

***Keywords:** patriotic education, extra-curricular activities, video clip, video club.*

УДК 378

Структура і функції навчальної книги з літератури

Наталія Гричаник,
викладач кафедри української і зарубіжної літератури
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

У статті розкрито структуру та основні функції навчальної книги з літератури.
Ключові слова: *навчальна книга, підручник, література, функції, структура підручника.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах стрімкої інформатизації та глобалізації суспільства змінюються завдання сучасного шкільного та вузівського освітнього простору. Відповідно вчителю і викладачеві слід відійти від функцій своєрідного передавача готових знань і спонукати учнів до самостійного пошуку, створювати необхідні умови для активної та ініціативної роботи вихованців. Запровадження Державного освітнього стандарту, нової структури школи, акцент на самостійне опрацювання навчального матеріалу потребують і нового підручника.

Тому на сучасному етапі розвитку української національної школи оновлення й удосконалення змісту навчання передбачає якісні зміни в теорії та практиці підручникотворення, оскільки суспільні й державні вимоги до якості освіти детермінують і нові вимоги до навчальної книги.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вітчизняна теорія і практика забезпечення підручниками має істотні напрацювання. Ґрунтовні дослідження вчених радянської доби (Л. Занков, Д. Зуєв, І. Лернер, Н. Менчинська В. Беспалько, С. Трубачева, Н. Торкут, В. Шуляр, В. Мадзігон, Я. Кодлюк, О. Савченко) започаткували окремий напрям у педагогічній науці — теорію шкільного підручника, визначили типологію шкільних підручників, обґрунтували загальні вимоги до їхньої структури, методи їх аналізу й опрацювання, дослідили окремі аспекти історії підручникотворення тощо.

Сутність і структуру підручника, його дидактичні функції дослідили П. Буга, В. Гладишев, А. Гречихін, Ю. Ковбасенко, В. Краєвський, М. Бурда, Н. Буринська, Г. Костюк, В. Онищук, М. Ричик, С. Якиманська [5, с. 127].

На сучасному етапі підручникотворення теорія навчальної книги знаходиться у стадії активної розробки. Сучасними науковцями (Н. Волошина, О. Бандура, Л. Мірошниченко, Д. Наливайко, К. Шахова, Б. Щавурський, О. Горошкіна, О. Семеног, М. Пентилюк, Л. Мацько, Л. Мірошниченко та ін.) розробляються теоретичні основи побудови навчальних засобів для загальноосвітньої та вищої школи, вимоги до їх змісту, структури, оформлення, функцій, оцінки якості. Автори висвітлюють концепції навчальної книги і вказують на способи їх використання, розглядають проблеми створення сучасної навчальної літератури. Проте, як засвідчує аналіз, наявні праці не вичерпують усіх наукових проблем, пов'язаних із конструюванням змісту підручників.

Формулювання цілей статті. Розкрити структуру навчальної книги з літератури, визначити її основні функції.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою в реформуванні сучасної освіти є постійне оновлення методів навчання, впровадження нових педагогічних технологій, що практично неможливо без наявності належного підручника. Сучасна навчальна книга з літератури має відображати зміст шкільної програми й ті методичні новації, що з'явилися в педагогічній науці та практиці вчителів і викладачів, повинна виконувати свою традиційну функцію — бути джерелом знань і літературного розвитку дитини, а отже, забезпечувати формування всебічно розвиненої особистості. Для вищої школи навчальні видання мають на високому науковому й методологічному рівні забезпечувати розкриття питань програми навчальної дисципліни з урахуванням останніх досягнень науки.

Тому у навчальній книзі має бути представлений матеріал, спрямований на дослідницьку, творчу діяльність особистості, її участь в діалозі з автором чи персонажами підручника, зіставлення різних поглядів і підходів, врахування оціночної позиції щодо поданого навчального матеріалу, рефлексивне оцінювання прочитаного [9, с.7].

Цілісну внутрішню структуру навчальної книги складають основний і допоміжний тексти та позатекстові компоненти. Основний текст містить характеристику ключових понять, допоміжні — тексти, що поглиблюють основні положення, опис різнорівневих завдань, різного характеру запитання. Позатекстовими компонентами підручника є запитання і завдання, словник літературознавчих термінів, схеми аналізу творів різних жанрів, ілюстрації та репродукції [4, с. 55].

Підручник повинен забезпечити науковість змісту матеріалу, точність, простоту і доступність його викладу, чіткість формулювання визначень, правильний розподіл навчального матеріалу за розділами і параграфами. Це своєрідний інтелектуальний самовчитель, ефективний у ситуації максимального включення учня в роботу з текстом і послідовності в опрацюванні усіх його сторінок.

Крім основного теоретичного матеріалу, що розкриває зміст програми з конкретної навчальної дисципліни, у навчальній книзі повинна бути й та інформація, що сприятиме інтелектуальному розвитку, формуванню культурно-естетичної пам'яті. У підручнику з літератури потрібно вміщувати матеріал з історії мистецтва, філософії, історії, що допоможе підвищити культуру спілкування як міру розвитку людини, як спосіб її самовираження.

У навчальній книзі має бути вміщений ілюстративний матеріал, який повинен мати самостійне інформативне навантаження, сприяти підвищенню ефективності засвоєння навчального матеріалу.

Художнє і технічне оформлення підручника повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам до навчальних книг для загальноосвітніх та вищих навчальних закладів [12, с. 44].

Таким чином, навчальна книга з літератури в умовах сьогодення повинна відповідати зазначеним вимогам. Тому в основу підручника мають бути покладені не загальноприйняті тлумачення того чи іншого твору в літературній критиці, а різні варіанти його сучасного трактування, які б дали учню можливість осмислити свої особистісні переживання від прочитаного, індивідуально сприйняти художній твір, сформувати власні думки щодо твору мистецтва.

Специфіка підручника з літератури визначається насамперед особливостями понять — "література як мистецтво слова" і "література як навчальний предмет", які обов'язково мають враховувати автори підручників. Якщо література покликана лише безпосередньо віддзеркалювати дійсність, вона вичерпує свою самоцінність як вид мистецтва. Митець створює інобуття дійсності, іншу художню реальність, трансформуючи її через свою свідомість. Основне завдання літератури — пробуджувати в людині почуття прекрасного, формувати її естетичні смаки. Тож авторам підручників та посібників з літератури необхідно враховувати сучасні досягнення літературознавчої науки, чітко розмежовуючи поняття "література як навчальний предмет" і "література як мистецтво слова". Предметом літератури як мистецтва слова є світ людей, розмаїття людських стосунків у царині художньої реальності письменника. А предметом літератури як навчального предмета — художній твір як мистецьке явище і все, що з ним пов'язано: літературний процес, історична епоха, життя і творчість письменника.

Українські автори підручників та посібників, пишучи вступні статті до розділів, біографічні нариси, подаючи приклади власної інтерпретації художніх творів, розробляючи методичний апарат, чітко усвідомлюють, що це вид мистецтва, а не ідеології, що природа його естетична.

У процесі конструювання оптимальної моделі навчальної книги системоутворюючу роль відіграє її функціональне навантаження. Система дидактичних функцій шкільного підручника і навчального посібника не може бути строго визначена. Вона динамічна, рухлива та відкрита, має варіюватися залежно від типу підручника або навчального посібника, навчального предмета, дидактичної концепції, актуальних цілей процесу навчання. Велике значення для реалізації функцій підручника має не тільки їх об'єктивна представленість у видах діяльності, а й суб'єктивний чинник — усвідомлення автором і вчителями-практиками багатоаспектності функцій та поліфункціональності засобів їх реалізації [3, с. 3]. Науковці по-різному підходили до проблеми визначення функцій навчальної книги з літератури.

Методист С. Беспалько наголошує на таких основних функціях навчальної книги: освітня, розвивальна, виховна, управлінська, дослідницька. Автор вказує на те, що кожна з них посідає чільне місце у розвитку літературної компетенції учнів [1, с. 111].

Професор Н. Волошина теж визначила важливі функції навчальної книги, акцентувавши увагу на інформаційній, організаційній і керівній, систематизуючій, закріплюючій і контролюючій, самоосвітній та координуючій.

Однією з основних функцій будь-якого підручника з літератури є інформаційна. За допомогою підручника учні опановують новий матеріал, повторюють вивчене попередньо. Зокрема, важливим компонентом є практичні завдання, спрямовані на формування системи наукових літературних понять, засвоєння внутрішньо- предметних і міжпредметних зв'язків, закономірностей тощо.

Підручник повинен виконувати функції управління пізнавальною діяльністю школярів, містити рекомендації щодо способу вивчення пропонованого матеріалу, сприяти розвитку творчої активності школярів та формуванню в них умінь самостійно застосовувати набуті знання на практиці.

Чільне місце у структурі підручника літератури посідає художній твір (його читання, інтерпретація, аналіз). Автори підручників у доборі художніх текстів чітко обмежені навчальними програмами. Саме програма визначає, які художні твори мають бути в навчальній книзі, які з них визначені для текстуального вивчення, які для самостійного ознайомлення. Неприпустимо нехтувати у шкільному підручнику програмовими творами або ж недбало ставитися до скорочення чи вибору уривків з тексту. Є навчальна програма, яка містить анотації до кожного художнього твору. І саме ці анотації мають враховувати автори підручників, добираючи уривки (у пропедевтичному курсі), цитати, висловлюючи власні думки щодо твору (у старших класах), розробляючи методичний апарат тощо.

Читання та інтерпретація (аналіз) художнього твору, що становлять основу шкільного курсу літератури, безпосередньо пов'язані із засвоєнням учнями кола знань з інших структурних елементів літератури як навчального предмета: основ її історії, теорії, окремих літературно-критичних статей, розвитку мовлення і фонових знань. У підручнику з літератури всі ці елементи мають обов'язково знайти своє місце.

Щодо відомостей з історії літератури та їхнього відображення у шкільному підручнику зазначимо, що історико-літературний підхід і елементи історико-функціонального, історико-генетичного, лінгвістичного, компаративного та інших підходів є літературознавчою основою вивчення систематичного шкільного курсу літератури в старших класах. Це додаткові відомості з історії літератури, запозичені з науки та введені до шкільних програм, підручників. Вони визначаються з урахуванням вікових особливостей учнів, рівнем їхнього літературного розвитку, загальної підготовки.

Важливою складовою літературної освіти школярів є знання основ теорії літератури. Тому важливий елемент підручника з літератури — літературно-критичні статті. Відомості з основ історії та теорії літератури, літературно-критичні статті можуть бути представлені у підручнику з літератури по-різному. Вони або ж включаються до авторських текстів, нарисів, есе (що є прийнятнішим для підручників старшої школи), або виокремлюються в рубрики, наприклад, "Теорія літератури", "Письменники про письменників", "Це цікаво знати" (це характерніше для підручників пропедевтичного курсу). Проте обов'язково всі ці відомості мають бути відображені в методичному апараті підручника, тобто в системі запитань, завдань і вправ.

Останній структурний елемент літератури як навчального предмета — фонові знання, тобто ті знання, без яких неможливо відповідно до авторського задуму сприйняти художній текст і які допомагають поглибленому прочитанню творів. Включення їх до підручника робить авторські тексти цікавішими, інформаційно насиченішими. Використовують фонові знання історико-культурологічного характеру (які допомагають краще зрозуміти період, в межах якого відбуваються події твору, побут зображуваної епохи, особливості культури цього періоду), біографічного

(що наближають особистість автора до читача), літературознавчого (які поглиблюють знання учнів з теорії літератури). Але знову ж таки добір фонових знань має відповідати віковим особливостям школярів: не слід перенасичувати навчальну книгу надмірною інформацією [6, с. 14].

Висновок. Навчальна книга з літератури має обов'язково враховувати всі структурні елементи літератури (української чи світової) як навчального предмета, відповідати сучасному стану літературознавчої науки, підходити до вивчення літератури як мистецтва слова, враховувати вікові особливості школярів і відповідати навчальній програмі.

Література

1. Беспалько В. Теория учебника: Дидактический аспект / Владимир Беспалько. — М.: Педагогика, 1988. — 160с.
2. Буринська П. Особистісно зорієнтоване навчання як провідна дидактична функція сучасного підручника / П. Буринська // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. — К.: Педагогічна думка, 2003. — Вип. 4. — С. 7—10.
3. Волошина Н. Підручникотворення на порозі 3 тисячоліття / Ніла Волошина // Українська література. — 2006. — №3. — С. 2—4.
4. Гладишев В. Теорія і практика контекстного вивчення художніх творів у шкільному курсі зарубіжної літератури: моногpаф. / В. Гладишев — Миколаїв: Іліон, 2006. — 370 с.
5. Кодлюк Я. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960—2000 рр.): дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01 / Ярослава Кодлюк. — К., 2005. — 450 с.
6. Ніколенко О. Стратегічні напрями нових стандартів з літератури / Ольга Ніколенко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2011. — №7—8. — С. 13—17.
7. Семеног О. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед.наук: спец. 13.00.04 — "Теорія і методика професійної освіти" / Олена Семеног. — Київ, 2006. — 19 с.
8. Сафарян С. Підручник з літератури: яким йому бути? (Роздуми щодо створення навчальної книги нового типу) / С. Сафарян // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. — 2004. — №1. — С. 6—9.
9. Кодлюк Я. Аналіз і оцінювання шкільних підручників. Дидактичний аспект / Я. Кодлюк // Підручник XXI століття. — 2003. — №1-4. — С. 28—33.
10. Ісаєва О. Концептуальні роздуми щодо мети та завдань сучасного підручника з літератури для старшої школи / Олена Ісаєва // Всесвітня література. — 2011. — №7—8. — С. 41—45.

Наталия Гричаник. Структура и функции учебной книги по литературе
В статье раскрыты структура и основные функции учебной книги по литературе.
Ключевые слова: *учебная книга, учебник, литература, структура учебника.*

Grichanik N. The structure and functions of educational book from the literature
The structure and functions of educational book from the literature are opened in the article.
Key words: *educational book, textbook, literature, functions, the structure of textbook.*

УДК 821.161.2

Модель підручника нового покоління в методичних поглядах Н.Й. Волошиної

Віра Шульган,
магістрант
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди"
науковий керівник **Н.В. Дига,**
кандидат педагогічних наук, доцент

У статті розглядаються окремі вимоги до шкільного підручника з української літератури, актуалізовані у свій час Н. Волошиною, через призму сьогодення. Аналізуються погляди науковця в діалозі з іншими щодо формування підручника майбутнього.
Ключові слова: *школа майбутнього, підручник, українська література, методика Н. Волошиної.*

Постановка проблеми. Нині, у час науково-технічного прогресу, у середніх загальноосвітніх закладах активно використовуються електронні посібники, інтернет-видання, які дають більше можливостей школярам усебічно розвиватися. Звичайно ж, застосування матеріалу з різних джерел при підготовці з дисципліни не витіснить шкільний підручник, який є основною складовою навчально-виховного процесу, поетапно подаючи необхідний для засвоєння учнями матеріал.

Українська література — це шкільний курс, який передбачає не лише вивчення взірців спадщини вітчизняних письменників, а й різнобічне виховання: моральне, духовне, етично-естетичне, патріотичне, трудове та ін. на прикладі запропонованих у підручнику творів. Тому укладання підручника, за яким здійснюється навчально-виховний процес нового покоління, є одним із важливих питань сучасної національної освіти [1, с. 34].

Аналіз сучасних наукових здобутків. На початку XX ст. у шкільному вивченні літератури, як і в змісті освіти загалом, з метою інтенсифікації навчального процесу здійснено радикальні перетворення. Відповідно до нової Концепції літературної освіти поступово змінюється зміст і структура навчальної книги. З'явилися окремі праці, присвячені проблемі навчальних програм і підручників для оновлюваної школи (О. Бандура, Н. Волошина, Н. Жулинський, Р. Мовчан, Є. Пасічник, Г. Семенюк, О. Слоньовська, Б. Степанишин, П. Хропко, В. Цимбалюк, В. Шевчук та інші). Власне наукові основи шкільного підручника з літератури упро-

довж тривалого часу розробляла доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України Н. Волошина. Аналіз її праць дає змогу визначити основні проблеми, що потребують розв'язання у процесі формування шкільного підручника майбутнього:

— відповідність змісту підручника навчальній програмі шкільного курсу літератури [9, с. 48];

— системність навчальних завдань для роботи учнів над текстом художнього твору;

— насиченість дидактичної частини підручників різноманітними орієнтовними основами розумових дій (пам'ятки, алгоритми, схеми, таблиці, рекомендації тощо);

— наявність необхідного довідкового матеріалу, теоретико-літературних і критичних статей або їх фрагментів;

— змістовність яскравих біографічних матеріалів про письменників;

— доречність і якість пропонованого ілюстративного матеріалу, паперу, оформлення підручника та його обкладинки;

— апробація його в школі та громадсько-педагогічна оцінка [4].

Варто зазначити, що не лише Н. Волошина працювала над цією проблемою, а й інші науковці. О. Бандура відзначала, яким повинен бути шкільний підручник, зокрема зміст, структура та функції [4, с. 303], С. Жила розглядала наочні посібники й засоби їх демонстрування [4, с. 317], А. Градовський окреслював завдання навчально-методичного комплексу з літератури як навчальної дисципліни [4, с. 322], Є. Пасічник розробляв методичні рекомендації для вчителів-словесників [6].

Мета статті — на прикладі наявних підручників-хрестоматій з української літератури для основної школи, розроблених Н. Волошиною [11—13], узагальнити погляди вченої щодо критеріїв укладання шкільного підручника з курсу та визначити оптимальні шляхи і прийоми його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Оскільки підручник є офіційно визнаною основною навчальною книгою, у якій системно викладено тематичний матеріал або його частини відповідно до програми, учні користуються ним на уроці як під керівництвом учителя, так і самостійно, а також у ході виконання домашніх завдань. Він має бути належним чином упорядкованим для формування певних загальноосвітніх наукових знань, умінь і навичок, сприяти розвиткові особистості, відповідати сучасним методам й організаційним формам навчання [3, с. 178].

Сучасний шкільний підручник містить наукову інформацію, наведену з урахуванням систематичності, послідовності, наступності, наочності, засвоюваності. Варто відзначити, що в шкільних книгах як для середніх, так і для старших класів є багато цінних методичних вказівок, вдалих методичних рішень, які потребують збереження і використання.

Створення моделі грамотного, змістовного, високоякісного підручника нового покоління, за Н. Волошиною, має відбуватися за такими напрямами:

Стиль викладу. Рекомендовано белетризований, нарисовий, асоціативний, захоплюючий стиль викладу навчального матеріалу (за Б. Степанишиним [8]), а також проблемний виклад матеріалу з критичним його осмисленням, але при цьому необхідно дотримуватися оптимального співвідношення між науковістю та доступністю. Підручник має формувати в учнів наукову картину навколишнього світу. Для формування емоційно-чуттєвого ставлення до явищ реального життя в навчальній книзі вміщують матеріали, здатні викликати емоції, з урахуванням психолого-вікових особливостей учнів. Варто зазначити, що шкільні підручники не повинні бути перенасиченими науковою термінологією, а написані легкою, простою і зрозумілою учням мовою. В умінні про складні речі говорити зрозуміло, чітко формулювати складні для сприйняття думки криється високий професіоналізм Н. Волошиної.

У її наукових розробках можна простежити думку, що першочергове завдання вивчення літературних курсів полягає не в накопиченні певних літературних відомостей, а в пізнанні себе і світу через читання, отримання естетичної насолоди від зустрічі з мистецтвом, умінні самостійно інтерпретувати, а значить перекладати літературні явища на мову власних вражень та понять [11].

Структура і зміст. Наявність у підручнику розділів, підрозділів, параграфів забезпечує чіткість поділу навчального матеріалу, тематичну й логічну єдність його частин, полегшує засвоєння знань логічними частинами (посильними "порціями"), сприяє кращому осмисленню й міцнішому запам'ятовуванню цих знань, а вчителеві — допомагає планувати уроки та завдання додому [2, с. 307]. Традиційна структура змісту підручника з української літератури передбачає: основні відомості з історії літератури, твори для самостійного читання, диференційовані завдання для класів із поглибленим вивченням української літератури, завдання й запитання узагальнюючого характеру, а також вправи на кмітливість, що сприяють не лише засвоєнню матеріалу, а й тренують пам'ять, уяву, орієнтують учнів у потоці знань.

У підручнику також визначається система та обсяг знань, що потрібно обов'язково засвоїти, а також містяться завдання та вправи, які забезпечують формування необхідних умінь і навичок. Шкільна книга має відповідати віковим особливостям та рівню попередньої підготовки учнів [2, с. 135]. Важливо, щоб підручник, який практично є настільною книгою кожного учня, забезпечував би індивідуальну траєкторію літературної освіти, розширював культурологічний контекст сприйняття твору, сприяв формуванню сучасного читача, здатного декодувати художній текст. Підручник для школи майбутнього повинен містити репрезентування кожного письменника не як канонізованого класика, а як особистості для того, щоб допомогти учневі зрозуміти митця в тих умовах, у яких йому судилося творити.

Підручник Н. Волошиної "Українська література" для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів 2007 року видання забезпечує виховання національно-патріотичних ідей, ураховує найновіші досягнення науки, достовірність, точність фактів і наукових положень. Структурні частини книги розташовані в такій логічній послідовності: вступна стаття-звернення до школярів; пам'ятка "Державні символи України"; розділи "Усна народна творчість", "Народні перекази та легенди", "Народні казки", "Літературні казки", "Література XIX століття", "Література XX століття" [11].

Підручник "Українська література" для 6 класу за редакцією Н. Волошиної та І. Одинець 2007 року видання містить такі структурні частини: умовні позначення, що допомагають зосередити увагу учнів на найважливішому в процесі навчання; пам'ятка "Державні символи України"; розділи "Усна народна творчість", "Із літератури XIX століття", "Із літератури XX століття" [12].

У підручнику "Українська література" для 7 класу за редакцією Н. Волошиної та Н. Логвіненко 2009 року видання структурні частини підручника розташовані в такій послідовності: вступна стаття-звернення до учнів, розділи "Художня література як явище мистецтва", "Історичні пісні", "Із літератури XIX століття", "Із літератури XX століття", "Для самостійного і додаткового читання" [13].

І. Вензовська, учитель І категорії загальноосвітньої школи І—ІІІ ступенів № 28 м. Житомира, рецензуючи підручники Н. Волошиної, зазначала, що "рівномірність

розподілу матеріалу між розділами, відповідність складності та обсягу матеріалу можливостям його засвоєння школярами, чіткість і послідовність структурування змісту підручника, зв'язок із життям, із сучасними завданнями виховання дитини як особистості створюють умови для ефективної організації самоосвіти учнів, розвитку їхнього творчого мислення, формування й закріплення загальнонавчальних та спеціальних навичок, виховання високих моральних якостей".

Ілюстративність. Обговорюючи проблему збагачення змісту підручника ілюстративним матеріалом, зауважимо обов'язковість чуття міри. Текст краще запам'ятовується, легше відтворюється в пам'яті, якщо супроводжується вдало підібраними якісними портретами письменників, репродукціями творів образотворчого мистецтва, написаних на літературній основі; фотографіями сцен із театральних вистав, кадрами з кінофільмів — екранізації класики, світлинами пам'ятників митцям слова [6, с. 49].

Підручник "Українська література" для 5 класу за редакцією Н. Волошиної має естетичний зовнішній вигляд, зручний формат. У ньому вміщено портрети письменників, ілюстрації до художніх творів та репродукції картин відомих художників [11].

Технологічність. Сучасні науковці-методисти вважають, що, створюючи підручник майбутнього, потрібно не лише йти в ногу з часом, а й ураховувати читацькі потреби та інтереси учнів. Тому в навчальній книзі необхідно розмістити цікаву додаткову інформацію щодо літературних творів, пов'язану з інтересами сучасних школярів: про музику (якщо у творі згадуються інструменти іншого століття чи письменник захоплювався грою або співом), екранізацію твору, арт-мистецтво, техніку тощо. Цю ідею підтримує й Н. Волошина у своїх наукових працях.

Завдання та запитання, які даються в підручниках-хрестоматіях, повинні, на думку С. Жили, закріпити набуті теоретико-літературні знання, вміння застосувати їх на практиці, а також встановити внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки [4]. Окремі запитання й завдання та інструктивна частина можуть містити певну додаткову інформацію, необхідну для повної правильної відповіді чи успішного виконання пізнавальних завдань [2, с. 306]. На етапі опрацювання навчального матеріалу, крім читання художніх текстів, обов'язковими в підручнику Н. Волошиної для 6 класу є рубрики "Пригадайте", "З'ясуйте", "Поміркуйте", "Завдання додому", "Запам'ятайте". Це допомагає педагогу логічно й послідовно планувати структуру кожного уроку, дає можливість забезпечити опанування учнями програмового змісту в результаті навчальної діяльності як під керівництвом учителя, так і самостійно. У підручнику вміщено доцільний пізнавальний позапрограмовий матеріал у рубриці "Цікаво знати" [12].

У кінці кожного розділу підручника "Українська література" для 5 класу подано завдання для повторення: "Поміркуймо", "Відгадаймо". Система завдань та запитань, яка супроводжує кожну тему, спрямована на актуалізацію опорних знань, пізнавальну і розвивальну функції художнього слова: "Працюємо в парах", "Завдання додому", "Відгадайте загадку", "Запам'ятайте", "Працюємо в групах". У підручнику пропонується додатковий матеріал: "Цікаво знати", "Усміхнімося" [11].

На жаль, іноді доводиться спостерігати ситуацію, описану в підручнику вітчизняного методиста Є. Пасічника: "Учні, аналізуючи художній твір, ідуть не стільки від вдумливого читання, скільки від зовні принесеного і наперед сформульованого положення, готового висновку, під який підгониться прочитане. Замість того, щоб вникнути в авторський текст, (…) учні витрачають свої зусилля лише на те, щоб до сформульованих учителем готових положень дібрати певний матеріал, найчастіше цитати з твору [4]".

Підкреслимо, що підручників з української літератури, запропонованих Н. Волошиною, щойно зазначене ніяким чином не стосується, у них пропонуються ретельно підібрані різнорівневі вправи з урахуванням вікових особливостей учнів.

Висновки. Порівняно з іншими шкільними предметами у навчанні літератури підручник посідає значне місце, адже він є настільною книгою, що сприяє морально-естетичному та науково-світоглядному розвиткові особистості учня. Тому питанню укладання підручника з української літератури для школи майбутнього сьогодні слід приділяти більше уваги. Методичні розробки, чіткість, лаконічність, доступність викладу матеріалу в запропонованих підручниках Н. Волошиної є необхідною передумовою досягнення учнями успіхів під час вивчення української літератури.

Література

1. Бандура О. Шкільний підручник з української мови / О. Бандура. — К.: Пед. думка, 2001. — 76 с.
2. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Методика викладання української літератури в середній школі / Т.Ф. Бугайко, Ф.Ф. Бугайко. — К.: Радянська школа, 1952. — 281 с.
3. Мазуркевич Р.О. Нариси з історії методики української літератури / Р.О. Мазуркевич. — К.: Радянська школа, 1961. — 371 с.
4. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / за редакцією доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента АПН України Н.Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2002. — 344 с.
5. Оліфіренко В. Підручник з української літератури: історія і теорія / В. Оліфіренко. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. — 324 с.
6. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. — К.: Ленвіт, 2000. — 384 с.
7. Проблеми сучасного підручника: збірник наук. праць / Ін-т педагогіки АПН України. — К.: Педагогічна думка, 2006. — Вип.6. — 328 с.
8. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі / Б.І. Степанишин. — К.: Проза, 1995. — 254 с.
9. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л. Токмань. — К.: ВЦ "Академія", 2012. — 312 с. — (Серія "Альма-матер").
10. Українська література 5-12 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів, — К.: Ірпінь, 2005. — 200 с.
11. Волошина Н.Й. Українська література: підручник для 5 класу / Н.Й. Волошина. — К.: "Педагогічна думка", 2007. — 188 с. (експериментальне видання).
12. Волошина Н.Й., Одинець І.В. Українська література: підручник для 6 класу для загальноосвітніх навчальних закладів / Н.Й. Волошина, І.В. Одинець. — К.: "Педагогічна думка", 2007. — 262 с. (експериментальне видання).
13. Волошина Н.Й., Логвіненко Н.М. Українська література. 7-й клас: підр. для загальноосв. навч. закл. (рівень стандарту) / за заг. ред. Волошиної Н.Й., док. пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України. — К.: Педагогічна думка, 2009. — 320 с.

В статье рассматриваются критерии школьного учебника по украинской литературе с точки зрения Н. Волошиной сквозь призму его современного состояния. Представлены взгляды ученого в диалоге с другими по поводу формирования учебника будущего.

Ключевые слова: *школа будущего, учебник, украинская литература, методика Н. Волошиной.*

The article deals with N. Voloshyna's criteria of Ukrainian literature textbooks thought the prism of its modern state. There are the main disagreements of N. Voloshyna and modern literature specialists' on the formation of the textbook of the future.

Keywords: *school of the future, a textbook, Ukrainian literature, Voloshyna's methodology.*

Урок за поемою Миколи Вороного "Євшан-зілля"

Наталія Охріменко,
вчитель української мови і літератури
комунальної установи
Сумська загальноосвітня школа І—ІІІ ступенів №21

Тема. Микола Вороний. "Євшан-зілля". Поема про необхідність повернення людині історичної пам'яті, усвідомлення своєї національної приналежності.

ТЛ: поема.

Мета: опрацювати зміст твору "Євшан-зілля", визначити його головну думку; охарактеризувати образ юнака-половця; співвіднести давноминулі події, описані в поемі, з сучасністю; розвивати культуру зв'язного мовлення, логічне мислення, уміння грамотно висловлювати свої думки, почуття, спостереження; виховувати почуття патріотизму, вірності Батьківщині.

Тип уроку: застосування знань, формування і вдосконалення вмінь.

Урок у технології розвитку критичного мислення учнів.

Обладнання: картки самооцінки, ілюстрації до твору, полин.

Хід уроку

І. Розминка

1. Привітання.

Слово вчителя. Діти, рада вас бачити. Сподіваюся, що ви гарно попрацюєте, поповните свої знання. Я бажаю, щоб трудилися ви сьогодні до сьомого поту та отримали нагороду за свою роботу.

2. Картка самооцінки. Пропоную після кожного етапу уроку оцінити знання за допомогою умовних позначок: гарно справився з роботою — +, не дуже гарно — /, погано — **-**.

№ з\п	Завдання	Позначки
1.	Гра "Ключове слово"	
2.	Вправа "Незакінчене речення"	
3.	Зупинка "Аукціон знань"	
4.	"Музична пауза"	
5.	Асоціативний кущ , сенкан	
6.	"Хвилинка здоров'я"	
7.	Зупинка "Запам'ятай"	
8.	Дослідження "Перевіримо себе"	
9.	"Установи відповідність"	
10.	"Я так думаю"	
11.	Підсумок	

3. Гра "Ключове слово". Євшан-зілля. З літер цього слова складіть нові слова. (Наш, ваш, ява, він, Алла тощо).

— Що таке євшан-зілля?

ІІ. Обґрунтування навчання

1. Повідомлення теми, мети уроку.
2. Структура уроку (подано в картці самооцінки).
3. Очікування учнів від уроку.
4. Мотивація навчальної діяльності учнів.

— Для чого потрібно читати твори?

5. Форма уроку — подорож у минуле.
6. Епіграф:

Хто зберіг любов до краю
І не зрікся роду,
Тільки той віддав всю душу,
Все, що міг, народу.

Олександр Олесь

— Хто такий Олександр Олесь?

— Назвіть його справжнє прізвище.

— Які твори Олександра Олеся ви читали в 5 класі?

ІІІ. Виклик (актуалізація)

Діти, удома ви прочитали твір Миколи Вороного "Євшан-зілля". Перевіримо, як ви засвоїли зміст поеми, чи опрацювали статтю в підручнику.

Вправа "Незакінчене речення" .

1. Микола Вороний — це поет, ... (перекладач, актор, історик, режисер).
2. Народився на Дніпропетровщині в... (1871 році).
3. Твір "Євшан-зілля" побудовано на основі... (легенди "Літопис руський").
4. Малий хлопчик потрапив у полон до князя... (Володимира Мономаха).
5. Хлопчикові в князя жилося... (добре).
6. Хан вирішив послати по сина... (співця).
7. Посланець заспівав юнаку пісню, а потім дав ... (понюхати зілля).
8. Під впливом пахощів євшан-зілля юнак побачив... (батька, рідний степ).
9. "Стисло горло, сперло груди" юнакові відчуття... (волі).
10. Під впливом спогадів юнак вирушив... (додому).
11. Із заключним словом автор поеми звертається до... (України).
12. Літературний жанр, у якому поєднуються засоби, притаманні ліриці та епосу, називається... (ліро-епічним твором).

Учні обмінюються зошитами. Взаємооцінювання робіт. Повідомлення результатів учителю.

ІV. Усвідомлення змісту

Зупинка "Аукціон знань". Робота з текстом. Правильна відповідь — 1 бал.

1. Зачитайте епіграф до поеми. Поясніть, як ви його розумієте.
2. Прочитайте перші рядки поеми. Про що вони свідчать?
3. Визначте тему твору. (Зображення перебування ханського сина в полоні у Володимира Мономаха, повернення хлопця на Батьківщину.) Звідки вона випливає?
4. Назвіть ідею твору. (Заклик любити рідний край, народ, Батьківщину.)
5. Зачитайте рядки, у яких відбито головну думку тексту.
6. Знайдіть у тексті слова, які показують прозріння ханського сина.
7. Яке прислів'я нагадують ці рядки? Що таке прислів'я? (Кожному мила своя сторона. Рідна земля і в жмені мила. Свій край — як рай.)

8. До кого звертається автор у кінці поеми? (До України.)

9. Кого засуджує автор? (Людей, які забули свій рідний край.)

10. Прокоментуйте ілюстрації до твору. (Малюнки учнів, які підготовлені заздалегідь.)

11. Що може нагадати євшан-зілля сучасному українцю? (Рідний край, Батьківщину, дитинство, матір, степ тощо.)

Слово вчителя. Майбутнє кожної людини визначається її ставленням до минулого. Це історична пам'ять, потреба мати рідну землю, уміння шанувати людей, бажання вчитися, допомагати батькам, працювати. Історична пам'ять — це джерело життєвої мудрості, оберіг, застереження від жорстокості, байдужості, бездуховності. Микола Вороний написав поему про повернення людині історичної пам'яті, він показав, що не можна забувати рідний край, домівку, землю.

Зупинка "Музична пауза".

Учні слухають пісню "Ти — моя Україна" у виконанні Таїсії Повалій.

Перевірка розуміння прослуханого.

— Що таке пісня?

— Яку назву ви дали б цій пісні?

— Про що в ній говориться?

— Які почуття переважають у пісні?

— Що таке патріотизм?

— Як пов'язується ця пісня з твором "Євшан-зілля"?

Індивідуальне завдання. Скласти сенкан до слова "Батьківщина".

Зупинка "Асоціативний кущ".

— Що виникає в пам'яті, коли ви чуєте слово "Батьківщина"?

— Яка різниця між словами "Батьківщина", "батьківщина"?

Фізкультхвилинка

Зупинка "Хвилинка здоров'я". Учні називають лікарські властивості полину (випереджальне завдання).

Лексична хвилинка. Євшан-зілля (полин) — степова запашна рослина із червоним або пурпуровим цвітом. Це символ пам'яті, рідної землі, Батьківщини.

Зупинка "Запам'ятай". Теорія літератури.

— Який твір за обсягом?

— Як у ньому зображуються події?

— Чим закінчується твір?

— Чи відчувається в останніх рядках переживання автора за втрату своїми співвітчизниками історичної пам'яті?

— Доведіть, що твір М.Вороного — поема. Назвіть ознаки поеми.

Спрямоване читання. Робота з підручником. Поема — це.. (учні записують у зошити визначення).

Дослідження "Перевіримо себе". Робота учнів у групах.

1 група. Визначає жанр твору, називає тему та ідею, подає стислий зміст.

2 група. Характеризує образ юнака-половця, підбирає цитати до характеристики образу.

3 група. Виписує приклади використаних художніх засобів, з'ясовує їх роль у творі.

Зупинка "Установи відповідність" (поєднати стрілочками). Робота учнів у парах.

Зупинка "Я так думаю". Проблемне запитання.

— Як ви розумієте вислів з твору: " Там, де пустка замість серця, порятунку вже не буде"?

V. Рефлексія

1. Поясніть епіграф уроку.

2. Назвіть жанр твору "Євшан-зілля".

3. Яка ідея твору?

4. Що таке патріотизм?

5. Якими історичними постатями пишається наш народ?

6. Запишіть на аркушах висновок, який повинні зробити для себе, прочитавши твір.

VI. Умотивоване оцінювання

Учні оцінюють свою роботу на уроці.

VII. Домашнє завдання

А. Виконати завдання на с. 41.

Б. Відтворити "сюжетний ланцюжок" поеми "Євшан-зілля".

Рухавка. Хто на уроці сумував — той позіхає, кому урок не сподобався — тупає ногами, кому сподобався — аплодує.

Слово вчителя. Діти! Я бажаю вам ніколи не забувати свій рідний край, Батьківщину, поважати людей. Якщо доля вас розкидає по різних куточках земної кулі, щоб ви думками линули на Батьківщину, не забули своїх батьків, друзів.

"Я (Романтика)" Миколи Хвильового — новела про добро і зло в житті та в душі

Проблема внутрішнього роздвоєння людини між гуманізмом і обов'язком

Оксана Гаврилюк,
учитель української мови і літератури
Рівненської української гімназії,
кандидат педагогічних наук

Ім'я уроку: "Як розкололося моє "я".

Мета: допомогти учням збагнути проблеми, порушені автором у творі; розвивати вміння вичитувати підтекст; дослідити образну систему новели, стилістичні особливості та зміст для розуміння світоглядних позицій автора та усвідомлення гуманістичних ідей твору.

Цілі.

Учні знатимуть:

зміст і проблематику новели, її жанрові особливості.

Учні вмітимуть:

пояснити присвяту до новели, схарактеризувати образи, розкрити їхню символіку; з'ясувати світоглядну позицію автора, висловити власне ставлення до порушених проблем, з'ясувати стильові особливості твору.

Тип уроку: урок формування вмінь і навичок.

Методи, прийоми, форми роботи: "занурення в тему", виразне читання, евристична бесіда, ілюстрування, проблемний виклад, повільне читання.

Обладнання: тексти твору, аудіозаписи "Реквієм за мрією" Р. Вагнера , "Darcy's Letter" Д. Марінеллі, фото "Дорога в нікуди".

Випереджальні завдання: прочитати новелу М. Хвильового "Я (Романтика)", перед читанням записати свої очікування від твору (відповідно до назви й присвяти), після прочитання записати враження і свої запитання до твору (автора, героїв); за бажанням дібрати твори живопису або музики, співзвучні настрою новели.

Хід уроку

І. Мотиваційний етап

1. Забезпечення емоційної готовності до уроку (обмін побажаннями).

2. Актуалізація суб'єктного досвіду й опорних знань.

1. "Занурення в тему":

а) прослуховування аудіозапису мелодії Р. Вагнера "Реквієм за мрією";

б) виразне читання вчителем і підготовленими учнями уривків з поезій.

***

Хто ж це так із тебе насміяться смів?
Хто у твоє серце ніж загородив?
Виростали діти в хаті, як в гаю,
Без ясного сонця в рідному краю.
Накипіла злоба, сповнились серця —
Гей, курки спустили в матір і отця! (Павло Тичина).

***

Уночі його вели на розстріл.
Хтось тримав ліхтар, мов смолоскип,
На неголенім обличчі гострі
Волоски…
Віддалік, немов цілком байдуже,
Офіцер димок цигарки плів.
Тільки неба хмарний, темний кужіль
Чув нудне і коротеньке — плі!
Відбулось. Мета моя далека,
Я такої смерті не боюсь! —
Зійде кров, немов всесвітня Мекка
Для твоїх майбутніх синіх блюз! (Євген Плужник).

***

Ми — жах. Ми — караючий гнів.
Ми молимся культу вогнів.
І хто є відважний, і хто нас поборе?..
Ми — тіні. Ми — криця. В обійми імли
ми гімни тобі заплели,
червоний тероре! (Василь Чумак).

***

Проходила по полю
Обніжками, межами.
Біль серце опромінив
Блискучими ножами.
Поглянула — скрізь тихо.
Чийсь труп в житах чорніє…
Спросоння колосочки:
Ой радуйся, Маріє!
Спросоння колосочки:
Побудь, побудь із нами!
Спинилась Божа Мати,
Заплакала сльозами.
Не місяць, і не зорі,
І дніти мов не дніло.
Як страшно!.. людське серце
До краю обідніло (Павло Тичина).

2. Бесіда.

Учитель. Які відчуття й думки викликали у вас почуті твори? *(Боляче, гірко, страшно… Немає цінності, вищої над людське життя…)* Як ці твори пов'язані з новелою Хвильового "Я (Романтика)"? А яке враження справила на вас новела?

Як приклад наведемо відповідь учениці: *Я щойно знову перечитала "РОМАНТИКУ". Неймовірно чудовий і важкезний твір. І моє запитання поважчало разом… Душа героя розтяглася на два (а може, й більше) боки. Край душі ще тут, біля матері, інша частина у чорному трибуналі, вірно служить ідеї. (Це не значить, що той край душі більший, так лиш здається, бо з ним там (в чека) і розум, і серце.)*

Комуна, як йому здається, ось, не так далеко, за горою. Ривок, ще один — і ти там… Та душа не розтягнеться настільки… Щоб дійти туди, треба окраєць душі відірвати від "старого світу" (від матері). Він це зрозумів, він вже вирішив так зробити… Але що це?… Я бачу вагання… Як можна було не те що вагатися, а подумати про ТАКЕ?! (Зіна Б.)

— Коли ви прочитали назву й присвяту, чого ви очікували від твору?

— Як зрозуміли назву? *(Йдеться про романтику нової доби, доби революції.)*

— У чому незвичність присвяти? *(Робимо висновок про тематичну спорідненість (дослідження внутрішнього "я" роздвоєної особистості) і стильову: імпресіонізм.)*

ІІ. Цілевизначення і планування

1. Бесіда.

— Які запитання виникли у вас, коли ви читали новелу? *(Головний герой каже: "Я — чекіст, але я і людина". Що ж людяного в ньому залишилося? Чому тільки вдома оживає добре начало в душі героя? Чи міг "я" передумати?! А якби не було чекістів там, біля нього? Для чого у творі релігійні образи?)*

Твір справді складний і викликає багато запитань. Спробуймо знайти відповіді на них і зрозуміти письменника. Це, власне, і є завданням нашого уроку.

2. Формулювання імені уроку.

ІІІ. Опрацювання навчального матеріалу

1. Виразне читання вступу вчителем (до слів "Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе").

2. Бесіда:

— Про які дві любові йдеться?

— Як ви розумієте вислів м'ятежний син? *(Відповіді учнів.)* То мати розуміє, що відбувається з сином?

— Головний герой стверджує: "Я — чекіст, але я і людина" (записуємо ці слова як епіграф уроку). Який розділовий знак ви поставили б у кінці цього висловлювання? Чому? *(Поступово "я" знищує у собі усе людяне.)*

— "Темної ночі в моєму надзвичайному кабінеті збираються мої товариші. Це новий синедріон, це чорний трибунал комуни". Який підтекст словосполучення новий синедріон? І чому трибунал чорний, а не червоний? Хто ж входить до цього трибуналу?

3. Укладання схеми.

Учні укладають схему, звертають увагу на деталі портретів, особливості поведінки персонажів, визначають їх символічне значення.

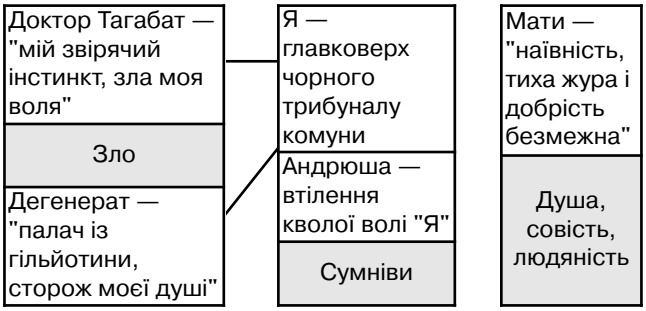

Учитель. З одного боку, доктор Тагабат (злий геній) і фанатик ідеї — дегенерат, з іншого — мати (людяність і доброта). А в центрі вагань "Я" — Андрюша. З одного боку, калюжі крові, злочинна дійсність "Хижа і жорстока, як зграя голодних вовків", запах розстрілів, а з іншого — "дві хрустальні росинки" і п'янкий аромат м'яти. Та над усім цим сяйво загірної комуни.

4. Бесіда. Повільне читання.

— Шлях до загірної комуни. Який він? (Підводимо учнів до думки, що на цьому шляху "Я" поступово перетворюється на ката, причому робить це **усвідомлено**. "Воістину: це була дійсність, як зграя голодних вовків. Але це була й єдина дорога до загірних озер невідомої прекрасної комуни.")

— Чи мав "Я" шанс уберегти свою душу від гільйотини ("Тут, у глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі"), зупинитися на цій дорозі? Коли? *(Відповіді учнів.)* Цікаво, що таких шансів у нього було три. Ви знаєте, що я подумала? Петро теж тричі відмовився від Христа.

Виразне читання учнем уривка від слів: "Від маєтку я пішов..." до "...я йшов у нікуди" (у супроводі мелодії Даріо Марінеллі "Darcy's Letter"). Учитель прикріплює фото "Дорога в нікуди".

— Чому з'являється образ дороги в нікуди? Що усвідомлює "Я"? Чому ж не зупиняється?

— Страшний кінець цієї дороги: "Тоді я у млості, охоплений пожаром якоїсь неможливої радості, закинув руку за шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню" (можна порівняти із жестом сина на початку твору: "Тоді я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини і тихо кладу на свої груди"). Жах! І раптом тут слово "радість"! Що це за радість? Отже, очима героя — це шлях самоствердження, а очима Хвильового? Пригадайте, хто опиняється поряд із "Я" у кінці шляху. Чи випадково це? *(Автор доводить, що це не самоствердження, а самознищення!)*

IV. Рефлексивно-оцінювальний етап

Учитель. Твір прочитано. На які свої питання ви сьогодні отримали відповіді, а на які ні? Можливо, з'явилися нові запитання?

Незакінчене речення: "Тепер я думаю... розумію... відчуваю..."

— Чи може твір якоюсь мірою пояснити фінал життя Хвильового?

Якщо буде час, можна запропонувати заповнити пропуски: "Революцію задумують..., здійснюють..., а її плодами користуються..." (Томас Карлейль). (романтики, фанатики, негідники) і знову повернутися до назви твору.

Домашнє завдання. Написати есе "Як розкололося моє "я" або записати свої враження від твору після його обговорення.

Вивчаємо поезію Миколи Вінграновського "Бабунин дощ"

Надія Прядка,
старший учитель загальноосвітньої школи I—II ст. с. Шепилове Голованівського району
Ганна Шулешко,
вчитель-методист загальноосвітньої школи I—III ст. с. Григорівка Світловодського району Кіровоградська обл.

Мета: ознайомити учнів з життям і творчістю поета, збудити у них чуттєво-інтуїтивне сприймання змісту поезії; допомогти зрозуміти явище дощу як нереальну, міфологічну істоту, зв'язок реального з потойбічним життям завдяки змалюванню явищ природи; розвивати світ дитячої уяви, образне мислення, вміння висловлювати свої думки й почуття з приводу прочитаного, застосовувати елементи аналізу поетичних творів; виховувати повагу до неординарності людського мислення, естетичні смаки, любов до рідного дому, батьків, почуття відповідальності за них, захоплення світом, що оточує нас, бажання відчувати себе невід'ємною частинкою природи.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання, наочність: портрет М. Вінграновського, виставка його творів, поезія "Бабунин дощ", вірш Н. Прядки "Дощ", ілюстрації до віршів, тематичні та тлумачні словники, малюнки учнів.

Теорія літератури: епіграф, пейзаж, філософська лірика.

Проблемне питання. Чи потрібні у світі дива?

Звукозапис: П. Чайковський "Пори року" (за вибором учителя, можливо, кілька уривків, що імітують дощ, або "Вальс дощу" різних авторів).

Міжпредметні зв'язки: рідна мова, природознавство, образотворче мистецтво, психологія.

Хід уроку

I. Організаційна частина

1. Формування емоційного настрою.

Перш ніж почати урок, давайте посміхнемося один одному, щоб нам було приємно співпрацювати.

2. Розминка.

У народі кажуть: "Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй..." Закінчіть фразу. *("Душа летить в дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там.")*

— Чому душа летить в дитинство?

— Чому їй тепло тільки там?

— Чому дитинство порівнюється з вирієм?

3. Обгрунтування навчання.

Впевнена, що наш урок допоможе кожному з вас зрозуміти значення і важливість слів "душа", "світ", "дитинство", "родина", "мудрість", "спогади".

II. Мотивація навчальної діяльності учнів

1. Бесіда.

— Давайте подумаємо, що таке дощ. (Учні знаходять пояснення слова у тлумачному словнику.)

Дощ — це атмосферні опади, що випадають із хмар у вигляді краплин води.

(Учні самостійно складають асоціативний кущ до слова "дощ". Використовують "Тематичний словник школяра" К. Прищепи та В. Лук'яненка.)

Веселка	Гроза	Мряка
Хлющ	**Дощ**	Злива
Мигичка	Блискавка	Грім

Рис.1. Асоціативний кущ до слова "дощ"

2. Читання вчителем вірша Н. Прядки "Грає дощ" на тлі фрагменту аудіозапису "Звуки дощу".

Грає дощ на клавішах листочків м'яти,
Миє личко яблучкам в саду.
І тікає хлопчик з котиком до хати,
Бо ніхто не спинить дощика ходу.
Не втікай, хлоп'яточко, до хати,
То з небес бабуня, щоб ти знав,
Хоче тебе дощиком скупати,
Щоб ти, мій хороший, швидше підростав.

Н. Прядка "Звуки дощу"

3. Вчитель.

— Діти, що ви відчули, прослухавши цей вірш? Поясніть, як зрозуміли зміст останньої строфи. (*Орієнтовні відповіді:* йде теплий, спокійний, як бабуня, дощик. Ми його не повинні боятися, бо це бабусина душа з небес купає хлопчика, щоб той швидше підростав, оскільки дощ символізує здоров'я, фізичну і духовну силу.)

III. Основний зміст роботи

1. Вчитель. Сьогодні на уроці ми зазирнемо у загадковий світ поезії Миколи Вінграновського.

2. Розповідь учителя про письменника. Робота з портретом, огляд виставки творів.

Микола Вінграновський народився в селі Богопіль (нині Первомайськ) Миколаївської області. Згадуючи своє дитинство, письменник стверджував, що змалечку пам'ятав лише степ: "Скрізь, куди не глянь, степ, степ і степ". Не знав він тоді ще ні Дніпра, ні Довженка. А потім була війна, тяжкі повоєнні роки. Писати вірші почав ще студентом. Перші з них були опубліковані на сторінках журналів "Дніпро" та "Жовтень" ("Дзвін"). Навчався на акторському відділі Київського інституту театрального мистецтва. Там його і побачив український письменник Олександр Довженко. Саме в його фільмі "Повість полум'яних літ" поет зіграв головну роль.

Автор збірок віршів "Атомні прелюди", "Сто поезій", "Поезії", "На срібнім березі", "Київ" та інші (вчитель демонструє збірки різних років видання), низки повістей, серед яких повість "Сіроманець", яку ми будемо вивчати, історичного роману "Северин Наливайко". У дитячу літературу Микола Вінграновський увійшов з оповіданнями "Бинь-бинь-бинь" і "Чорти". Тоді ж були надруковані і його перші вірші для дітей, які увійшли в окрему збірку "Андрійко-говорійко", а трохи пізніше побачили світ інші книжки поезій. Помер поет у 2004 році. Похований у Києві на Байковому кладовищі. Удостоєний найпрестижнішої нагороди — Національної премії України імені Тараса Шевченка за збірки творів для дітей. Як актор зіграв кілька ролей у фільмах, як режисер сам знімав фільми.

3. Вчитель. Вірш, який ви почуєте, належить до філософської лірики, що спрямована на глибоке осмислення світу, людини, роздуми про сенс життя й вічні цінності. Давайте уявимо, що за вікном... *(Діти описують уявну картину дощу.)*

4. Читання вірша вчителем "Бабунин дощ". (Після читання вчитель робить невеличку паузу, щоб діти осмислили почуте.)

5. Бесіда.

— Чи не нагадує вам цей вірш казку?

— Чи є тут щось незвичайне? (*Орієнтовні відповіді учнів*. Коли помирає людина, то кажуть, що душа її підноситься на небо. Наші рідні, яких уже немає в живих, часто приходять до нас у снах, а до хлопчика бабуня прийшла з дощем (померлі сняться до зміни погоди, особливо до дощу), саме це і є незвичайним у вірші.)

— Література — це мистецтво слова. А слова бувають різними не лише за значенням, а й за настроєм, який викликають, за асоціаціями. Які асоціації викликає у вас слово "веселка"? *(Закінчився дощ, на небі з'явилася дугоподібна смуга, навкруги весело, сонячно, радісно.)*

— А слово "сірий"? *(Щось непримітне, буденне, трішки незатишне, невеселе.)*

— Ви прослухали два вірші. Якими кольорами хотіли б їх змалювати? *(Відповіді учнів.)*

— Чи є у тексті слова, які ви не зрозуміли? Назвіть їх. *(Учні знаходять слова, намагаються пояснити їхнє значення.)*

— Як ви гадаєте, чому автор застосовує власні слова?

6. Лексична робота над текстом. Пояснення незрозумілих слів.

Клямка — засув, механізм, яким закривають двері, защіпка.

Дрижаки — хто-небудь мерзне, труситься від холоду, страху.

Стежкояблуката — авторське слово: засипана яблуками.

Цяпота — капотиння, в даному вірші капають краплі з клямки.

Чамрота з м'яти — авторське слово: дощ прихилив м'яту до землі.

Бульбохата — авторське слово, пояснюється словами з вірша: "пускає бульби на порозі хата".

7. Колективна робота над текстом.

— У житті, діти, ми зустрічаємося, спілкуємося з людьми. Однак, окрім людей, є ще такі істоти, в котрих ми віримо, хоча ніколи їх не бачили. Це — Домовичок, Дід Мороз, святий Миколай, Бабай. У цьому вірші живою істотою виступає дощ. Давайте словами тексту опишемо його. *(Діти зачитують опис дощу.)*

8. Бесіда.

— Чи помічали ви, як ваші бабусі, дідусі ставляться до своїх дорослих дітей — ваших мам і татусів? Як ви думаєте, чому саме так? *(Для батьків діти, навіть дорослі, завжди залишаються дітьми, тому вони за них переживають так само, як і раніше, їх люблять і жаліють.)*

— Чому автор назвав вірш не "Дощ", а "Бабунин дощ"? *(Можлива відповідь: бабунин дощ завжди теплий, тихий і нікого не лякає.)*

— Бабуся — старенька людина, а ми знаємо, що прожити вона може 80—90, рідко 100 років. А скільки років дощу і чи він старий? *(Учні зачитують рядки з вірша:*

1. Хто він такий в залатанім кожусі,

В кожусі, а хапає дрижаки?

(Старим людям навіть влітку холодно, вони часто одягають валянки, теплі речі.)

2. Бо хто ж то знає, скільки йому років

І скільки він живе тисячоліть?

(Бачимо, що людина не може прожити стільки, скільки існує природне явище.)

— Скажіть, будь ласка, дощ у вірші добрий чи злий? Думку аргументуйте.

— Якими словами ви підтвердите, що він добрий?

(Учні читають слова:

Попискують пташата в його вусі,

І в бороді дрімають їжаки.

Птахи і тварини завжди відчувають добро).

— Ми знаємо, що старість — це мудрість. Чому автор малює дощ із совиним та вовчим очима? (*Орієнтовні відповіді*. Сова — це мудрий птах. Коли вона полює, то бачить свою здобич в темряві на великій відстані і нападає раптово. Так і дощ — для нього немає перешкод: приходить несподівано, коли йде, то зволожує все. Вовк — хижа тварина, але є багато прикладів, коли саме він рятував людину. Пильність, боротьба за збереження своєї родини — риси, притаманні вовкам.)

— Назвіть книжки, які ви читали про сову та вовка. *(Учні називають книжки, мультфільми і т.д.)*

— Дощ має дві руки: одна — крило, друга — весло. Чому саме крило і весло? Що символізують ці предмети? *(Крило — символ лету, волі: вітер вільно літає, з'являється несподівано, як інколи птах. Весло дає можливість спрямувати воду туди, де її чекають. До того ж вода вказує на плинність, вічність, зміну.)*

9. Робота з дитячими ілюстраціями.

— Діти, ви готували вдома ілюстрації до твору. Давайте оглянемо виставку ваших робіт. (На попередньому уроці учні отримали завдання: намалювати дощ у вигляді якоїсь істоти або з обличчям людини. Кілька учнів підходять до стенду, на якому розміщені їхні малюнки, та презентують свої роботи, аргументуючи вибір зображуваної істоти.)

10. Продовження бесіди.

— Про що говорять слова "На голові посріблене сідло..."? *(Про стару людину кажуть: "Роки посріблили голову", тобто, голова посивіла.)*

— У тексті є такі рядки: "Де ж кінь його? У торбі кінь, я знаю. / Порожню торбу він би не носив...". Чому саме коня вибрав автор для дощу? *(Кінь — це опора, підтримка для сім'ї, надійний товариш господаря, який з давніх часів допомагав йому в полі, на полюванні швидко доганяв здобич. У вірші дощ іде і кінь йому не потрібний, а тому до певного часу він у торбі, бо інколи ми говоримо: "Дощ промчав, пролетів, ми навіть не встигли помітити, де він подівся, залишив лише мокрі сліди".)*

— Друзі, а що ще може бути в торбі? *(Грім, блискавка, град, веселка, а головне — вода, яка дає життя рослинам.)*

— На що вказують антоніми ніч-день? *(Дощ — це таке природне явище, яке не обирає часу доби, коли йому приходити.)*

— Як ви розумієте слова: дощ "вибився із сил"? *(Він перестає йти, бо якби був на коні, то це була б не "цяпота", а злива. Тому й почапав, а не погнався дощ у степ.)*

— Діти, чи чули ви колись, щоб дощ розмовляв з людиною? *(Орієнтовні відповіді. Він стукає в шибку, вмиває квіти, перешіптується з листочками.)*

— Зачитайте уривок, як про це сказав автор. *("Щось наче хтів було мені сказати, / Та садом знов почапав у степи...")*

— Як ви думаєте, в пам'ять про кого написав цей вірш Микола Вінграновський?

— Давайте прочитаємо вірш ще раз і скажемо, яким ми побачили дощ.

11. Читання вірша учнями.

IV. Підсумок уроку

— Чи задоволені ви результатом своєї роботи на уроці? Чому?

— Що ви зрозуміли та дізналися нового?

— Чи досягли ми поставленої мети?

— Чи сприяв вірш тому, що ви замислилися над сенсом життя?

V. Оцінювання

VI. Домашнє завдання

1. Виразно читати вірш.

2. Записати 5—7 висловів про дощ (можна в переносному значенні.)

Орієнтовні вислови:

1. Як сіно косять, то дощів не просять, — самі йдуть.
2. Із очей у хлопця — дощ.
3. Кулі сипалися, як дощ.
4. Золотий дощ — великі несподівані прибутки.
5. Сухе листя дощем спадало з дерев.
6. Як свиня в дощ — брудний, неохайний.
7. Чепурний, як свиня в дощ!
8. Кулемет засипав їх свинцевим дощем.
9. Затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів.

До вивчення життєпису Бориса Грінченка: урок — драматичне дійство

Олексій Неживий,
професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Кожний урок української літератури має бути неповторним, особливо ж тоді, коли в 9—11 класах проводиться вивчення життєпису письменника. Ширші перспективи в цьому напрямку відкриваються у класах із профільним навчанням — українська філологія.

Життя кожної людини унікальне, а що вже говорити про особистість митця, адже її самобутність, навіть незвичайність, визначаються самою природою творчої діяльності.

Думаю, що в сучасній школі вчителі-словесники вже не вдаються до тих заштампованих методичних прийомів, коли розповідь про життєвий і творчий шлях ведеться трафаретними фразами чи переказом підручника, а домашнє завдання зводиться до написання надокучливої хронологічної таблиці.

У своїй педагогічній діяльності завжди намагався, щоб уроки вивчення життєпису запам'яталися надовго, викликали закономірний інтерес до творчості письменника, впливали емоційно й несли естетичний потенціал, збуджували пізнавальний та дослідницький інтереси. Нерідко все це реалізовувалось шляхом поєднання різних видів мистецтв. Тому й типи подібних уроків різноманітні: урок-екскурсія, урок — літературно-музична композиція, урок — заочна мандрівка, відео-урок, урок — дослідницька конференція, урок — драматичне дійство.

Хотілось би більше зупинитись на останньому. Матеріалом для уроку — драматичного дійства як правило ставали художньо-мемуарні джерела про українських письменників або ж їх автобіографічні твори. Варто згадати твори Л. Смілянського "Поетова молодість", Д. Красицького "Тарасові світанки" про Тараса Шевченка, Р. Горака "Тричі мені являлася любов" про Івана Франка, М. Сиротюка "На крутозламі", "Забіліли сніги" про Павла Грабовського , М. Олійника про Лесю Українку, М. Медуниці "Брати і побратими" про Панаса Мирного, М. Слабошпицького "Поет із пекла" про Тодося Осьмачку та інші.

Ім'я Бориса Грінченка дороге й рідне для багатьох луганців, адже з 1887 по 1893 рік разом з дружиною Марією Миколаївною він працював у Олексіївській школі теперішнього Перевальського району Луганської області.

…Завжди приїжджаю сюди із душевним трепетом, адже тут пройшло шість років життя Бориса Грінченка. Тепер з упевненістю можна сказати, що непримітна краса Олексіївки подобалася письменникові, бо в його літературних творах часто знаходимо сторінки, де описана й невеличка річка Біла та її береги: з одного боку пологий, заквітчаний зеленню, а з другого — скелястий, із кущами та поодинокими деревами. А ще Олексіївка була до вподоби й тому, що вчитель Борис Грінченко весь час мріяв учителювати в українському селі, і відразу відгукнувся на пропозицію Христини Данилівни Алчевської.

До сільської школи, яка була збудована на кошти Алчевських, подружжя Грінченків приїхало в середині вересня 1887 року. Звісно, що учні та їх батьки передусім знали Бориса Дмитровича та Марію Миколаївну як добрих, щирих, турботливих учителів. Їх не могло не дивувати й те, що вчителі завжди спілкувалися українською мовою.

Школа в Олексіївці, як і всі інші школи на тій частині України, що належала царській Росії, не могла бути українською, але засвоюючи обов'язкову програму, діти вчилися читати й писати рідною мовою.

Підручників для цього теж не було, однак Борис Дмитрович вирішив і цю проблему з притаманною йому працелюбністю: він сам написав перші школярські книги "Буквар" та "Читанку". Також учні та селяни могли завжди взяти книги українською мовою із учительської бібліотеки.

Борис Грінченко головною метою свого життя вважав пробудження національної самосвідомості, і треба сказати, що цього досягав і у власній педагогічній діяльності, адже школа в Олексіївці стала для нього своєрідною науковою та навчальною лабораторією. Навчання і виховання подружжя Грінченків завжди пов'язували із безпосереднім життям, тому учні стали й активними записувачами та дослідниками численних народнопоетичних творів, вміщували їх у рукописному журналі "Думка", а потім виконували під час християнських та народних свят.

Шість років життя в нашому краї були особливо плідними для Бориса Грінченка-письменника, адже тут написано багато поетичних та прозових творів, серед них оповідання "Каторжна", "Олеся", "Панько", "Батько та дочка", повісті "Сонячний промінь", "На розпутті".

У літературних творах Бориса Грінченка пильна увага до дитячої особистості, намагання окреслити морально-етичну проблематику, що випливає із протиріччя між рівнем духовного та матеріального в житті людини, вбачаючи в його подоланні та всебічній освіченості людей шлях до суспільної справедливості.

В Олексіївці ним були осмислені найважливіші теоретичні питання педагогіки, які тут набули практичного застосування. Через кілька років Борис Грінченко опублікував педагогічні праці "Яка тепер народна школа на Україні", "На безпросвітньому шляху", "Народні вчителі і українська школа" та шкільні підручники з мови і читання, які красномовно говорять про створену ним оригінальну педагогічну систему.

У нашому краї відбулося становлення Бориса Грінченка як лексикографа та фольклориста, адже в багатотомному виданні фольклорно-етнографічних матеріалів є народнопоетичні твори, записані в Олексіївці та навколишніх селах і хуторах.

Також Борис Грінченко провів одне з перших в українському літературознавстві соціологічних досліджень, яке стосувалося рецепції читача та української книги і розповів про своєрідність сприймання художньої літератури (насамперед, творчості І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша, Марка

Вовчка, Д. Мордовця, М. Кропивницького, зарубіжних письменників) у дослідженні "Перед широким світом" (К., 1907).

Учителювання в Олексіївці завершилося переїздом родини Грінченків до Чернігова. Причиною цього були як розбіжності на грунті національного в навчанні та вихованні із Х.Д. Алчевською, так і потреба навчання доньки у гімназії. У пам'яті учнів та селян Олексіївки Грінченко надовго залишив добрі згадки.

У педагогічному інституті (тепер Луганський національний університет імені Тараса Шевченка) 1988 року була проведена перша наукова конференція всеукраїнського значення та відкритий шкільний літературний музей видатного Українця. Про Бориса Грінченка написані книжки краєзнавців Луганщини Юрія Єненка і Богдана Пастуха, вірші-присвяти письменника Микити Чернявського, споруджено пам'ятник, автор якого народний художник України, лауреат Шевченківської премії Іван Чумак. А ще село Олексіївка із середини 60-х років ХХ століття стало рідним і дорогим для видатного грінченкознавця, лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка Анатолія Погрібного…

Уперше про Бориса Грінченка написав статтю до обласної молодіжної газети у 1986 році, тоді ж побував у Олексіївській школі. Далі були книжки "Для рідного слова" (1994 р.), "Борис Грінченко: вартовий рідного слова" (2003 р., 2007 р.). Моя дружина — літературознавець Людмила Нежива, в 1999 році підготувала до друку спогади Марії Загірньої, а потім — у 2003році — літературний портрет "Марія Загірня".

Драма "Завтра зійде сонце" написана п'ять років тому. До урочистого відкриття кабінету-музею Бориса Грінченка в Луганському ліцеї іноземних мов цей драматичний твір був уперше інсценізований. Ролі виконували юні актори — ліцеїсти. Сподіваюся, що у рік 150-річчя від дня народження Бориса Грінченка драма "Завтра зійде сонце" зможе зацікавити шкільні самодіяльні театри аби стати складником вивчення життєпису митця.

ЗАВТРА ЗІЙДЕ СОНЦЕ
Драма

Дійові особи:

Борис Грінченко — Борис Дмитрович Грінченко

Марія Грінченко — дружина Грінченка, Марія Миколаївна

Отець Василь

Урядник

Волосний писар

Шкільний інспектор

Баба Ганна

Терешко — шкільний сторож

Ганнуся, Оленка, Пилипко — учні Олексіївської школи

Учні

Дія відбувається 1887—1893 рр. в с. Олексіївці Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії (тепер Перевальський район Луганської області), коли там вчителювали Борис Дмитрович та Марія Миколаївна Грінченки.

Пролог

Перебуваючи на відстані один від одного, Борис Грінченко та Марія Загірня часто листувались.

Марія Грінченко (*пише лист*). Борисе, голубчику, прочитавши твій лист, я наче з тобою поговорила. Коханий мій, увесь свій вік я прожила в глибокій темряві, навкруги я бачила тільки темну ніч… У тій темряві блищала одна зірочка, і я повинна була йти до неї…

Борис Грінченко (*пише*). Добридень, моє кохання, люба та мила. За яку б роботу не брався, а думаю про тебе, розмовляю з тобою…

Чекаю й не дочекаюсь нашої зустрічі. Вже скоро, моя зіронько, напитаю роботу, та й зустрінемося знову, щоб ніколи не розлучатися.

Марія Грінченко (*пише*). Борис, серце моє, не любила я ніколи нікого, нікого й довіку не любитиму окрім тебе. Ти для мене усе на світі: у тобі усе моє щастя, уся моя доля. Навіть думка про тебе має велику силу переносити теперішнє життя. Та що казати. Нема слів, щоб виказати те, що в мене на душі, хай же воно буде там.

Борис Грінченко (*пише*). Серце моє, часто думаю про нашу майбутню роботу, про те, як вчитимемо дітей рідному слову. У великій темряві тепер наш народ, отож і станемо тим промінцем яскравим, який не зможуть знищити будь-які темні сили.

Марія Грінченко (*пише*). Знову згадалось мені, як ти писав колись, що любиш мене більш усього на світі після України. Але це не тільки тепер, це часто згадується мені, і я за це ще більше люблю тебе. Коли б ти сказав, що любиш мене більше України, я не порадувалась би цьому, ні, — для мене це було б дуже тяжко. Ми любимо один одного, у нас тепер одна душа, але любов до України і спільна праця на користь їй ще дужче з'єднають нас і дадуть силу перемогти усе.

Борис Грінченко (*пише*). Моя правдонько наймиліша, скоро ми зустрінемося. Дуже радий з того, що нарешті знайшов роботу. Незабаром їдемо на нове місце. Вчителювати будемо в Олексіївці на Катеринославщині, неподалік міста Луганська та Алчевського заводу. Туди й залізницю з Харкова прокладено.

Обнімаю тебе і з новими життєвими жаданнями чекаю зустрічі.

Сцена 1

Невелика кімната в учительському будинку.

Борис Грінченко. Ось і наша оселя. Тут будуть книги, а тут стіл для письма й лампа.

А де я поклав записник?

Марія Грінченко. Борисе, рідний, ми ж тільки прибули на нове місце. Ще не вмивалися з дороги й не обідали, а ти вже зібрався писати.

Борис Грінченко. Хочу ті прислів'я записати, що сьогодні почув. Потім підемо поглянути на школу, де завтра зустрічатимемо учнів.

Марія Грінченко. Так, пані Алчевська прохала розпочинати заняття негайно, щоб надолужити втрачене з колишнім учителем і за той час, коли школа не працювала.

Борис Грінченко. Як добре, люба, що ти розумієш це. Праця нас чекає нелегка, та нарешті збулася моя мрія — вчителювати в українському селі, вчити учнів рідної мови. Я розповідатиму їм про історію рідного краю, читатиму кращі твори українських письменників. Наші учні — це наше майбутнє. Краща доля народу залежить від освіченості і культури цього покоління, яке ми з тобою виховуємо.

Марія Грінченко. А де ж підручники візьмемо, Борисе?

Борис Грінченко. Підручники?… Самі напишемо. До речі, думаю для нашої донечки Настуні скласти читанку. В мене вже є деякі матеріали для цього. Ось поглянь (*далі читає*): "Настина читанка".

Слова великого Кобзаря: "Наша дума, наша пісня не вмре, не загине…"

Наша рідна мова зветься українською мовою. Наша земля зветься Україною. Свою рідну українську мову ми любимо найбільше од усіх мов на світі… Але ми повинні й інших усіх людей любити і поважати. Усім другим людям повинні робити добро.

Сцена 2

Сільська вулиця неподалік школи.

Баба Ганна. Здоров, Терешку. Ти все у школі сторожуєш?

Терешко. Сторожую. А ще пані Алчевська наказувала за новими вчителями приглядати.

Баба Ганна. Чула я, що дуже чудних вчителів нам Христина Данилівна прислали. Самі прості, у полотняні вишивані сорочки одягаються. І, мабуть, не дуже вчені, бо по-нашому балакають.

Терешко. Однак діти їх дуже люблять. Вже обідати час, а із школи ніхто не йде. Усе біля вчителя та вчительки — вони їм книжки різні вголос читають. А ще Борис Дмитрович пообіцяв, що скоро й співати разом будуть.

Баба Ганна. А піп Василій про це знає?

Терешко. Куди йому знати. За чаркою і світу білого не бачить.

Сцена 3

Учитель у класі з учнями. Він тримає в руці невеликий портрет Тараса Шевченка.

Борис Грінченко. Сьогодні, діти, я розкажу вам про велику людину — Тараса Шевченка. Хоча він народився кріпаком, але зміг стати провісником нації, бо на сторожі наших національних святинь поставив рідне слово. Тому його книга "Кобзар" — найдорожча для кожного українця. У ній не тільки славне й трагічне минуле України, але й віра у майбутнє народу.

Микола. І ми будемо читати "Кобзар"?

Борис Грінченко. Так, "Кобзар", діти, будемо читати щодня. Ось послухайте (*читає*):

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку.
Добре, ведіть, показуйте,
Нехай стара мати
Навчається, як дітей тих
Нових доглядати.
Показуйте!.. за науку,
Не турбуйтесь, буде
Материна добра плата.
Розпадеться луда
На очах ваших неситих,
Побачите славу,
Живу славу дідів своїх
І батьків лукавих.
Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають.

Ганнуся. Борисе Дмитровичу, а чого наді мною старші дівчата й хлопці сміються, як по-українськи розмовляю. Вони кажуть, що треба тільки по-московськи говорити, бо так усі пани говорять.

Борис Грінченко. Ні, діти, це неправильно. Немає мови панської і батрацької. А є українська і російська. Хіба ж можна цуратися своєї рідної мови? Прийде час, і Україна теж матиме такі ж державні права, як Росія.

Пилипко. Мій дідусь говорив, що першими тут запорізькі козаки поселилися, навіть церкву в Михайлівці козацькою називають.

Борис Грінченко. Запитай у дідуся, може, він і пісні українські пам'ятає?

Пилипко. Звісно, пам'ятає. Він і мене навчив. (*Співає*)

Стоїть явір над водою, в воду похилився,
На козака пригодонька — козак зажурився.
Не хилися, яворонько, що ти зелененький —
Не журися, козаченьку, що ти молоденький.

Борис Грінченко. Гарна пісня. Пропоную записати слова і заспівати разом (*співають разом*).

Не рад явір хилитися, — вода корінь миє.
Не рад козак журитися, та серденько ниє!
Ой поїхав в Московщину козак молоденький, —
Оріхове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав на чужини та там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину...

Марія Грінченко. Незабаром велике свято — Різдво Христове. Треба і нам колядки та щедрівки вивчити, щоб порадувати людські серця. Ось послухайте (*співає*):

Нова рада стала,
Яка не бувала:
Над Вертепом звізда ясна
Ввесь світ осіяла.
Ой із Вифлєєму
Ввесь світ освітився;
У печері Бог родився,
З Діви воплотився.

Борис Грінченко. Діти, запитайте своїх дідусів, бабусь, родичів, які українські пісні вони знають. Запишіть їх, а потім вмістимо їх в нашому рукописному журналі "Думка". Згодні?

Учні. Так, згодні.

Сцена 4

(Заходить, хитаючись, сільський священик — отець Василь. Він напідпитку. З ряси виглядає пляшка.)

Отець Василь. Що знову позбирались? Ану, марш додому!

Борис Грінченко. Ви б краще привіталися, отче. І запам'ятайте — в школі за все відповідає вчитель. Тож коли прийшли, не галасуйте тут.

Отець Василь. Так ти проти віри і власті баламутиш?

Борис Грінченко. Ні, я тільки за те, щоб у школі ніхто нікого не смів ображати. А до того, ще й п'яним прийшли до школи. Ідіть краще додому.

Отець Василь (*кричить з презирством*). Мене виганяти? Та я тебе вільнодумця, чорнокнижника, малороса аж... у Сибір зашлю.

Борис Грінченко (*твердо*). Не малорос я, а українець. Йдіть звідси і більше у такому стані до школи не приходьте.

Оленка (*розгублено*). Так ми пісень українських більше не будемо співати?

Борис Грінченко. Ніхто й ніколи не зможе заборонити української пісні, бо вона — сама душа народна.

(*Знову звучить пісня все голосніше.*)

Сцена 5

(За столом сидять троє: сільський піп, волосний писар та урядник. Вони випивають і розмовляють.)

Отець Василь. Ой і непевний наш учитель. Ні з ким з образованих людей дружби не водить…

Писар. Навіть горілки не п'є, а каже, що горілка, — значить, це страшний ворог для людини.

Урядник. Е ні, вороги ті, що не наливають *(розливає горілку по чарках, випивають)*. Розказуйте далі, батюшка. Може, він і книги які запрещонні має.

Отець Василь. Звісно, має. Збирається вечорами різна голота та все книжки читають, а про що там пишеться, вже як не розпитував — не кажуть, або відмовками обходяться: "Читав, значить, учитель, щоб люди братами були, допомагали одне одному, за бідних не забували".

Писар. Бачте, все про бідних піклується, значить проти влади бунтує.

Урядник. Чував я, що книги по-малоросійському нарєчії написані, а це допускать не можна, бо як казав наш пристав — се… се-па… сепаритизм. От що!

Отець Василь. А співи оті в школі вечорами…

Писар. Ще він на пошту аж на станцію ходить і листи й пакунки отримує, а присланні вони із заграниці, од самого Львова.

Урядник. Непевний чоловік. А мені од вищої власті приказ — пропаганду ловить і всяческьки преслєдовать. Отож, господа, треба нам сообщить про вчителя і попечительці, і в уєзд кому полагається.

Отець Василь. На тому порішили, за це й вип'ємо.

Сцена 6

Учительська кімната. Багато книг.
На стіні портрет Тараса Шевченка.

Марія Грінченко (*підходить до чоловіка*). Час уже відпочити, любий. Сьогодні ми добре попрацювали: я пісні до збірника переписала, а ти яку вже сторінку мережиш?

Борис Грінченко. Не можу кинути, Марієчко. Олексіївка так полюбилася мені, що повість ця так легко пишеться. Хочу назвати її "Сонячний промінь". Ось послухай, чи не вгадаєш, де ми вчора з Настею мандрували: "Слобода стояла в величезній балці, а балкою протікала маленька степова річка, виляючи то туди, то сюди. Один бік тієї балки був положистий, а другий зривався високою, у кільканадцять сажень кручею. Дольна половина величезної скелі, припавши землею, поросла чагарями та невеликими деревами, але горішня знімалася високо та стрімко і то руділа, то сіріла своїм величезним камінням. Унизу, аж над самісінькою річкою, поросли більші дерева, а поміж їх велася в холодку стежка; вона доводила аж до містка, що зроблено було через річку у панський сад".

Марія Грінченко. Це ж наша скеля, Борисе, що біля річечки Білої. Справді, найчарівніше місце в Олексіївці, от і залишиться назавжди з нами, де б ми не були, куди б не повела життєва доля.

Борис Грінченко. Ти говориш, Марієчко, немовби вже вирішила поїхати з Олексіївки?

Марія Грінченко. Ні, мені все тут рідне: і люди, і довкілля, і школа.

Та й Христина Данилівна нами задоволена. Обов'язкову програму діти засвоїли, іспити складають всі. От тільки поза програми…

Борис Грінченко. Звичайно, Алчевська ніколи не схвалить те, що навчаємо дітей читати й писати українською мовою, виховуємо їх українцями.

Марія Грінченко. Алчевська багато зробила для справи освіти, особливо для Олексіївської школи. Однак національне виховання для неї чуже.

Борис Грінченко. Будемо працювати, моє серце, поки вистачить сили, а переїжджати до міста все одно доведеться, адже Настусі треба навчатися в гімназії, а потім — в університеті…

Кажеш відпочивати. Ось закінчу опис тих слів до тлумачного словника, що в Олексіївці записав. Тоді вже спати.

Сцена 7

Школа. До класу заходить сторож.

Терешко. Борисе Дмитровичу, біля школи коляска зупинилася.

Борис Грінченко (*підходить до вікна*). Здається, інспектор приїхав. Заспокойтесь, діти, ніхто вас не сміє ображати.

(Входить інспектор.)

Інспектор. Член училищного совета Галасенков. Здравствуйте, ученики.

(Учні встали.)

Учні. Здравствуйте.

Інспектор. Садитесь. Итак, приступим к проверке *(інспектор дає книгу учневі).* Читай.

Учень *(читає)*. Мартышка в старости слаба глазами стала, а у людей она слыхала, что это зло еще не так большой руки, лишь стоит завести очки…

Інспектор. Правильно. Вона слихала, шо у людей більші руки і очки… стоїть та й крутить хвостом…

А это правда, дети, шо учитель обучает вас по-малоросийськи? Вот ти, девочка, скажи.

Оленка (*довго мовчить, потім тихо говорить*). Не обучает.

(Інспектор підходить до іншого учня, бере книжку.)

Інспектор. Как не обучает, когда у тебя на парте я нашел книжку на этом наречии. Что это за книга?

Панас (*знічено*). Кобзар.

Інспектор (*іронічно*). То єсть уличный певец, попрошайка, слепец.

Борис Грінченко (*встає, рішуче говорить*). Ні, не сліпець, а найбільше зряча людина. Наша гордість, слава і трагедія. Діти, я завжди вчив вас говорити правду, тому й панові інспекторові скажу. Так, ми вивчали нашу рідну мову, яка ніколи не була і не буде наріччям, бо сам Бог дав її великому народові. Століттями її переслідували, гнітили, забороняли, зневажали, нехтували, тобто чинили страшний злочин.

Інспектор. Прекратите эту демонстрацію. Достаточно. О вашем поведении я немедленно доложу в школьный совет, а также попечительнице.

Сцена 8

Борис Грінченко (*читає*). "Этим письмом уведомляю Вас, что благодарна за годы учительского труда в Алексеевке, но больше в Ваших услугах не нуждаюсь. Алчевская"

От і скінчилося наше учителювання, Марійко.

Марія Грінченко. Ні, Борисе, зроблене нами в Олексіївці залишиться назавжди. Аж шість років немовби справді якийсь сонячний промінь зруйнував тут темну ніч неуцтва, денаціоналізації та деморалізації. Віриться, що наші учні зростатимуть добрими і щирими людьми, зможуть полюбити рідне, стати прихильними до навчання і передадуть найдорожче в спадок онукам і правнукам.

Борис Грінченко. Вже ранок настає, Марієчко. Подивися, як гарно над Олексіївкою сходить сонце, а завтра воно освітить своїм промінням всю Україну, рідну землю.

Ігровий майданчик на уроках української літератури

5 клас

Людмила Бондаренко,
вчитель української мови та літератури
Макіївської загальноосвітньої школи І—ІІІ ст.
Черкаська обл.

Дидактична гра "Упізнай героя!"

Умови гри. Учні мають назвати персонаж за його портретом.

1. "Це був великий звір з широкими грудьми, які легко здималися од дихання. Його роги нагадували осінній низькорослий кущ, з якого обнесло листя". *(Лось. Євген Гуцало. "Лось".)*

2. "Кругленький, з підпалкуватим, добре випеченим обличчям, в розтоптаних, з довгими халявами, чоботях, в яких він тонув мало не по пояс..." *(Дядько Шпичак. Євген Гуцало. "Лось".)*

3. "Була вона не дуже велика, але й не маленька, саме мірненька та така зграбнесенька, круглесенька, зелені глиці аж сяють..." *(Сосонка з оповідання Олени Пчілки "Сосонка".)*

4. "Він ще малий, головою ледь до клямки дістає. Очі в нього чорні, глибокі, як вода в затінку, дивляться широко, немов одразу хочуть збагнути увесь світ". *(Олесь. Г.Тютюнник. "Дивак".)*

5. "Обидва плечисті, обидва з широкими, лагідними лицями і схожі один на одного так, як маленький гриб-підберезовик схожий на свого більшого сусіда". *(Брати. Євген Гуцало. "Лось".)*

Дидактична гра "Блеф-клуб" ("Вірю! — Не вірю!")

Умови гри. Учням пропонується дати відповідь на запитання, які починаються словами "Чи вірите ви, що...?". Школярі мають погодитися з твердженням або ні та аргументувати свою думку.

Можливий інший варіант проведення гри. Учні об'єднуються у дві команди. Кожна команда готує запитання для іншої у формі "Чи вірите ви, що...?"

Запитання:

1. Чи вірите ви, що Івася у панському домі було перейменовано на "Ваську"? *(Ні. Івася почали називати "Ванькою".)*

2. Чи вірите ви, що сосонку із оповідання Олени Пчілки порубали на дрова? *(Ні. Сосонку поставила на дорозі для прикмети.)*

3. Чи вірите ви, що сосонка врятувала життя Івасеві? *(Так. Завдяки сосонці Івась у заметіль не збився зі шляху і дійшов додому.)*

4. Чи вірите ви, що дядько Шпичак убив лося? (Так.)

5. Чи вірите ви, що Олесь на уроці малювання замість перегнійного горщика намалював щуку? *(Ні. Він намалював дятла.)*

6. Чи вірите ви, що Олесь був двієчником? *(Ні, він був відмінником.)*

7. Чи вірите ви, що про Івася (оповідання Олени Пчілки "Сосонка") так говорили: "А ото, мабуть, Наталчин... Ба яке смирне... воно якесь дивакувате"? *(Ні. Так говорили про Олеся, героя оповідання Г.Тютюнника "Дивак".)*

8. Чи вірите ви, що брати, рятуючи лося, ризикували власним життям? *(Так: "...весняна крига зрадлива".)*

9. Чи вірите ви, що Івась утік від панів? *(Так.)*

10. Чи вірите ви, що лось, убитий дядьком Шпичаком, прибіг із заповідника? *(Так. Лосі охороняються в заповідниках.)*

"Творча майстерня" (ігрові творчі завдання)
Олена Пчілка. "Сосонка"

Завдання:

1. Складіть розповідь від імені сосонки про пригоди, які з нею трапилися.

2. Намалюйте історію життя сосонки.

3. Напишіть листа до батька Івася. Переконайте його не рубати сосонку.

4. Намалюйте, якою б стала сосонка через декілька років, якби її не зрубали.

5. Напишіть листа сосонці. Висловіть своє ставлення до пригод, які трапилися з нею.

6. Напишіть сосонці листа від імені вдячного Івася.

7. Уявіть і запишіть розмову берези та липки про долю їхньої сусідки сосонки.

8. "Гомін такий знявся! Івась розповідає, показує цяцьки, діти всі щебечуть, дивуються!..." Уявіть, як Івась з друзями раділи ялинці. Підготуйте інсценізацію "Святкова ялинка".

9. "Вся вона сяє свічечками, ліхтариками, все гілля обчіпляне яблучками, якимись цяцьками, червоними, синіми, золотими, аж у очах мигтить!" Намалюйте свої улюблені ялинкові прикраси.

10. Запропонуйте свій варіант святкування Нового року без природної ялинки.

11. Розгляньте обкладинку до книги "Сосонка". Запропонуйте свій варіант.

Григір Тютюнник. "Дивак"

Завдання:

1. Як ви гадаєте, які професії міг би обрати Олесь у дорослому житті? Аргументуйте свої відповіді. *(Орієнтовні відповіді: професію художника, еколога, біолога, дослідника-природознавця, філософа тощо).*

2. Напишіть листа Олесеві. "Диваку Олесю, я тебе розумію..."

3. Поясніть учительці малювання, чому Олесь відмовився малювати перегнійного горщечка.

4. Намалюйте ілюстрації до твору. Підпишіть їх цитатами з оповідання.

5. Намалюйте малюнки-асоціації до образу Олеся.

6. Доведіть, що Олесь — "щирий друг природи". Розкажіть йому про екологічні проблеми вашої місцевості.

Євген Гуцало. "Лось"

Завдання:

1. Напишіть вдячного листа братам від імені врятованого ними лося.

2. Напишіть листа братам від свого імені "Я захоплююсь вашим учинком!".

3. Запропонуйте свій (щасливий) фінал оповідання.

4. Підготуйте звинувачувальну промову для судового засідання "Шпичак-злочинець!".

5. Намалюйте ілюстрації до твору. Підпишіть їх цитатами з оповідання.

Костянтина Малицька. "Соловей"

Завдання:

1. Опишіть своє враження від співу солов'я.

2. Пофантазуйте, про що співає соловей на волі і в неволі? "Перекладіть" спів солов'я на людську мову.

3. Напишіть звернення до людей "Бережіть свободу солов'їв!"

4. Складіть казку про пригоди солов'я в Україні.

5. Складіть казку про життя солов'я під "погідним небом африканського підсоння".

6. Дослідіть, у яких народних піснях згадується соловей. Випишіть відповідні цитати.

Рольова гра " Дослідник"

1. Дослідіть, які рослини згадуються у творах із розділу "Рідна Україна. Світ природи". Запишіть назви рослин у відповідні колонки таблиці. Про невідомі рослини дізнайтесь у вчителя природознавства, батьків або скористайтесь довідниками та інтернетом.

*Таблиця **"Рослини у творах українських письменників"***

№ з/п	Відомі мені рослини	Невідомі мені рослини

2. Дослідіть, які тварини згадуються у творах (розділ "Рідна Україна. Світ природи"). Запишіть назви тварин у відповідні колонки таблиці (за зразком попереднього завдання).

Ігрова вправа "Склади речення із творів!"

Завдання. Поєднати стрілочками частини речень, назвати твори та їх авторів.

Коли пролунав постріл,	не проста доля мені судилася!
Олесь біжить підтюпцем і раптом помічає, що…	матимете й собі м'яса, не скривджу.
Будете розумні, то…	тепер раз у раз метелиця дорогу замітає
Я таки знала, що	лось деякий час ще продовжував бігти вперед
Краще я поставлю її замість віхи, отам, на дорозі, бо…	дерева теж біжать, кружляють, ховаються одне за одного….

Дидактична гра "Бюро знахідок"

Ігрова ситуація. Учитель повідомляє учням, що в "бюро знахідок" потрапили речі, які загубили літературні герої. Учням потрібно знайти власників цих речей та довести, що саме вони є власниками загублених речей.

Речі: малюнок із зображенням дятла; сокира; кілька золотих горіхів, червоних яблучок, цукерок у кошику, солодкий коник, паперова золота рибка.

"Власники": Олесь *(Григір Тютюнник "Дивак")*; старший брат *(Є.Гуцало "Лось")*; Івась *(Олена Пчілка "Сосонка").*

Інтелектуальна гра-змагання до підсумкового уроку з теми "Рідна Україна. Світ природи"

Конкурс знавців літератури "Розумники і розумниці"

Умови гри. Учні об'єднуються в дві-три команди. Кожна команда обирає назву та капітана. Перемагає та команда, яка набере більшу кількість балів.

I тур

"Уважний читач"

Вчитель ставить по черзі запитання командам (на роздуми — 1 хвилина). За правильну відповідь — 1 бал. Якщо команда не відповідає, те саме запитання пропонується іншій команді.

1. "От — каже, — моє щастя прийшло! Я таки знала, що не проста доля мені судилася !… Боже, як же гарно, як любо! Як усі вихваляють! От коли б то липки побачили!" Що хоче сосонка, щоб побачили липки? *(Як її прикрасили в панському будинку.)*

2. Одного дня Івась і каже батькові: "Тату, порубайте вже сосну на дрова, бо вже вона пожовкла! А батько одказує: "Нащо її рубати! Краще…" Яке застосування знайшов батько сосонці? *("Краще я поставлю її замість віхи, отам, на дорозі…")*

3. "Раптом поміж кушірами промайнула чорна блискавиця і завмерла осторонь довгастою плямою. Олесь підповз ближче, пригледівся й застогнав від подиву…" Що побачив Олесь? *(Щуку.)*

4. "Плаче бідний Івась, крізь завірюху нічого перед собою не бачe. Коли се дивиться — щось мріє…" Що побачив Івась? *(Сосонку, яку батько Івасів поставив як віху.)*

5. "Спершу діти не знали, як до лося підступити, щоб і самим не провалитися. Але старший брат був розсудливий та відважний…" Як брати рятували лося? *(Прорубали сокирою канал від берега до ополонки.)*

6. "Біля школи теленькнув дзвоник, улігся гамір. А Олесь сидів посеред річки поруч зеленої, з ряскою, калюжі і плакав…" Чому плакав Олесь? *(Шука з'їла плітку, а він не зміг зашкодити.)*

7. Дятел "здригнувся, хльоснув крилом по корі і зник, залишивши у вузенькому дуплі шишку. Олесь хотів дістати її і покуштувать, та передумав…." Чому Олесь не забрав шишку? *(Хлопчик залишив її для дятла.)*

8. "Оповідають, що, почувши раз молоду дівчину, яка співала гарним голосом за фортепіано, влетів соловей до кімнати й…" Що трапилося з пташкою? *("… упокоєний тонами, біля її ніг загинув". К.Малицька. "Соловей".)*

9. "Підлітає й опадає на землю з повислим крильцем, буцімто зламаним…" Поясніть поведінку самички солов'я. *(Рятує своїх дітей, відволікаючи тих, хто їм загрожує.)*

10. "— Моя доленько! — скрикнула мати…. — Та яке ж ти худе стало! Яке ж то тобі лишенько було!.." До кого звертається мати, і яке йому "лишенько було"? *(До Івася, який зазнав лиха на службі у пана.)*

II тур

"Творчий читач"

Кожна команда отримує творче завдання, на виконання якого відводиться 7—10 хвилин.

1. Проведіть віртуальну екскурсію Україною для тих, хто "не бував у наших краях", використовуючи поезії Павла Тичини.

2. Складіть декілька загадок про природу за поезіями Богдана-Ігоря Антонича.

3. Відтворіть усі звуки, які ви почули у вірші Т.Г.Шевченка "Садок вишневий коло хати".

III тур

"Журналіст"

1. Напишіть репортаж про святкування Нового року в панському будинку. *(Олена Пчілка. "Сосонка")*

2. Складіть запитання для інтерв'ю з Олесем — "щирим другом природи". *(Григір Тютюнник. "Дивак")*

3. Проведіть журналістське розслідування щодо вбивства лося. *(Євген Гуцало. "Лось")*

УДК 373.5.016:821.161.2]:37.02

Сучасне українське фентезі: формування змісту поглибленого вивчення національної літератури

Наталя Логвіненко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

У статті йдеться про розвиток жанру фентезі в українській літературі, причини його популярності, актуалізацію вивчення творів фентезі в умовах реформування літературної освіти в основній школі.

Ключові слова: *фентезі, різновид фантастики, предмет поглибленого вивчення національної літератури.*

Добір жанрово-тематичного розмаїття художнього матеріалу як один із шляхів оновлення змісту літературної освіти школярів на компетентнісних засадах актуалізував вивчення творів сучасного українського фентезі. Спостереження за формуванням і розвитком національного варіанту фентезі в оригінальній українській літературі здійснюємо шляхом поглибленого вивчення предмета на факультативних заняттях.

Сьогодні українська література існує у вільному суспільстві, де кожен може читати і писати те, що йому подобається. За свідченнями науковців, нині триває дискусія щодо шляхів розвитку сучасної української літератури, у контексті якої і дослідниками, і письменниками часто висловлюються думки про те, що найпродуктивнішою і найпотужнішою у вітчизняному мистецтві слова є сфера фантастики й фентезі [2],[4]. Світове визнання творчості численних українських авторів (М. і С. Дяченків, В. Васильєва, А. Валентинова, В. Свержина, А. Дашкова й ін.), панівне місце вітчизняних фантастичних і фентезійних творів у друкованій продукції Росії, починаючи з середини 1990-х рр. [13], яскраво підтверджують це положення. "Потреба формування при цьому фентезійного корпусу, базованого на власне українському матеріалі, підкреслюється особливо [4] як наступний, неучнівський етап еволюції національного митця, крок до необхідної в українській літературній системі власної оригінальної міфотворчості [2]". Відповідно пріоритетним, на думку А. Гурдуза, стає розгляд кожного нового твору галузі (циклу творів і под.) з точки зору "врахування автором особливостей національної традиції й зарубіжного досвіду та водночас долання пропонованих ними стереотипів під час ренарації аспектів давньоукраїнської міфології й фольклору, міфологізації різних сфер життєдіяльності суспільства тощо[2]".

Отже, популярність жанру фентезі в Україні визначається, *по-перше*, тим, що сучасне українське фентезі ґрунтується на автентичній українській міфології. Це сприяє висвітленню природи "міфопоетики, міфотворчості, зокрема авторського міфу, визначенню характеру міфопоетичної парадигми певної художньої формації в системі літературного процесу" (А. Гурдуз, О. Чорна). Науковці вважають, що вивчення міфопоетичної сфери в українському літературознавстві останнього десятиліття було визначальним, оскільки кожний народ має свою власну міфологію і демонологію, які живуть у пам'яті поколінь. А ще, зауважує Г. Пагутяк, у кожного з нас є щось язичницьке, "воно пробивається, як трава крізь асфальт". І це, на її думку, призвело до кризи світового фентезі, бо в ньому "використовується попсовий набір кельтських міфологічних персонажів: ельфів, драконів, гоблінів і фей, що робить таку літературу позанаціональною [8, с. 6]".

По-друге, світ прадавньої української міфології дає змогу захистити індивідуальну й національну ідентичність особистості. І разом з історією, природою, культурою як своєрідними морально-етичними й духовними постійними величинами визначає рівень людяності, міру гуманізму в суспільстві.

Деякі дослідники розглядають фентезі як соціальне явище. Оскільки основними джерелами фентезі виступають магічне, міфологічне й утопічне мислення, де актуалізуються основні архетипи людського існування, саме свідомість людини, вважає О.С. Леоненко, надає безпосередню можливість реалізувати становлення духовної рівноваги та єдності з іншими. Отже, цей процес дає змогу особистості здійснити "самодетермінацію й актуалізацію духовних цінностей, які неможливі без осягнення історико-культурного досвіду й включення в систему суспільних відносин. Таким чином, цей жанр постає перед читачами як складний багатовимірний процес соціального життя з елементами міфологічного, магічного й утопічного, що конденсується в основних архетипах[5]".

По-третє, література жанру фентезі дає змогу проговорювати з підлітками речі, очевидні для "літератури дорослої". Говорити про кохання, дружбу, відданість, чесність без обов'язкової для "мейнстріму іронічної недбалої посмішки" (В. Пузій), виховувати повагу до попередніх поколінь. Це дуже важливо для юного читача, адже у нього система цінностей тільки-но формується. На думку письменників і науковців, це одна із суттєвих і недооцінених функцій жанру.

Крім того, вивчення творів сучасного українського фентезі сприяє не тільки розкриттю важливих для молодого читача морально-етичних норм, а й спонукає досліджувати величезні пласти національної культури; розвиває здатність мріяти, уявляти, фантазувати, що з часом стає визначальною для молоді, якій притаманне бажання змінювати, перебудовувати. Твори жанру фентезі підвищують рівень знань читача з історії чи міфології, культурології, літературо- й мистецтвознавства (наукова фантастика — з точних наук).

Отже, поява літератури жанру фентезі в сучасному літературному процесі обумовлена значним етнографічним струменем фантастичних творів, посиле-

ним інтересом письменників-фантастів до історичного минулого, до автентичної міфології. І реалізується він не тільки у створенні слов'янського фентезі, а й у написанні масштабних історико-міфологічних і "химерних" романів, які ґрунтуються на сюжетах як світової, так і вітчизняної історії. Така особливість притаманна і українській, і російській фантастичній літературі. У використанні національної міфології, як зазначає Т.М. Литвиненко, для українських фантастичних творів властиві дві основні риси: "перша пов'язана з висвітленням національно-історичного підґрунтя, друга — з продовженням національно-культурної традиції (М. Гоголь, М. Коцюбинський). Але обидві вони подаються у філософсько-фантастичному ключі й сприяють створенню неповторних світів [6, с. 360]".

Визначаючи специфічні особливості фантастики України на межі XX—XXI століть, Н. С. Савицька зауважує, що фентезі, як прийнято традиційно вважати, з'явилося у творчій лабораторії українських фантастів наприкінці 80-х років, а поширилося в середині 90-х років XX століття як несприйняття технологічних тенденцій розвитку цивілізації, розуміння технократії як гаранта бездуховності сучасного суспільства, протест проти раціоналізації культури. Ще однією причиною великої уваги до цього різновиду фантастики, вважає дослідниця, є ескапізм: фентезі дає можливість відійти від реальних проблем сучасної дійсності[10].

Дослідники минулого української фантастичної прози Д.Є. Громов, А. Валентинов, О.С. Ладиженський відзначають, що завдяки фентезі українська фантастика має давнє коріння, яке сягає середньовіччя, коли українська література стояла на міцному ґрунті фольклору і апокрифів (Києво-Печерський Патерик; "Роксоланія" Себастьяна Кленовича).

Новий поштовх для розвитку української фантастики і фентезі як її різновиду дала література бароко, що панувала в XVII столітті, вона особливо використовувала фантастичні сюжети. Творчість митрополита Петра Могили яскравий тому приклад. Дослідники аналізують цілий цикл його новел фантастичного і міфічного спрямування. Вони побудовані відповідно до вимог жанру. Автор, зокрема, переконує читача у достовірності подій, які нібито проходять перед його очима й учасником яких він є, називаються імена й дати. Але якщо Києво-Печерський Патерик створювався як збірник житія святих, то Петро Могила, як свідчать дослідники, писав свої твори "з літературною метою: розважити, настращати і водночас настановити читачів [1]".

Елементи фентезі містять і козацькі літописи (Самовидця, Величка, Граб'янки). Вони створювалися в другій половині XVII — на початку XVIII століть. У вставних новелах мова йде про зловісних мертвих, які то намагаються підпалити церкву, то виходять із криниць. Розповіді створюють досить сумну картину. Дослідники зауважують, що такі сюжети не мають щасливого кінця. Це дозволяє віднести ці твори до раннього різновиду *хорора*.

На межі двох жанрів — фентезі й альтернативної історії — створив на початку XVIII ст. трагікомедію "Володимир" Феофан Прокопович. А. Валентинов, Д. Громов і О. Ладиженський вважають, що присутність у творі злих вихідців із Аду (привидів і не привидів — вони інколи змальовані автором в образах язичницьких богів-демонів), яким протистоять сміливці із світлих світів, робить "Феофана Прокоповича одним із батьків слов'янського фентезі". У драмі "Володимир" діють і реальні персонажі (сам Володимир, брат його Ярополк), які творять реальну історію, хоча вона не має нічого спільного з тією, що описав Нестор-літописець. Природною є "ефектна кульмінація", у якій добро перемагає зло.

Ці традиції так чи інакше наявні в усій літературі XVIII століття.

Дослідники історії розвитку фантастики в Україні вважають, що "саме з фантастики почалась сучасна українська література, яка веде свій початок від 1798 року, коли в Петербурзі було видано перші розділи "Енеїди" Івана Котляревського[1]".

"Енеїду" Івана Котляревського письменники, крім загальновизнаних "перший твір, написаний українською мовою", "бурлескно-травестійна, героїчно-комічна поема", зараховують до *героїчного фентезі* з досить складною і вишуканою жанрово-виконавською конструкцією: *"Автор перш за все створює власний всесвіт, щедро перемішуючи реалії гомерівського, античного і досить сучасного йому світів. Поряд з легендарними троянцями і латинами у світі "Енеїди" чудово почувають себе народи Європи XVIII століття. Так само перемішані й артефакти — разом з мечами і списами використовується вогнепальна зброя, сучасний одяг, їжа і, звичайно, напої. Герої твору — Еней з товаришами та їхні противники — розмовляють українською і латиною. Більше того, задовго до Толкієна Котляревський використав в "Енеїді" аж дві штучно створених говірки, придумані не ним самим, а взяті зі студентського лексикону*[1]*".*

Віднести поему до літератури фентезі дозволяють і всі необхідні для цього жанру складові сюжету "Енеїди": втручання потойбічних сил, чаклунство, чаклуни-маги, які розмовляють на бурсацькому жаргоні; подорожі до Аду і, безумовно, чисельні битви, під час яких славні герої розмахують мечами і стріляють із гармат. Дослідники вважають, що І.П. Котляревський проявив чимале художнє чуття, коли не довів розповідь до щасливого кінця. Пригадаймо: моторний парубок Еней, хоч куди козак, мстить за загиблого товариша. Такий фінал ставиться у приклад сучасним письменникам, які прагнуть за будь-яку ціну "одружити головного героя на принцесі або насунути йому корону по самі вуха[1]".

З точки зору особливостей жанру фентезі розглядають дослідники і п'єсу І.П. Котляревського "Москаль-чарівник", повість Г. Квітки-Основ'яненка "Конотопська відьма", ранні балади Т.Г. Шевченка "Причинна", "Тополя", "Відьма" та ін.; цикл М.В. Гоголя "Вечори на хуторі біля Диканьки", повість "Вій", оповідання "Портрет", що своїм корінням сягає глибин української народної культури. Саме М.В. Гоголь творами фантастичного спрямування максимально розвинув традиції українського фентезі XIX століття, вони стали вершиною фантастики українського, та й російського, романтизму і водночас її завершенням.

На жаль, в українській літературі другої половини XIX — початку XX століття при різноманітті жанрів і сюжетів знайти хоча б один твір фентезі неможливо. Безумовно, виключення становить драма-феєрія Лесі Українки "Лісова пісня", створена за мотивами, сюжетами, образами фольклору. Сьогодні її "Лісову пісню" дослідники сміливо зараховують до типового фентезі з усіма ознаками жанру[1].

У Вікіпедії читаємо: **фентезі** (англ. fantasy — фантазія) — літературний жанр, у якому магія та інші надприродні явища є головними елементами сюжету, теми чи місця дії. Багато історій цього жанру відбуваються у вигаданих світах, де магія є звичною справою. Як правило, від наукової фантастики і літератури жахів фентезі відрізняється відсутністю (псевдо)-

наукових та макабричних тем, хоча усі три жанри мають багато спільного.

Доводилося спостерігати за тим, що фантастика та фентезі в Україні часто сприймаються як синоніми, хоча "Літературознавча енциклопедія" тлумачить: *"**Фентезі** (англ. fantasy: ідея, вигадка) — жанровий різновид фантастики, в якому використовуються ірраціональні мотиви чарівництва, магії, рицарського епосу, поєднані з реалістичною нарацією, змальовуються віртуальні світи із середньовічними реаліями, нетехнічною психологією*[7]*".* Твори, написані у стилі фентезі, на думку А. Трокайя, не підлягають логічному розумінню, а визначальними для них є фатум, етична позиція "добро — зло", винагорода за зусилля подолання перешкод, диво і т. д. Після появи роману Дж. Р. Р. Толкіна "Володар кілець" у 1954 р. термін "фентезі" остаточно приживається в літературі та поступово починає займати все більшу частину культурного життя людей: живопис, кінематограф, комп'ютерні та настільні ігри і т. ін.

Отже, найголовнішими ознаками жанру є фантастичні елементи, включені у внутрішньо цілісне місце дії, а незмінною темою — запозичення з міфології та фольклору. Така структура допускає існування будь-якого фантастичного елементу: він може бути прихованим або проникати в на вигляд реальний світ, може втягувати героїв у світ із саме такими елементами, або може відбуватися у вигаданому світі, в якому такі елементи є невід'ємною частиною. По суті, фентезійний світ керується законами, які сам створює, дозволяючи використання магії та інших фантастичних прийомів, однак залишаючись внутрішньо цілісним.

О.С. Леоненко вважає, що саме міфологізм є відмітною особливістю *фентезі*, яке прийшло на зміну естетико-інтелектуальній грі і відкрило нові горизонти для читачів — це зробило фентезі надзвичайно популярним. До жанрових атрибутів фентезі науковець, зокрема, відносить такі: наявність вигаданого світу, де відбуваються події, неможливі в реальності; наявність вигаданих, чарівних істот, магії й потойбічного світу. Цей жанр, на її думку, є результатом процесу реміфологізації в літературі. Водночас письменники моделюють власну міфологічну систему.

Містичні та інші елементи, які згодом окреслили фентезі та його різні піджанри, завжди були частиною деяких із найвидатніших і найпопулярніших літературних творів — фантастичні пригоди про відважних героїв та героїнь, смертоносних монстрів і таємничі світи надихали багатьох авторів і читачів. У цьому сенсі історія фентезі нерозривно пов'язана з історією літератури.

О. Романенко, досліджуючи *фольклорні мотиви та сюжети в сучасній українській літературі,* відзначає, що *фентезі* як особливий різновид фантастики, заснований на естетизації міфологічних та фольклорних мотивів, якнайширше використовує фольклорні мотиви, серед яких насамперед — архетипічні образи Добра і Зла. Саме їх протистояння, констатує дослідниця, рухає сюжетну лінію, наприклад, у новелі "Оскол" та романі "Привратник" Марини і Сергія Дяченків. *"Фентезі активно використовує один із провідних мотивів фольклорних переказів — перехід героя із звичного для нього світу у світ, йому чужий, ворожий до нього. Опинившись за межею Добра, він змушений протистояти Злу в образі когось із персонажів, та водночас — із Злом, яке оселяється у його душі або ж намагається підкорити його душу*[9]". Цей мотив читач зможе виразно простежити у новелі "Оскол". Варто, вважає О. Романенко, звернути особливу увагу на головного героя, душа якого завойована злом, причому "метафоричне Зло мешкає в замку, сакральній території. Влада Зла настільки сильна, що, опинившись за межами замку (за межами її дії), герої переживають руйнівне моральне спустошення".

Крім того, у творах фентезі обов'язково присутні наділені містичною властивістю сакральні предмети, невеличкі амулети. "Відгомін цих явлень зрозумілий будь-якому фольклористу без зайвих тлумачень. Це сакральне перейменування людини, приховування її імені та ін., довкола розгадки їх таємниці будуються усі сюжетні перипетії[9]". Підтвердження цьому знаходитимемо в багатьох творах сучасних письменників (М. та С. Дяченків, Дари Корній).

Фентезі часто називають казкою для дорослих. Що спільного і відмінного є у фольклорній казці і фентезі?

Цій проблемі присвячені дослідження зокрема Н. Дев'ятко, О. Романенко. Вони вважають, що чарівні казки найближчі до фентезі. У їхніх спостереженнях знаходимо порівняння ролі містичних предметів; визначення ролі часу і простору в казці і фентезі; дидактичної спрямованості змісту. У казці зміст повчальний, наголошує Н. Дев'ятко, твори ж фентезі вимагають від читача роздумів і самостійних висновків, оцінки вчинків героїв.

О. Романенко, наприклад, зауважує, що "*світи фентезі* — це світи припущень, причому вони очевидні й автори цього не приховують, реальність у фентезі володіє особливою властивістю — вона виступає як паралельний світ до дійсності, відомої читачеві. Фольклорна казка заснована на принципі сприйняття казкової дійсності як реальної. Казка має замкнений простір та час, перемога Добра над Злом для казки очевидна, вона співмірна із можливостями героя. А от така перемога у фентезі неможлива, можливе лише збалансування їх співвідношення у певні моменти, час і простір у творах фентезі надзвичайно пластичні, в них відсутні традиційність структури і композиційні елементи, навпаки — фентезі вбирає в себе міфологічні, біблійні сюжети, фольклорні мотиви, філософські ідеї, науково-популярні припущення та відкриття й моделює власну картину дійсності, свій світ[9]".

Ознайомлення учнів з науково-теоретичними розвідками щодо особливостей жанру під час самостійної, групової чи колективної роботи спрямовуємо на вдумливе спостереження, дослідження художніх творів під час їх текстуального вивчення. Спонукаємо опрацьовувати наукові і фентезійні тексти з нотатками олівцем на полях. Наприклад, виділимо з дослідження О. Романенко:

— у *фентезі* казкові закони діють як закони світобудови,

— у *казці* час і простір сакральні, метафоричні за своєю сутністю й покликані пояснити закони світобудови в реальному світі,

— у *фентезі* реальність виступає як паралельний світ до дійсності, відомої читачеві,

— *казка* заснована на принципі сприйняття казкової дійсності як реальної,

— *казка* має замкнений простір та час,

— у *творах фентезі* час і простір надзвичайно пластичні,

— у *фентезі* закони світу стандартизовані, варіює тільки зовнішній антураж, деталі,

— у *фентезі* фольклорні елементи десакралізуються, стають умовностями, фоном, на якому розгортаються події.

Учням пропонуватимемо доводити ці думки

аналізом проблематики твору, образами, ідеями, психологією і філософією їх розкриття. На перших заняттях роботу проводимо колективно, поступово замінюючи її самостійною. Зрозуміло, що естетичні смаки, захоплення певними ідеями будуть особистісними, тому подальше обговорення (дискусії) їх в класі, в групі допомагатимуть засвоювати необхідну інформацію.

Врахування вищезазначеного дало змогу розробити авторську програму курсу за вибором (факультативу) для учнів 8-9 класів "Сучасне українське фентезі", змістове наповнення якої здійснено за хронологічним принципом.

Опираючись на загальновідомі визначення, що фентезі (з англ. fantasy — "фантазія") — це вид фантастичної літератури, заснований на використанні міфологічних і казкових мотивів, який у сучасному вигляді сформувався на початку XX століття в Англії, важливу увагу приділяємо особливостям *сучасного українського фентезі*, що твориться на основі української міфології. Це дало підстави виділити проблему джерел сучасного українського фентезі в окремий тематичний блок *"Джерела сучасного українського фентезі".* Він висвітлюється шляхом розкриття питань: "Українська міфологія — одна з найдавніших та найоригінальніших міфологій світу", "Найпоширеніші міфи, легенди та перекази про духовні сили та міфічних богів".

Готуючись до лекції, запропонуємо восьмикласникам актуалізувати свій життєвий досвід: пригадати і підготувати розповідь про українську міфологію як особливу форму світосприймання; вірування праслов'ян як витоки української міфології. Важливо у вступній лекції повторити про духовні сили (домовик, лісовик, водяник, русалка, чорт, перелесник, берегиня, болотяник та ін.) і міфічних богів (Перун, Велес, Сварог, Дажбог, Хорс, Стрибог, Мокош та ін.); про особливості української ментальності, що виявляється у поєднанні язичницьких і християнських вірувань та традицій у світогляді; розкрити змістове наповнення понятть "міф", "міфологія", "автентична українська міфологія", "герої жанру", "концепція жанру"; виокремити різновиди жанру — героїчне, високе(епічне), ігрове, історичне, гумористичне, темне, ліричне, дитяче, міське фентезі, пародія на фентезі, технофентезі та ін.

Пам'ятаємо, що з вивчення міфів, легенд, переказів, фольклорних поетичних творів розпочиналося вивчення української літератури в основній школі. Це дає змогу організувати проведення заняття на засадах суб'єкт-суб'єктного навчання, коли учні самостійно оберуть проблему для висвітлення, визначать форми роботи (індивідуальну, парну, групову). Учитель як суб'єкт навчально-виховного процесу з'ясує свої завдання щодо висвітлення необхідної проблеми, організації навчальної діяльності учнів, проведення консультацій і порядку розкриття підтем під час колективної лекції.

В таких умовах реалізуємо й педагогіку співробітництва, співтворчості, індивідуалізації на основі активізації творчого саморозвитку кожного учня, розвитку емоційного інтелекту тощо, що передбачає гуманізація усіх аспектів шкільної освіти.

Практичним заняттям, на яких учні розглядають самостійно дібрані художні твори класиків української літератури (Іван Котляревський, Микола Гоголь, Григорій Квітка-Основ'яненко, Пантелеймон Куліш, Марко Вовчок, Олекса Стороженко, Микола Костомаров, Іван Франко, Богдан Лепкий, Леся Українка, Панас Мирний, Василь Стефаник, Михайло Коцюбинський та ін.) як твори фантастичного спрямування, передуватиме серйозна лекція вчителя з елементами евристичної бесіди на тему "Історія розвитку жанру фентезі від давнини до сучасності", основні етапи якої окреслено у нашому викладі.

Тематичний блок *"Сучасне українське фентезі"* передбачає текстуальне вивчення творів: Тараса Завітайла *"Зброя вогню"(2006), "Діти Праліса"* (2007); Володимира Арєнєва *"Бісова душа, або Заклятий скарб"* (2003); Віталія Климчука *"Рутенія. Повернення відьми"* (2011); Галини Пагутяк *"Королівство"* (2005)., М. та С. Дяченків *"Ритуал"* (1996, 2010); Наталі Тисовської *"Останній шаман"* (2008); Костянтина Матвієнка *"Час настав"* (2011); Дари Корній *"Гонихмарник"* (2010) та ін. за поданими анотаціями, практичне з'ясування особливостей жанру, його відмінностей від фантастики. Як бачимо, кількість творів незначна, оскільки всі вони великі за обсягом і на їх опрацювання виділяємо не менше трьох годин.

Вступне заняття передбачає обговорити з учнями зміст і завдання факультативного курсу, мотивацію їхнього вибору. Припускаємо, що більшість із них захоплюється читанням творів жанру фентезі, але мало знає про сучасне українське фентезі. Хтось хоче знати більше про цей різновид української фантастики. Після вступної лекції словесника запропонуємо учням самостійно підготувати повідомлення про сучасних письменників, які працюють у жанрі фентезі: назвати прізвища і твори, відгуки про них; кого з названих письменників знають, читали їхні твори; які радили б прочитати своїм одноліткам, які б хотіли прочитати самі після зібраної інформації.

Вислухавши повідомлення восьмикласників на практичному занятті, познайомимо їх із змістом програми факультативного курсу, проаналізуємо, як збігаються думки суб'єктів навчального процесу. Якщо виникне потреба, можемо колективно внести корективи в змістове наповнення факультативних занять.

Завершуємо курс учнівською конференцією "Мій улюблений твір сучасного українського фентезі". Рекомендуємо учням добирати твори, які текстуально на факультативних заняттях не розглядалися.

Твори сучасного українського фентезі сприяють розвиткові *педагогіки* пригоди, яка, за дослідженнями Г.Л. Токмань, розглядає пригоду як *"випробування духовних сил в екстремальних обставинах, можливість здійснення екзистенційного вибору, наслідком чого стає утвердження особистісної ієрархії цінностей* [11, с.57]".

Змістове наповнення програми факультативного курсу для учнів 8-9 класів відповідає критеріям добирання текстів для підліткового читання за педагогікою пригоди, оскільки текстуальне вивчення творів жанру фентезі дає змогу зосереджувати увагу учнів на гостроті сюжетної розповіді, спонукає їх до написання власних пригодницьких творів і *"поступово переводить інтерес учнів від каскаду напружених подій до не менш напруженого перебігу процесів емоційного, інтелектуального, духовного існування людини*[11, с.57]".

Зміст фентезійних творів спонукає до побудови факультативних занять на основі пригоди як цікавої історії, інтриги, "деталізації напруженого моменту, інших засобів пригодницького письма".

Наприклад, О.С. Леоненко, досліджуючи роман *"Королівство" Г. Пагутяк* як твір жанру фентезі, зауважує, що письменниця використовує своєрідний принцип оформлення просторово-часового елементу, в якому розвивається пригодницький сюжет. У більшості творів жанру фентезі провідним мотивом виступає мотив подорожі, у "Королівстві" — ще й проблема самоідентифікації: "на тлі незвичайних пригод і фантас-

тичних елементів за допомогою мотиву квесту, що виступає метафорою пізнання й самопізнання", автор актуалізує сучасні проблеми[5].

Аналіз творчості письменниці свідчить про продовження й розвиток міфотворчої традиції, вимогу постійного оновлення фантастичних складових у контексті сучасності. О.С. Леоненко вважає, що українські моделі фентезі дещо відрізняються від класичних західних, стверджуючи при цьому схильність національних письменників до заглиблення в етичні й філософські парадигми. У результаті подібних творчих експериментів з'являється проза з концентрованою філософською направленістю, просякнута глибинним психологізмом. Дослідниця відзначає особливу знакову систему для передачі інформації у творах вітчизняного фентезі, коли відбувається творення власного авторського ірраціонального світу, який ґрунтується на міфопоетичних традиціях й авторському світовідчутті.

Узагальнюючи свої спостереження, О.С. Леоненко робить висновок, що *"фентезі в українській літературі повторює загальноєвропейський шлях, який поєднує фантастичні концепти разом з онтологічною, екзистенційною й філософською проблематикою*[5]*"*, що підтверджує думку багатьох дослідників про багатоплановість фентезійних творів, вивчення яких сприятиме поглибленню знань про національну культуру і літературу зокрема. Адже спеціалісти стурбовані тим, що "у дитячому середовищі тривожними темпами поширюється масове статусне невизнання високої духовності, тобто небажання підлітка ототожнювати себе з культурою, з інтелектуальною творчістю, з персонажами літературних творів — носіїв духовності. Замість цього підліток віддає перевагу культурним сурогатам, ідеологічним забобонам і грубому марновірству. І як наслідок — чимало гуманітарних і природознавчих дисциплін у школі втрачають свою соціальну і світоглядну ефективність [14, с.113]".

Читання творів сучасного українського фентезі, на думку вчених, допомагає підліткам "відчути свою самодостатність через гармонію оточення, а не через його розколотість, не через поляризацію думок", оскільки розколотість суспільства, його надмірна політизація викликає їхню реакцію добровільної самоізоляції у світі дитинства [14, с.115].

Не треба переконувати, що тільки література у юному віці є дієвим інструментом для розвитку особистості і "подолання стереотипізації свідомості читачів, якими маніпулюють, запевняючи, що література насамперед має розважати, а не розвивати, вчити чи ставити запитання і пропонувати свої відповіді. Лише книга дає можливість людині фантазувати самій, а не сприймати вже готові шаблони чи образи, які подає кіно, телебачення, комп'ютерні ігри. Все це не дає розвитку, якими не були б спецефекти чи графіка, а книга через слово веде у свій світ. Фантазування вимагає певних психологічних зусиль" (Н. Дев'ятко). Оскільки "добра книжка у жанрі фентезі ніколи не обмежується лише прикметами жанру" (Я. Дубинянська), маємо надію, що вивчення творів сучасного українського фентезі сприятиме поглибленню знань про національну культуру, вирішенню морально-етичних проблем, вихованню особистості, ерудованої, інтелектуальної, яка здатна змінювати світ на краще.

Література

1. Валентинов А. Замітки про українську фантастику [Електронний ресурс] / Андрій Валентинов, Дмитро Громов та Олег Ладиженський. — Режим доступу: www.litlikbez.com
2. Гурдуз А.І. Роман Дари Корній "Гонихмарник": місце в мистецькому контексті з погляду традиції й новаторства /Андрій Гурдуз. — Українознавчий альманах. — 2012. — №9.
3. Зборовська Н. Літературний процес і завдання критики / Н. Зборовська // Слово і Час. — 2004. — № 4. — С. 3—7.
4. Капранов В. "Украинская фантастика — вполне": беседа с братьями Капрановыми [Електронний ресурс] / В. Капранов, Д. Капранов ; вёл В. Пузий // Реальность фантастики. — 2003. — № 3 (3). — Режим доступу: http://www.rf.com.ua/article/75.
5. Леоненко О.С. Жанр фентезі в українській прозі кінця XX — початку XXI століття /Олександра Сергіївна Леоненко. — Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, 10.01.01 — українська література. — Черкаси, 2010.
6. Литвиненко Т.М. Національна міфологія в українській російськомовній фантастиці межі XX—XXI століть / Тетяна Миколаївна Литвиненко. // Філологічні науки: зб. наук. праць. — Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. — С. 355—361.
7. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. — К.: Академія, 2007. — (Серія "Енциклопедія ерудита": ЕЕ). Т. 2: М (Маадай-Кара) — Я (я-форма) / авт. уклад. Ковалів Ю. І. — 622 с.
8. Пагутяк Г. Україна без гоблінів /Галина Пагутяк //Дара Корній. Зворотний бік світла. — Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2013. — 320 с.: іл.
9. Романенко О. Фольклорні мотиви та сюжети в сучасній українській літературі: кітчеві експерименти чи нові художні акценти? [Електронний ресурс] / Олена Романенко. – Режим доступу: http://www.info-library.com.ua/books-text-10764.html
10. Савицька Н.С. Сучасна фантастична література України й Росії [Електронний ресурс] /Н.С. Савицька. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/18.htm
11. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник / Г.Л. Токмань. — К.: ВЦ "Академія", 2012. — 312 с. — (Серія "Альма-матер").
12. Трокай А. Фантастика і фентезі в сучасній українській літературі / А. Трокай [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/bib_planeta/pdf/ 1002.pdf (Джерело: Бібліотечна планета. — 2010. — №2(48). — С.29)
13. Чёрный И. "Mater et Magistra": Размышления о фантастике вообще и современной фантастике Украины в частности [Електронний ресурс] / И. Чёрный // История фэндома. — 2000. — Режим доступу: fandom.rusf.ru/about_fan/cherny_05.htm.
14. Шалагінов Б. Сучасний український учень як суб'єкт гуманітарної освіти [Текст]. /Борис Шалагінов //Література. Діти. Час:Вісник Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва. Вип.1. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2011. — 192 с.

Наталия Логвиненко. Современное украинское фэнтези: формирование содержания углубленного изучения национальной литературы

В статье идет речь о развитии жанра фэнтези в украинской литературе, причинах его популярности, актуализации изучения произведений фэнтези в условиях реформирования литературного образования в основной школе.

Ключевые слова: *фэнтези, разновидность фантастики, предмет.*

Natalia Logvinenko. Modern Ukrainian fentezi: forming of maintenance of deep study of national literature

Speech goes in the article about development of genre of fentezi in Ukrainian literature, reasons of his popularity, actualization of study of works of fentezi in the conditions of reformation of literary education at basic school.

Keywords: *fentezi, variety of fantasy, article of deep study of national literature.*

Розвиток літературних компетенцій п'ятикласників у процесі вивчення фольклорної казки

С.П. Паламар,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
Київ

У статті розглянуто проблему розвитку літературних компетенцій учнів 5 класів під час вивчення фольклорної казки.
Ключові слова: *літературна компетентність, літературні компетенції, текст, культура, діалог, знання і вміння, діяльність, метод проектів, рефлексія.*

У сучасному швидкоплинному світі людина змушена навчатися протягом усього життя. Однією з умов успішної самоосвіти є сформованість ключових компетентностей, про що сказано в Державному стандарті повної загальної середньої освіти [1], який ґрунтується на засадах компетентнісного підходу. Центральне місце в переліку компетентностей школяра займає літературна компетентність [1, 14].

Відомо, що ставлення людини до книги — активне або пасивне — формується в молодшому шкільному віці. Варто відзначити і те, що в наші дні, коли школа переорієнтовується з розвитку пам'яті дитини на розвиток її мислення, роль книги незмірно зростає. З огляду на це, формування і розвиток читацької і літературної компетентностей учнів у процесі читання та аналізу художніх творів є важливою педагогічною проблемою сучасної літературної освіти.

Постановка проблеми: метою пропонованої статті є спроба визначення понять "літературна компетентність" і "літературна компетенція", методичного осмислення та оперування ними під час читання й аналізу фольклорних казок на уроках української літератури в 5 класі.

Аналіз останніх досліджень. Поняття ключових (базових, надпредметних, універсальних) компетентностей, які стосуються не окремих предметів, а враховують зв'язки між ними, розроблено вітчизняними і зарубіжними вченими (Н. Бібік, В. Болотов, Д. Даниел, І. Єрмаков, І. Зимня, В. Кальней, В. Краєвський, О. Овчарук, Д. Равен, М. Стобарт, А. Хуторської, І.Фрумін, С.Шишов та ін.). Поняття предметної компетентності як набутого учнями у процесі навчання досвіду специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань, подано у Державному стандарті повної загальної середньої освіти [1, 4]. Предметна компетенція розглядається як "сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій" [1, 4]. Користуючись наведеними визначеннями, розмежовуємо поняття "компетентності" і "компетенції" як загальне і часткове: компетентність — це *досвід* певної *діяльності*, а компетенція — лише *сукупність знань і вмінь* у межах певного предмета.

Серед характеристик сучасної людини, здатної вирішувати життєві проблеми, називають уміння зрозуміти, витлумачити, критично оцінити прочитаний або прослуханий текст (художній, науково-популярний, діловий, публіцистичний), висловити власну думку про нього. Ці уміння людина розвиває впродовж усього життя, але основи їх закладаються і формуються в школі, зокрема на уроках літератури. Згідно з останніми дослідженнями, основи літературної компетентності складають:

— здатність до повноцінного сприйняття літературних творів у контексті духовних цінностей національної і світової художньої культури;

— готовність до самостійного спілкування з твором мистецтва, до діалогу з автором через текст;

— предметні літературні компетенції (читання, аналіз, коментар, відтворення елементів тексту, створення власних висловлювань), мовленнєві, інтелектуальні і творчі здібності;

— здатність засвоєння через предмет літератури уявлень про світ, які сприяють успішній соціокультурній адаптації учня [4, 390].

Основна частина. Курс української літератури потребує переосмислення на основі нової, компетентнісної, освітньої парадигми, перегляду цілей шкільного вивчення літератури, нових підходів до оцінювання його результатів. Основні компетентності в літературній сфері, необхідні школяру:

— загальнокультурна літературна компетентність — сприйняття літератури як невід'ємної частини національної культури, розуміння приналежності літератури до сфери художньої культури (мистецтва), усвідомлення її специфіки як мистецтва слова; знання і розуміння змісту та проблематики вітчизняних та зарубіжних художніх творів, обов'язкових для вивчення; уявлення про найважливіші етапи розвитку літературного процесу, про основні факти життя і творчості видатних письменників;

— ціннісно-світоглядна компетентність — розуміння моральних цінностей і світоглядних категорій, відображених у літературі, вміння визначати та обґрунтовувати своє ставлення до цих цінностей, відстоювати гуманістичні моральні позиції;

— читацька компетентність — здатність до творчого читання, освоєння літературного твору на особистісному рівні; вміння вступати в діалог "автор — читач", занурюватися в переживання героїв; розуміння специфіки мови художнього твору;

— мовленнєва компетентність — знання норм літера-

турної мови; володіння основними видами мовленнєвої діяльності; здатність до написання творів різних типів і літературних творчих робіт різних жанрів [3, 26 — 27].

Досвід п'ятикласників у вивченні літератури ще досить незначний, тому говорити про розвиток їхньої літературної компетентності рано. Проте учні цього віку повинні мати зачатки читацької компетентності — необхідні знання, вміння та навички, що дозволяють дитині вільно орієнтуватися у розмаїтті книг, бібліографічну грамотність, позитивне ставлення до читання. Складові літературної компетентності — літературні компетенції — вчитель має визначити самостійно, виходячи зі змісту нової програми, спираючись на сукупність необхідних знань і вмінь учня.

Коло основних літературознавчих понять, якими повинен володіти п'ятикласник:

— "фольклор" і "література";

— "міф" і "легенда";

— "казка народна" і "казка літературна";

— "автор", "тема", "герой художнього твору";

— "загадка", "прислів'я", "приказка";

— "епітет", "метафора", "порівняння";

— "вірш", "оповідання".

Формулювання змісту літературних компетенцій учнів 5 класу базується на вимогах до їхніх елементарних знань і вмінь. Так, учень повинен відрізняти літературний твір від фольклорного, знати особливості сюжету і композиції народної казки, роль фантастичних елементів у ній, характерні особливості казкових героїв, мови казок. Аналізуючи казку, п'ятикласник має продемонструвати розуміння причинно-наслідкових зв'язків у ній, охарактеризувати героїв, показати власне ставлення до прочитаного. Сукупність цих знань і вмінь складає літературні компетенції школяра. Їх формування потребує методів, безпосередньо пов'язаних з практичною діяльністю.

Провідне місце серед таких методів належить методу проектів, що набуває все більшої популярності за рахунок раціонального поєднання теоретичних знань і їх практичного застосування для вирішення конкретних проблем. Організація проектно-дослідницької діяльності має таку структуру: мотив — проблема — мета — завдання — методи і способи — план — дії — результати — рефлексія. Так, мотивом для роботи над проектом "Добро і зло в українських народних казках" для п'ятикласників послужило запитання на одному з уроків: "Чому добро у казках завжди перемагає?" Вирішено було це з'ясувати. За бажанням учасників проекту були сформовані групи, кожна з яких отримала завдання: проаналізувати одну із запропонованих програмою фольклорних казок ("Про правду і кривду" і "Мудра дівчина") і дати відповідь на поставлене запитання. Для успішної реалізації завдання вирішено було використовувати найрізноманітніші методи: словесні, наочні, практичні. Потім під керівництвом вчителя для кожної групи було складено такий план дій:

1. Представити в малюнках позитивних і негативних героїв досліджуваної казки.

2. Прокоментувати найголовніші (ключові) епізоди.

3. Інсценувати найбільш цікаві уривки (поставити сцени, підготувати костюми і декорації).

Результатом (продуктом) проектної діяльності стали комп'ютерна демонстрація малюнків у технології слайд-шоу, переказ ключових епізодів (із включенням власного коментаря і оцінки), міні-вистави за змістом казок.

Перевага методу проекту в порівнянні з іншими очевидна: кожен учень залучений в активний творчий процес засвоєння нових знань, самостійно виконує той вид роботи, який обраний ним самим, бере участь у спільній праці, в процесі спілкування, комунікації; підвищує мотивацію до вивчення предмета, набуває досвіду дослідницької роботи. У проектантів формуються предметні і надпредметні компетенції — комплексні властивості особистості, що охоплюють взаємопов'язані знання, вміння, цінності, а також готовність мобілізувати їх у необхідній ситуації.

У процесі проектної діяльності формуються різні загальнонавчальні вміння та навички — рефлексивні, пошукові, оціночні, вміння і навички співпраці, комунікативні, презентаційні.

Детальніше зупинимося на комунікативних компетенціях, задіяних у процесі проектної діяльності:

— спілкуванні (вступати в діалог, ставити запитання і відповідати на них);

— участі в дискусії;

— відстоюванні власної точки зору;

— навичках монологічного мовлення.

Звичайно, що метод проектів є альтернативою класно-урочній формі навчання. Він потребує часових затрат, самостійної роботи учнів, додаткових консультацій педагога. Традиційний аналіз художнього тексту за завданнями і запитаннями, з характеристикою образів-персонажів, сюжетно-композиційних елементів, зображувально-виражальних засобів відходить на другий план. Він відбувається в дещо інших, незвичних, оригінальних формах — захисті (коментуванні) власних ілюстрацій учнів, поясненні класу амплуа героїв інсценованих уривків, презентації їхніх костюмів, коментуванні ключових епізодів, мови персонажів тощо. Проте, як показує практика, усі ці зусилля виправдані, оскільки учні, навіть ті, що зазвичай слухають твори лише на уроках літератури (та й то в кращому випадку!), звертаються до читання художнього твору, щоб вибрати уривок, намалювати героїв, дібрати цікаву сцену. Навіть найлінивіших з них заохочує колектив, спільність мети.

Презентація проекту "Добро і зло в українських народних казках" показала, що формування комунікативної компетенції ефективно здійснюється в процесі підготовки практичної діяльності та її реалізації. Учні виступали з переказами і коментарями (зразки монологічного мовлення), представляли усний захист малюнків, відповідали на проблемні запитання вчителя, на запитання однокласників (одна група ставить запитання іншій), брали участь у дискусії, створювали власні висловлювання (усні та письмові), вчилися відстоювати свою точку зору. Вчитель оцінив творчість учнів.

Рефлексія. Проблема, що виникає під час уведення елементів рефлексії в традиційний навчальний процес, полягає в тому, що учні зазвичай не виявляють причин своїх результатів або невдач, їм важко проаналізувати, що саме відбувається в ході їх діяльності. Опорою для рефлексивної діяльності учнів можуть стати запитання для самоаналізу:

— Які ваші головні результати, що ви зрозуміли, чому навчилися?

— Які завдання викликали найбільший інтерес і чому?

— Як ви виконували завдання? Що ви відчували при цьому?

— З якими труднощами ви зіткнулися і як ви їх долали?

— Чий проект, на вашу думку, виявився більш успішним? Чому?

— Які пропозиції ви можете висловити на майбутнє (собі, товаришам, учителеві)?

Важливий психологічний підхід до організації рефлексії учнів. Завдання вчителя — створити такі умови, щоб учні охоче обговорювали навчальні завдання і свою діяльність, спрямовану на їх виконання. Ефективною виявляється рефлексія почуттів, тобто вербальний опис почуттів і вражень, що виникають у тій чи іншій навчальній ситуації ("найбільше мені сподобалася роль пана…", "а я б зіграв Вовка…").

Рефлексія пов'язана з іншою важливою дією — цілепокладанням. Постановка учнями цілей своєї навчальної діяльності передбачає їх виконання та подальшу рефлексію — усвідомлення способів досягнення поставлених цілей. Рефлексія в цьому випадку — не лише підсумок, а й старт для нової навчальної діяльності та постановки нових цілей. Поєднання цілепокладання та рефлексії в навчанні має повторюватися систематично. У результаті такої роботи учні починають самостійно формулювати свої цілі й аналізувати їх виконання.

Література

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти. [Електронний ресурс] — Режим доступу до документа — http://www.mon.gov.ua/ua//often-requested/state-standards/

2. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: "К.І.С.", 2004. — 112 с.

3. Образовательный стандарт среднего (полного) общего образования по литературе [Електронний ресурс] — Режим доступу до документа — http://www.ug.ru/old/02.36/t19.htm

4. Снєгірьова В.В. Компетентнісний підхід до конструювання навчальних текстів підручників з літератури для 5—6 класів / В. В. Снєгірьова // Проблеми сучасного підручника: Збірник наукових праць. — Київ, 2011. — Вип.11. — 800 с. — С. 389—395.

5. Українська література для 5—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою та мовами навчання національних меншин / http://www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088/

6. Хуторской А. В. Современная дидактика. Учебное пособие. 2-е издание, переработанное / А. В. Хуторской. — М.: Высшая школа, 2007. — 639 с.

В статье рассмотрена проблема развития литературных компетенций учащихся 5 классов при изучении фольклорной сказки.

Ключевые слова: *литературная компетентность, литературные компетенции, текст, культура, диалог, знания и умения, деятельность, метод проектов, рефлексия.*

The article deals with the problem of development of literary skills of students in the study of 5 classes of folk tales.

Keywords: *literary competence, text, culture, dialogue, knowledge and skills, activities, project method, reflection.*

Про перші Волошинські читання "Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми"

Початок квітня цього року не балував нас теплою погодою, але попри всі примхи природи 3 та 4 квітня нам посміхнулося сонечко. Саме в ці дні лабораторія літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України організувала Перші Волошинські читання "Теорія і методика навчання української літератури: актуальні проблеми", приурочені світлій пам'яті талановитого вченого, вчителя від Бога і просто чудової людини — Ніли Йосипівни Волошиної. Немає жодного фахівця-філолога, який би не знав її наукові праці. Учителі української літератури у шкільній практиці користуються підручниками за її редакцією, чи не всі словесники черпають корисні методичні поради з Всеукраїнського часопису "Українська література в загальноосвітній школі" — дітища Ніли Йосипівни, посібник "Наукові основи методики літератури" є незамінним для фахівців, які викладають курс методики української літератури. Наукові статті Н.Й. Волошиної відомі як ученим, так і вчителям, викладачам та студентам. Під керівництвом Ніли Йосипівни захистили докторські дисертації відомі сьогодні вчені — Світлана Жила, Анатолій Градовський, Анатолій Ситченко, Володимир Гладишев, а також понад 30 кандидатських дисертацій. Внесок у науку цієї талановитої жінки є надзвичайно вагомим, адже її творчої енергії і наснаги вистачало для всіх. Перші Волошинські читання стали прекрасним приводом згадати про Нілу Йосипівну не тільки як про вченого, а й дружину, матір, бабусю, друга, наставника, яка все своє життя присвятила тому, щоб навчати і виховувати школярів і фахівців.

Науковий колектив Інституту педагогіки НАПН України дуже тепло прийняв нас. Ми відчули, що всі співробітники лабораторії — це частина великої наукової родини, де панує взаємоповага і тісна співпраця.

Бути присутніми на науковому зібранні такого високого рівня — велика честь, адже тут зібралися відомі вчені-методисти, колишні вихованці Ніли Йосипівни, які сьогодні продовжують її справу. Заслухані доповіді дійсно актуальні для науки і надзвичайно цікаві. Це була не лише Всеукраїнська конференція, а й унікальний День Пам'яті, оскільки навіть ті, хто особисто не був знайомий з Нілою Волошиною, будучи присутніми у залі, отримали емоційний заряд і дізналися про неї стільки, про що ніяка книга не розкаже. Особисто ми набули досвіду наукового спілкування, дізналися багато нового та цікавого.

Велике Спасибі визначному Вченому-методистові, доктору педагогічних наук, професору, члену-кореспонденту АПН України і просто Прекрасній Людині із великим серцем Нілі Йосипівні Волошиній. Ми сподіваємося, що Волошинські читання стануть традиційними для вчених-методистів усієї України. Щиро дякуємо організаторам — лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, особисто Світлані Павлівні Паламар, Наталії Михайлівні Логвіненко та іншим організаторам за унікальну доброзичливу атмосферу і зичимо натхнення і нових наукових звершень.

Ольга Лук'яненко, Маргарита Кудрявська,
магістранти Науково-навчального інституту гуманітарної освіти Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка

Шоу "Я люблю Україну!"

Оксана Парфенюк,
Сніжана Борейчук,
вчителі Рівненської української гімназії

Мета: ознайомити учнів із цікавими фактами про Україну, Рівненщину; виховувати у старшокласників повагу до громадян держави; плекати почуття патріотизму; розвивати логічне мислення.

Обладнання: комп'ютер, відеопроектор, завдання командам.

Хід заходу

Під музичний супровід саунд-треку "Я люблю Україну" заходять учасники шоу. На екрані проектуються краєвиди України.

Ведучий. Дорогі друзі! Сьогодні ми зібралися на святкове шоу "Я люблю Україну!", приурочене Міжнародному дню рідної мови. Сподіваюся, ви дізнаєтеся масу цікавої інформації про наш край. Нехай девізом цієї гри стануть слова:

Україна, рідний край,
поле, річка, синій гай.
Любо стежкою іти,
тут живемо я і ти!

Прошу капітанів представити команди.

Представлення команд

Саунд-трек "Я люблю Україну". Девіз (промовляють глядачі)

Ведучий. Розпочинаємо перший раунд **"Традиції нашого народу"**.

Кожна країна, кожен народ має свої звичаї, які виробилися протягом багатьох століть. Цікавими звичаями та обрядами багата і наша країна. Український письменник Олекса Воропай писав: "Традиції ввійшли у наші звичаї, і тепер ми не уявляємо Різдва без куті, а Великодня — без писанки".

Звичайно, і кутя, і писанка — це символи свят. А зараз ми перевіримо, чи зможете ви здогадатися, про які свята піде мова, за символами, що ви зараз побачите на екрані.

Кожна правильна відповідь оцінюється одним балом — (командам по черзі пропонуються символи свят, якщо одна команда не знає відповіді, то може відповісти інша команда): **мак, дідух, вінок, яблуко, лепеха, сніп, мед, хрест, вареники, кутя**. *(Проектуються зображення символів.)*

Команди можуть отримати ще два бали, якщо правильно (у хронологічному порядку) розставлять ці свята на символічному річному колі — 2 хвилини.

Після проведення кожного конкурсу оголошується результат.

Музичний номер (пісня або танець)
Саунд-трек "Я люблю Україну"

(Лірична фонова музика)

Ведучий. Знищити нашу мову неможливо — це те саме, що запломбувати Ніагару *(Лесь Танюк)*.

Мова — це великий дар природи, розвинутий і вдосконалений за тисячоліття з того часу, як людина стала людиною (*Кіндрат Крапива)*.

Хто ясно думає, той ясно і говорить *(Буало)*.

Так висловлювалися видатні "мужі" різних епох про мову. Як же знають мову наші учасники?

Конкурс **"Язик до Києва доведе".**

Перше завдання: перекласти з російської мови на українську сталі вислови (фразеологізми). Кожна правильна відповідь оцінюється одним балом:

Бить баклуши *— бити байдики; бомки стріляти.*

С гулькин нос *— як кіт наплакав; з мишачу бідницю; як у комара сала.*

Великий баклан, да есть изъян *— голова велика, та розуму мало; великий дуб, та дуплинастий.*

Плакать навзрыд *— ридма ридати.*

Вооруженный с головы до ног *— озброєний з голови до п'ят.*

Земля горит под ногами *— земля горить під ногами.*

Валять дурака *— дурня клеїти; штуки викидати; сміховини запускати.*

На безрыбье и рак рыба *— в степу і хрущ м'ясо; в полі і жук м'ясо.*

Ни к селу ни к городу *— ні до ладу ні до прикладу; ні сіло ні впало; як Пилип з конопель.*

Ни с того ни с сего *— з доброго дива; ні сіло ні впало.*

Саунд-трек "Я люблю Україну"

Ведучий. Коли набридає буденність та шум машин за вікном, треба просто імпульсивно збирати речі, купувати квитки, сідати на потяг і їхати на зустріч з історією, на зустріч із новими враженнями і людьми. Ми, звичайно, просто-таки зараз поїхати не зможемо, але от зустрітися із відомими людьми — запросто.

Конкурс **"Знай наших!"**

Капітани команд читатимуть вам невеличкі розповіді про видатних українців (за даними 2009 року). Звичайно, їх буде не 100, як називали у квітні, а менше: стільки, скількох встигнете відгадати за 1 (2)хв. За правильну відповідь — 2 бали.

Якщо за розповіддю команда не вгадає, про кого йде мова, то капітан має право назвати асоціації з цим прізвищем, але в такому разі правильна відповідь оцінюватиметься 1 балом.

Список 100 видатних українців замикає невідомий солдат.

Саунд-трек "Я люблю Україну"

Ведучий. *(На фоні пісні "Рівненщина" гурту "Чорні черешні")*

Культурна самобутність народу — це коштовне намисто, кожна перлина якого доповнює окрасу своєю унікальністю та неповторністю.

Так і кожен край у намисті української історії та культури має своє неповторне обличчя та долю, творену віками.

Рівненщина — край, що займає особливе місце на карті України, край, що упродовж віків перебував в епіцентрі європейських історичних подій. А головне, цей край — наша маленька батьківщина.

Конкурс **"Рівненщина — серце древньої Волині".** А проводитиметься він у формі гри "Вірю-не вірю". Кожна правильна відповідь — 1 бал.

Музичний номер (пісня або танець)

Саунд-трек "Я люблю Україну"

Ведучий. *(Мелодія троїстої музики.)*

Про свою троїсту музику гуцули створили поетичну легенду... Три легені — скрипаль, цимбаліст та сопілкар — закохалися у дівчину. Вибираючи собі нареченого, дівчина запропонувала їм привселюдно змагатись у грі: чиє виконання народ визнає найліпшим — за того вийде заміж. Кожний легінь грав на своєму інструменті найулюбленішу мелодію. Та ж виконання було таким майстерним, що жодний не одержав переваги. Тоді дівчина звеліла кожному зіграти одну й ту ж пісню, — але й цього разу не розсудили найкращого...

Залишилося останнє — грати музикам разом. Та від сумісної гри народилася нечувана досі чарівна музика, і народ вирішив — не слід розлучати легінів. А музику ту назвали ТРОЇСТОЮ...

Існують також версії, що троїсті музики грають на: 1) скрипці, цимбалах та бубні; 2) скрипці, басолі (бас) та бубні.

Отже, оголошується наступний конкурс — **"Троїсті музики"**. Кожному капітанові (або представнику від команди) потрібно буде обрати для своєї команди мелодію, яку треба відгадати упродовж 5 секунд, поки вона звучатиме. Якщо команда дає правильну відповідь, то вона отримує 2 бали, якщо ж ні, — то право відповіді переходить до команди-суперника.

Саунд-трек "Я люблю Україну"

Ведучий. *(На фоні української народної пісні "Ой мій милий варениччків хоче")*

Чи знаєте ви такий старий, як світ, анекдот?

Українця питають, скільки він може з'їсти яблук — п'ять, десять, двадцять кілограмів.

— Можу, — відповідає він.

— А якщо вагон?

— Весь не з'їм, але понадкушую багато.

Ми, звичайно, не будемо вам пропонувати з'їсти 5 — 20 кг яблук, але поласувати чимось смачненьким запропонуємо.

Конкурс **"Як не з'їм, то понадкушую". *Скуштуйте наших варениччків. Пригощайтесь на здоров'я!*** *(Дівчата в українських костюмах виносять вареники).*

Вареники — українська національна страва; вироби з пшеничного (в основному), житнього, гречаного або ячмінного тіста, в які загортається найрізноманітніша начинка: картопля, капуста, гриби, квасоля, м'ясо, солоний сир, солодкий сир, солодкі фрукти або ягоди. Готову страву подають зі сметаною чи олією зі смаженою цибулею.

Ця страва з борошна та начинки вважається, нарівні з борщем, найтиповішою в українській національній кухні. Вареники були святковою стравою у 18—19 ст.

Правильна відповідь у конкурсі оцінюється 1 балом.

Запитання:

— Якої форми бувають вареники? *(невеликі трикутні чи заокруглені у формі півмісяця)*

— Від якого слова походить слово "вареники"? *(від дієслова "варити")*

— Які ви знаєте магічні дії, пов'язані з варениками? *(ворожіння на Андрія)*

— Що символізував для трипільців вареник? *(молодий Місяць та продовження роду)*

— Під час жнив прадавні українці їли вареники як ритуальну страву. Чому? *(Вареник не випадково за формою нагадує місяць у пору його першої чверті — коли вирішувалася доля врожаю. Така їжа мала надати женцям "місячної" наснаги)*

— Як у Польщі називають вареники? *(Пироги)*

— У якому художньому творі вареники самі стрибали у сметану, а потім у рот літературному герою? *("Ніч перед Різдвом" М.Гоголя)*

— Хто є автором пам'ятника варенику? *(М.Поплавський. 14 лютого, в останній день Масляної, великий оригінал і народний ресторатор Михайло Поплавський порадував відвідувачів ресторанного комплексу "Батьківська хата", що на 235-ому кілометрі автобану Київ — Одеса, відкриттям пам'ятника варенику, який переміг кризу 2009 року. Після відкриття пам'ятника він запросив на гостину до щойно відкритого ресторану "Вареники".)*

— Якій футбольній команді тренер нещодавно заборонив їсти вареники? *("Динамо")*

— Які ви знаєте споріднені із варениками страви? *(галушки — полтавська страва, у Полтаві є пам'ятник полтавській галушці; цзяо-цзи у Китаї, пельмені у Росії, чучвара у Середній Азії, дюшбара на Кавказі)*

Ведучий. У місті Рівному біля мальовничого озера, де мріють крилами з туману і сиплять зорі лебеді, є тихий, затишний куточок. В цій зеленій оазі знаходиться один із найкращих навчальних закладів міста — Рівненська українська гімназія, ще одна наша маленька і мила серцю батьківщина. Можна було б багато говорити про те, який хороший наш заклад, яку він має історію, які прекрасні вчителі та учні у ньому, але ви, мабуть, погодитеся зі мною, коли я скажу, що головним для нас є те, що ми — це одна сім'я, одна родина.

Отож надійшла черга нашого останнього конкурсу. Напевно, кожен учень гімназії скаже, що, як і в кожній родині, ми знаємо багато чого один про одного і про нашу домівку. Але чи справді це так?!

Оголошується конкурс **"РУГ під прицілом гімназистів"**.

У цьому конкурсі вам потрібно буде за речами, які асоціюються із певними вчителями, відгадати, про кого йтиме мова. Якщо ви вгадуєте з першого разу цю людину, то ваша відповідь оцінюватиметься 2 балами, з другого — 1 балом. Якщо команда не знає, то відповідають суперники, правильна відповідь яких оцінюватиметься 1 балом.

Коваль Т.П. — окуляри / геометрична фігура.
Бурець О.А. — календар Георгія Косміаді / пензлик.
Євчук С.В. — саксофон /скрипка / прапор Євросоюзу.
Сліпчук В.В. — кактус / клавіатура.
Забужко О.Д. — два ножі / стаканчик.
Туровська Л.І. — яйце-крашанка / піаніно.
Сацик С.П. — кава / карта-схема.
Кухарчук Т.А. — булава / колба.
Литовченко Н.М. — шкатулка з прикрасами / книга поезій А.Ахматової.
Анікін С.В. — грамота / м'яч.
Шевчук С.В. — в'язана річ / словник з німецької мови.
Баранюк С.Л. / Котолюз Л.М. — формуляр і побажання (від психолога або розпорядок роботи психолога) / художня книга.

Оголошення результату гри. Нагородження команд.

Ведучий. На закінчення хочу сказати: ми ніколи не повинні забувати, хто ми є. Будьмо гордими, що ми — українці. Ми маємо свій рід, свій працелюбний народ і свою вічну землю на цій планеті — Україну. Цього у нас ніхто й ніколи не забере, лише не цураймося свого, і тоді ми побудуємо державу не гіршу, ніж побудували собі інші європейці.

Саунд-трек "Я люблю Україну"

Науковці-філологи, педагоги, письменники, бібліотекарі, діти — разом, або Час, Місце і Простір змінити можна

(нотатки про IV Міжнародний симпозіум "Література. Діти. Час" у Рівному)

Центр дослідження літератури для дітей та юнацтва в Україні започаткував "мандрівний" Міжнародний симпозіум-проект "Література. Діти. Час" у 2009 році. Його мета — фаховий літературознавчий та методичний діалог в галузі літератури для дітей та юнацтва, а також практична робота з проблеми прилучення дітей та молоді до читання, розширення кола читання за рахунок сучасних та незаслужено забутих дитячих авторів, формування читацьких інтересів.

Цьогоріч IV Міжнародний симпозіум "примандрував" до Рівного. У рамках симпозіуму 16—17 травня 2013 року відбулася Міжнародна науково-практична конференція "Література для дітей та юнацтва в сучасному культурно-освітньому просторі: тенденції, проблеми, перспективи" на базі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука та літературний фестиваль для дітей "Дивокрай" за сприяння Рівненської облдержадміністрації, Рівненської міської ради.

Відкриття симпозіуму та пленарне засідання науково-практичної конференції, що .відбувалися у конференц-залі Федерації профспілок Рівненщини, зібрали дослідників дитячої літератури з різних міст України: Києва, Тернополя, Львова, Івано-Франківська, Миколаєва, Запоріжжя, Луганська, Полтави, Херсона, Рівного, Дрогобича, Кривого Рогу, Переяслав-Хмельницького, Бердянська, Глухова, Бердичева, Білої Церкви, Мелітополя, Горлівки, а також закордонних колег із Польщі та Німеччини. Окрім науковців, були запрошені вчителі української мови та літератури, світової літератури, бібліотекарі, студенти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, представники органів влади, обласної та міської освіти й культури. Надзвичайно тепло сприйняли присутні (особливо гості) художнє вітання (вірш Василя Басараби "Пересопницьке Євангеліє") від Рівненської землі, батьківщини першокниги, яке прозвучало з уст заслуженого артиста України Олексія Заворотнього. Зацікавлено слухала зала маститих науковців: Ганну Токмань, професора кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, доктора педагогічних наук, кандидата філологічних наук; Галину Сабат, доктора філологічних наук, професора кафедри світової літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка; Уляну Баран (Гнідець), президента Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва, кандидата філологічних наук, доцента Інституту гуманітарних та соціальних досліджень Національного університету "Львівська політехніка"; Наталію Марченко, кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, автора-координатора інтернет-ресурсу "Ключ" Національної бібліотеки для дітей, а також провідних експертів з промоції читання Мартіну Дакве (Німеччина), експерта з ранньої читацької освіти, Ірену Кожмінську (Польща) — президента фундації "Вся Польща читає дітям". Доповідачі репрезентували реальний погляд на літературну освіту в Україні та Європі, розглянувши актуальні проблеми, з цим пов'язані: це формування читача української художньої книги як завдання вчителя-філолога, методологічні засади для розвитку читацької компетенції дитини в Україні, обмін досвідом експертів з питань прилучення різновікових категорій дітей до читання через різні засоби і проекти: сімейне, творче, авторські читання, інтернет-ресурс "Ключ" Національної дитячої бібліотеки. Співпраця літературознавців, методистів, педагогів, бібліотекарів, письменників, громадських організацій, навчальних закладів сприятиме спорудженню міцного фундаменту для розгортання потужної національної пропаганди читання в Україні та за її межами,

Продовження Міжнародної науково-практичної конференції відбувалося на секційних засіданнях в аудиторіях Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука за напрямами:

1. Дитина / Книга: соціокультурний контекст.
2. Напівзабуті постаті талановитих дитячих письменників очима дослідників XXI ст.
3. Видатні постаті в галузі літератури, книговидання та бібліотечної справи для дітей і юнацтва: "Антарк-

тида" вітчизняної культури чи найперспективніше поле наукового пошуку?

4. Література для дітей та юнацтва у міждисциплінарному дискурсі: новітня реінтерпретація класичних та актуальні проблеми дослідження сучасних текстів.

5. Переклад в галузі дитячої літератури: специфіка, проблеми та перспективи.

6. Література для дітей та юнацтва у закладах різних рівнів акредитації (ВНЗ, коледжі, технікуми, училища): проблеми й напрацювання.

7. Література для дітей та юнацтва в контексті сучасної літературної освіти.

8. Феномен дитячого читання: дискурс, традиція, новітні концепції та форми.

Модератори секцій, вручаючи сертифікати, відзначили різнотематичність доповідей, оригінальність репрезентованих досліджень: інтерпретацій класичних та сучасних текстів, нестандартність методичних проектів та знахідок. Жваве обговорення викликали виступи Ольги Куцої, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка "Авторська інтерпретація дитинства як казки у "Казці мойого життя" Богдана Лепкого", Богдани Салюк, кандидата філологічних наук, старшого викладача кафедри філологічних дисциплін Інституту філології та соціальних комунікацій Бердянського державного педагогічного університету "Типологія традиційних образів бешкетника у септології про Гаррі Поттера Дж. К. Роулінг", Віталіни Кизилової, кандидата філологічних наук, доцента, докторанта кафедри теорії літератури і компаративістики Луганського національного університету імені Тараса Шевченка "Специфіка хронотопу пригодницько-історичної повісті В. Рутківського "Сторожова застава".

У методичній секції великий інтерес викликали такі доповіді: "Творчість Л. Чижової у контексті літературного краєзнавства" Інни Березі, кандидата філологічних наук, доцента кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського державного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв), "Духовні принципи природовідповідного сприйняття художнього твору як одна із парадигм ноосферної освіти" Світлани Васюти, кандидата педагогічних наук, вчителя-методиста НВК "Школа-ліцей" №19, "Вивчення творів сучасного українського фентезі на факультативних заняттях" Наталії Логвіненко, кандидата педагогічних наук, старшого наукового співробітника лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПН України, "Казка Марка Вовчка "Невільничка", оповідання С.Воробкевича "Турецькі бранці": аналіз на основі паралельного зіставлення" Наталії Романишиної, кандидата філологічних наук, доцента кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету, "Створення фанфіків: самореалізація чи літературний плагіат?" Ірини Якобчук, учителя-методиста української мови та літератури Рівненської гімназії "Гармонія", лауреата конкурсу "Учитель року-2012".

Захід, який відбувся 17 травня в обласній бібліотеці для молоді, зібрав публіку різного віку, різного фаху і зацікавлень. Це була презентація книги: Іван Франко Казки. Повне зібрання / упорядник, автор передмови і коментарів Галина Сабат.

Шестикласники ЗОШ №10, студенти та викладачі Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, бібліотекарі, науковці — учасники конференції мали змогу почути з уст Галини Сабат, доктора філологічних наук, професора кафедри світової літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, дослідника казкової творчості Івана Франка, про роботу над першоджерельними варіантами дивовижних Франкових текстів зі збірки "Коли ще звірі говорили", віршованих казок "Лис Микита", "Абу-Касимові капці" та ін. Апофеозом усієї багаторічної наукової роботи Галини Петрівни стало видання першого в Україні повного зібрання казок без сумніву одного з найяскравіших письменників-класиків, що творили для дітей. Це видання системно, комплексно й у хронологічному порядку репрезентує казкотворчість майстра слова. Усі тексти творів подано за першодруками або за останніми прижиттєвими публікаціями автора. Книга проілюстрована світлинами.

Своїми думками про казки Івана Франка та про цінність дослідження Г. Сабат ділилися науковці: Наталія Марченко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Марина Варданян, кандидат філологічних наук, помічник директора Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ "Криворізький національний університет", Ольга Будугай, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, доцент Білоцерківського інституту економіки та управління ВНЗ "Відкритий міжнародний універси-

тет розвитку людини "Україна" (м. Біла Церква)", Лілія Овдійчук, заступник декана історико-філологічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, Таміла Груба, декан історико-філологічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, кандидат педагогічних наук, доцент. Долучились до розмови про популярність і надзвичайну живучість казок І. Франка учні та студенти. Емоційний струмінь внесли актори Рівненського академічного театру ляльок своєю мініпостановкою "Про що звірі говорили" та заслужений артист України Олексій Заворотній майстерним прочитанням кількох дитячих віршів Івана Франка (до речі О. Заворотній є режисером монофільму "Лис Микита", що знятий за казкою Франка).

Проте науково-практична частина — це тільки одна зі складових IV Міжнародного симпозіуму. Протягом чотирьох днів у Рівному та деяких містах області вирував літературний фестиваль "Дивокрай", організаторами якого були Сергій Гридін (директор фестивалю, дитячий письменник) та Євгенія Пірог (креативний директор, координатор проекту "Додай читання"). Перелік заходів, що відбувався, — лише блідий натяк на ті дивовижні за своєю емоційною напругою, цікавим змістовим наповненням, казковим обрамленням, ігровими елементами дійства. "Смачні читання" у кафе "Мелін" дало змогу першокласникам ЗОШ №1 посмакувати чудовими віршами Оксани Кротюк та гарними прозовими уривками з казки "Діамантова дівчинка" Любові Новікової-Бемм, а також казковими мишами — тістечками від "Меліна". Читацька конференція у глядацькій залі Рівненського академічного театру ляльок зібрала письменників із Києва, Рівного, Тернополя, Здолбунова (О. Дерманський, К. Єгорушкіна, О. Кротюк, І. Мацко, Любов Новікова-Бемм, О. Кротюк, Є. Пірог, С. Гридін), найкращих читачів обласної дитячої бібліотеки, вчителів, видавців, бібліотекарів, — і вийшла цікава змістовна розмова про стан сучасної дитячої літератури, її здобутки і перспективи розвитку в Україні та на Рівненщині зокрема.

Справжній (хоч і не повітряний) десант письменників дозволив провести зустрічі з читачами одночасно у різних бібліотеках міста. Рівненська дітвора щиро раділа спілкуванню з "живими" письменниками, адже у багатьох юних читачів склався стереотип, що читають твори тільки тих, кого вже немає в живих.

Любителі екстремальних видовищ мали змогу відчути гаму різноманітних емоцій під час презентації "Щоденника Славка Хоробрика", книги О. Радушинської разом з з ростовою лялькою Славко Хоробрик, виставкою зброї за участі співробітників УМВС України (РДОБ) та спецназівців, які показали справжній вишкіл, демонструючи майстерність виконання різних бойових прийомів.

Зацікавили рівнян та гостей міста і квести: "Діти підземелля: сторінки сьогодення". Ігровий квест за мотивами книги В.Короленка та "Книжкове Рівне": Літературний квест з дитячими письменниками.

Наймасовішими були такі заходи: "Казковий гопак з літературними героями світу": Всеукраїнський танцювальний флеш-моб, який відбувався не тільки в Рівному, а й у Києві, Львові, Тернополі, Здолбунові; костюмоване свято "Жива казка" за участю Рівненського академічного театру ляльок, ростових ляльок, казкових героїв, Парад казкових героїв та розмальовування книжкових шпаківень.

Отож Рівне гідно прийняло естафету симпозіуму і може передавати її наступникам.

На думку президента Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва Уляни Баран (Гнідець), оскільки м. Рівне розташоване рівно на половині автошляху між Львовом, столицею Західної України, та Києвом — столицею усієї України, то цей факт дає підстави для висновку: траєкторія руху симпозіуму, який активно залучає експертів до фахового дослідження літератури для дітей та юнацтва, а громадян України — до відчуття необхідності читання, виважено та продумано рухається з Заходу на Схід України, сподіваючись полонити своїм просвітницьким духом всю українськість. Наступного року V Міжнародний симпозіум "Література. Діти. Час"буде проходити Миколаєві. На черзі — кілька міст України, які терпляче очікують проведення такого серйозного, важливого і, безперечно, знакового, заходу в Україні.

Лілія Овдійчук,
заступник декана історико-філологічного факультету Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука, заступник президента Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва з науково-дослідної роботи, кандидат педагогічних наук, доцент, голова оргкомітету IV Міжнародного симпозіуму